ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
SLOVANSKÝ ÚSTAV

SLAVIA

časopis pro slovanskou filologii

4078

Ročník XXIII PRAHA 1954 Sešit 1

OBSAH

ČLANKY:

MATERIÁLY:

KRITIKY A REFERÁTY:

ZPRÁVY:

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ:

МАТЕРИАЛЫ:

КРИТИКИ И РЕФЕРАТЫ:

СООБШЕНИЯ:

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES:

MATÉRIAUX:

CRITIQUES ET COMPTES-RENDUS:

CHRONIQUE:

O slovanské předponě *po-* slovesné

(Příspěvek k sémasiologické historii slovesných předpon)

Igor Němec

Tato stať shrnuje výsledky autorova studia z r. 1948—51, jež byly podrobněji zpracovány v rukopisné disertaci *Studie o slovanské předponě* po- *slovesné* (1951). Nehledíme-li na několik doplňků, úprav a oprav (§§ 11—14), jde v podstatě o výtah z onoho rukopisu.

1. Nejednou již bylo vytýkáno, že k málo probádaným úsekům slavistiky dosud náleží oblast významů slovesných předpon. Máme sice celou řadu prací o funkcích slovesných předpon v jednotlivých jazycích slovanských,[1]) jsou to však převážně práce popisné, statické, jež nevysvětlují věc historicky. Nebyla dosud zpracována sémasiologická historie slovanských slovesných předpon, t. j. historie zanikání jejich původních významů konkretních, věcných, a vznikání jejich významů druhotných, abstraktních (gramatických a j.) A přece právě hlubší studium takovéto historie může dobře osvětliti jednu z cest jazykového vývoje — hromadění nových, diferencovanějších a abstraktnějších významů v staré formě, t. j. na místě zanikajících významů starých, základních a konkretních.

Zpracovat sémasiologickou historii slovesných předpon slovanských je ovšem úkol velmi rozsáhlý. K objasnění této historie však můžeme podstatně přispět i tehdy, omezíme-li se na historické studium právě těch předpon, jež mají za sebou nejpestřejší vývoj. Jsou to nepochybně ty předpony, které musily míti zvláštní předpoklady ke ztrátě svých původních konkretních významů, neboť ve starších fázích jazyků slovanských často figurují jako zbytečné, neurčité, prázdné (a proto zanikají nebo nabývají nových funkcí, ev. žijí jen v lexikalisovaných ustrnulinách) a v novější době pak mají nejrůznější funkce druhotné, abstraktní (gramatické, expresivní a j.), především ovšem funkci prostě vidovou. — Jak vyplývá ze zjištění mnoha autorů,[2]) patří k takovým předponám v první řadě slovesná předpona *po-*. Naše stať si proto bere za úkol osvětlit sémasiologickou historii právě této slovesné předpony, jež je z prostě vidových nejroz-

[1]) Bibliografii viz Trypućko, Slavistična revija 3 (1950) 327—8.

[2]) Viz na př. přehled u Regnélla, *Über den Ursprung des slavischen Verbalaspektes*. Lund 1944, 72—3. Dále zkracuji: Regnéll. — Trypućko, Slavistična revija 3 (1950) 329—31 ukázal na materiále ruských lidových písní, že nejrozšířenějšími předponami sémanticky zbytečnými (s funkcí expresivní) jsou předpony *po-*, *s-* a *iz-*.

šířenější a snad i nejstarobylejší,[3]) a která nadto platí za předponu „ze všech nejneurčitější".[4]) — Jaké měla původně konkretní významy a čím byly dány předpoklady k jich ztrátě, že se takovou stala?

I. Stopy původních významů slovesné předpony *po-*

2. Podrobíme-li slovanské slovesné složeniny s *po-* statickému zkoumání, shledáme, že tato předpona má řadu živých významů (funkcí), většinou vlastních všem jazykům slovanským: funkci prostě vidovou (*chvaliti : pochvaliti*), zbudoucňující (*nesǫ : ponesǫ*), omezovací nebo deminutivní (*seděti : poseděti*), distributivní nebo sumární (*krasti : pokrasti*), lokální (*liti : politi*) a j. Složeniny těchto jednotlivých typů, vyznačující se živým funkčním vztahem k slovesu prostému, tvoří kategorie otevřené, produktivní. Kromě toho však existuje celá řada složenin s *po-*, které již takový živý vztah k slovesu prostému nemají, na př. *podati, pojęti, pomošti, pomьněti, postignǫti, pověděti;* smysl předpony v nich nelze určit statickým rozborem, t. j. z významového rozdílu *simplex — složenina,* a proto se zde předpona jeví jako nejasná, neurčitá, ano i zbytečná. Taková komposita jsou starobylá: svědčí o tom jednak jejich příslušnost k společné slovní zásobě jazyků slovanských, jednak existence starých odvozenin postverbálních (*pomьněti: pomenǫti — pominati — pamętь*); tvoří již kategorii uzavřenou, mrtvou, jako přežitky kategorií kdysi živých. Právě proto jsou vhodným objektem pro naše zkoumání dynamické, pro zjišťování původních významů slovesné předpony.

3. V statických popisech měly by býti takové starobylé složeniny stavěny stranou živých kategorií: vždyť jde již o komposita více méně lexikalisovaná. Přesto se však setkáváme s opakem: i lexikalisované složeniny, které již nemají živý vztah k slovesu prostému, řadí se do kategorií živých. Tak Kovalev[5]) řadí rus. понять, постигнуть k složeninám s „determinativním" významem předpony поспешить домой, покоситься на кого a j. Słoński[6]) nachází v stsl. *pomošti, pověděti* funkci resultativní, Trávníček[7]) v čes. složeninách *pomoci — pomáhati* (86), *počíti, podati* (145) považuje předponu *po-* za prostě vidovou.

---

[3]) V jazycích baltských, kde mají složeniny s živým věcným významem předpony obojí vidovou platnost, je dvojice *simplex: složenina prostě vidová* vlastně jediným typem vidové korelace; tvoří ji nejčastěji předpona *pa-* (lit. *darýti: padarýti = dělati: udělati).* Koschmieder, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie,* Wilno 1934, 196 vidí v onom typu i zárodek vidového systému slovanského: „Najstarszym typem dubletu aspektowego, zdaje się, była para, w której niezłożonemu czasownikowi odpowiadał złożony z prefiksem *po-*. Ten typ sięga już czasów bałtycko-słowiańskich."

[4]) Viz O. Hujer, *Slovanská deklinace jmenná.* Praha 1910, 29. Dále zkracuji: Hujer, Slov. deklin.

[5]) П. К. Ковалев, *Функции глагольных приставок в русском литературном языке.* Русский язык в школе (1940) № 5.

[6]) Viz St. Słoński, *Funkcje prefiksów werbalnych v języku starosłowiańskim.* Warszawa 1937, 132 a 150. — Dále zkracuji: Słoński, Funkcje pref. stsl.

[7]) Viz Fr. Trávníček, *Studie o českém vidu slovesném.* Praha 1923, § 59 a § 94. — Dále zkracuji: Trávníček, Vid.

Je třeba ovšem připomenouti, že Trávníčkův termín „prostě vidová předpona“ (podle Zubatého, Sborn. fil. V, 59) má široký rozsah: označuje nejen takovou předponu, jež skutečně vyjadřuje prostou dokonavost děje (*pochváliti, pohroziti* a p.), ale zahrnuje i ty případy, kdy se nám předpona „buď *zdá* zbytečnou nebo se nám *zdá* předponou, která vyjadřuje jenom dokonavost děje“ (Vid 145, podtrženo mnou — I. N.).

Myslím, že není vhodné slovesnou předponu nazývati „prostě vidovou“ všude tam, kde nám není jasný její vlastní smysl. Tím více to platí o těch starobylých složeninách, u kterých řada skutečností prostě vidový charakter předpony přímo vylučuje. — Mnohé staré složeniny jednak vůbec nemají prostě vidový vztah k simplex (srovn. *pomošti* — *mošti*), jednak předponu dokládají v takových útvarech, kde je z důvodů vidových (jako prostě vidová) úplně zbytečná: a) ve spojení se simplex již dokonavým — *podati, poję̨ti, postignǫti*..., b) v příslušných starobylých postverbaliích — *pomoštь, pověstь, pamętь*..., c) v příslušných formách nedokonavých — *podavati, poimati, pomagati, pominati*... — Je jasné, že v oněch starobylých slovanských složeninách předpona *po-* nebyla od původu pro vyjádření prosté dokonavosti (t. j. jako prostě vidová), a je pochybné, že by sem jako taková byla přenesena analogií; je mnohem více pravděpodobné, že zde měla funkci jinou, stejně platnou jak v složkách dokonavých, tak v nedokonavých odvozeninách: měla zde nejspíše nějaké *významy věcné.*

A tak základním objektem našeho zkoumání budou právě ony *starobylé složeniny typu pomošti,* u nichž příslušné *formy nedokonavé* (*pomagati*), ev. *i postverbalia* (*pomoštь*) ukazují na věcný původ předpony *po-*. — Tím se dostáváme na první stopu původním významům slovanské předpony *po-* slovesné. (Sem hledí doklady typu *pomošti—pomagati—pomoštь* budu nadále značiti jako *doklady první značkou* D_1.)

Pokusme se zjistit, jakou povahu měly ony původní věcné významy předpony *po-*.

4. Jak známo, předpony měly společný základ s předložkami; tímto společným základem bylo původně samostatné slovo — příslovce, jež blíže určovalo (fakultativně vyjadřovalo nebo precisovalo) místní vztah slovesného děje vyjádřený již prostým pádem.[8]) Z onoho příslovce místa vznikla v ustálené poloze praeverbální předpona, v ustálené poloze adnominální — předložka; přitom převážná poloha praeverbální a nedostatek předložek v nejstarších památkách jazyků ide. svědčí o tom, že typ předponový je starobylejší než předložkový.[9]) — Vývoj předponového a předložkového

---

[8]) Viz Brugmann, *Grdr.* II². 2, str. 758—64. — Zubatý, *Předložky vъ, sъ, kъ.* Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay. Kraków 1921. Str. 78—80.

[9]) Viz Brugmann, *KVGr,* str. 457. — Zubatý *VČA X* 521. — Větší starobylost slovesné předpony než předložky je také pravděpodobnější vzhledem k pořádku slov v nejběžnějším kontextu: místní určení (prostý pád + příslovce) + verbum + subjekt. — Delbrück, *Vgl. Synt.* (I, 624 a III, 105) mluví o vývoji typu adnominálního z praeverbálního.

typu ve vyjadřování místního vztahu (na př. odluky) můžeme doložiti stč. doklady a znázorniti schematicky takto:

I. typ: *čeho stúpiti* (odluka vyjádřena prostým gen.-ablativem): *tehdy kněz Pelhřim biskupstva stúpi, kněz Jan na biskupstvo vstúpi* DalC. 134[b],

II. typ: *čeho ot stúpiti* (odluka blíže určena příslovcem),

III. typ: *čeho otstúpiti* (odluka blíže určena předponou): (*Rusi*) *byli svých modl otstúpiece* AlxB. 236,

IV. typ: *ot čeho stúpiti* (odluka blíže určena předložkou); srovn. rus. *от старичков не ступит за порог* Gribojedov,[10])

V. typ: *ot čeho otstúpiti* (odluka blíže určena předponou i předložkou): *od zlého světa odstúpě* Pass. 311.

Pozn. Po vzoru Trávníčkově (Vid 68) budu i nadále předpokládané typy předhistorické (II) vyjadřovati formami historickými s hvězdičkou. Z pracovních důvodů užívám v této stati zjednodušeného schematu *stúpiti čeho* (I) — **stúpiti čeho ot* (II) — *otstúpiti čeho* (III) — *(ot)stúpiti ot čeho* (IV).

Takovýmto vývojem jsou dány skutečnosti velmi závažné pro zjišťování původních věcných významů slovesné předpony: a) prvotní funkcí slovesné předpony bylo blíže určovati (fakultativně vyjadřovati nebo precisovati) místní vztah slovesného děje vyjádřený již prostým pádem; původními věcnými významy slovesných předpon byly tedy významy *lokální*, t. j. především určení místa nebo směru děje vzhledem k hmotnému objektu; b) poněvadž předpona a předložka zprvu určovaly v podstatě totéž co příslušný prostý pád, ukazuje nám na původní význam předpony příslušná *vazba pádová* (typ I. *stúpiti čeho* a typ III. *otstúpiti čeho*) a zvláště názorně pak *vazba předložková* (typ IV. *[ot]stúpiti ot čeho*). Nesmíme ovšem zapomínat, že typ předložkový je pozdější než předponový, takže nikoli každý starobylý lokální význam předpony má oporu ve vazbě předložkové téhož adverbiálního původu (o tom níže, § 7).

A tak i o slovesné předponě *po-* musíme předpokládat, že jejími původními významy věcnými byly významy lokální; svědectví o nich najdeme v oblasti významů předložky *po* (s výše uvedenou výhradou!), hlavně však v starých pádových vazbách těch sloves, s nimiž se předpona *po-* od původu nejčastěji spojovala. — Zde jsme u další stopy po původních významech slovanské předpony *po-* slovesné (*doklady* D_2).

5. Dříve než přistoupíme k zjišťování oněch starých pádových vazeb u sloves pojících se s *po-*, uveďme ještě jiné indicie, jimiž lze identifikovati charakter původních lokálních významů této předpony: a) předpokládané původní lokální významy předpony *po-* musí míti obdobu mezi *významy útvarů příbuzných* v jazycích ide., zvláště baltských (*doklady* D_3); b) předpokládané původní lok. významy předpony slovesné musely zane-

---

[10]) Viz *Толковый словарь русского языка. Томы 1—4.* Москва 1935. Zde citován díl 4., 572. — Dále zkracuji: *Tolk. slov. 1—4.*

chat zvláště výmluvné *stopy v historickém materiálu* jazyků slovanských: na místě předpony, jež pozbyla svého původního lok. významu a stala se tak nejasnou, objevují se v novějších fázích téhož jazyka nebo paralelně v jazycích příbuzných jiné předpony stejného lok. významu, ale živé, srozumitelné; příklady viz níže, § 7. (*Doklady* D_4.)

Doklady uvedených čtyř druhů (D_1—D_4) tvoří historicko-srovnávací systém, který nám již umožní vystopovati ony původní významy slovanské předpony *po-* slovesné.

II. Původní lokální významy slovanské předpony *po-* slovesné

6. Staré slovanské složeniny s předponou *po-* (D_1) jsou nejčastěji odvozeny od těch sloves, jež se původně pojila s těmito pády: a) s genitivem — typy *postǫpiti, pogybnǫti, pokryti sę, postyděti sę, pokajati sę, poěsti, poznati* a j., b) s dativem — typy *pokloniti, podati, pokazati, pochotěti, pokoriti, ponositi, pomošti* a j., c) s akusativem — typy *postignǫti, poję̨ti, poviti* a j.[11]) Tyto staré pádové vazby převládající u sloves odedávna se pojících s *po-* (D_2) nasvědčují tomu, že *slovesná předpona po- původně blíže určovala místní vztah ablativní, dativní a akusativní.* — Ověřme si tento závěr historicko-srovnávací metodou!

a) Bližší určení místního vztahu ablativního

7. Zkoumáme-li předpokládané původní lokální významy slovesných předpon, je třeba vycházeti od sloves základních konkretních významů, t. j. pohybových, jež patří k nejstarobylejším a významově nejstálejším. Takovým je na př. sloveso *běžati.*

D_1. Starobylé slovesné odvozeniny s *po-* od základu *běg-*, zvláště *imperfektiva a postverbalia*, svědčí o tom, že předpona *po-* zde měla původně význam věcný, nikoli vidový; viz na př. stsl. *poběgnǫti*, strus. *poběgivati, poběgъ*, stč. *poběhnúti, pobiehati, poběhovati, poběhlec.*

D_2. *Odlukové vazby,* jež se u sloves onoho základu běžně vyskytují, nasvědčují tomu, že tímto původním věcným významem předpony *po-* zde byl lokální význam odlukový — bližší určení ablativního vztahu ve smyslu již uvedeného vývoje (§ 4) *stúpiti čeho — otstúpiti čeho — (ot)stúpiti ot čeho.* Příklady k *poběg-:* typ pádový: stsl. *běžimъ kyčenija* Sup. 250.28, strus. *běžati grěcha, věry běgati* — typ předponový: stč. *člověk . . dobrého spieše poběhne, ve zlém jsa, pak sě nehne* AlxV. 549 — typ předložkový je zde pouze nevlastní, t. j. s jinou předložkou odlukovou: stsl. *poběgneši otъ lica ichъ* Sup. 195.12, stč. *poběhnúti ot diela, ot viery, z bojě.*

Vlastní typ předložkový s předložkou *po* zde neexistuje; předložka *po* se nepojí s genitivem. Tím se však nevylučuje odlukový původ předpony *po-*: jak již bylo řečeno,

---

[11]) Příslušné doklady viz níže.

předpona je starším útvarem než předložka, mohla tedy zachovat i takové starobylé významy, které vůbec nebyly pojaty do předložky, kdežto v předponě daly vznik novým slovesům; srovn. odlukové *vy-*. — Okolnost, že se předložka *po* nepojí s genitivem, byla dosud jediným, ale pádným argumentem proti předpokladu o odlukovém původu předpony *po-*. Proto se tato předpona v složeninách s genitivní vazbou vykládala jako prostě vidová, a tam kde jako vidová nemá oprávnění, u simplex již dokonavých (stč. *postúpiti čeho* „cedere") a v imperfektivech (*postúpati* „cedere"), tam se vysvětlovala analogií; viz na př. výklad stč. *postúpiti* u Zubatého (Sbor. fil. III 1912, 217) a u Trávníčka (Vid §§ 59—60). Jenomže jde o případy tak četné (viz níže § 9), že by zde analogie musila býti pravidlem.

D_3. Že v takových případech měla předpona *po-* původně právě věcný význam odlukový, to potvrzuje *srovnání s příbuznými formami ide.*, zvláště baltskými: srovn. stč. *poběhnúti* „dáti se na útěk, utéci, prchnouti, vzdáliti se" — lit. *pabégti* „fortlaufen, entfliehen"; přitom věcná odluková povaha balt. *pa-* a její příbuznost se slovan. *po-* je nepochybná (viz Endzelin, Lett. Gr. 515, Fraenkel v ZfslPh. XI, 1934, 40 a j.); srovn. ještě významy těchto ide. složenin: sti. *ápa i-*, ř. *ἄπ-ειμι*, lat. *ab-eo* „weggehen" — lot. *paiêt*, lit. *paeĩti* „fortgehen, sich gehend entfernen" — rus. *пойти*[12]) (*пошел!* „отправляйся!"), stč. *pojíti* „zhynouti, sejíti (t. j. se světa)".

D_4. Na původní odlukový význam předpony *po-* konečně ukazují *stopy v historickém materiálu* jazyků slovanských: na místě předpony *po-* objevuje se v pozdější fázi téhož jazyka (a) nebo synchronicky v jiném jazyce slovanském (b) jiná předpona odluková při zachování téhož významu složeniny: a) stč. *po*biehati (*čeho*) = nč. *od*bíhati, *u*bíhati (*čemu*), stč. *po*běhnúti (*z bojě*) = nč. *z*běhnouti, strus. *po*stupati = nrus. *от*ступать, *у*ступать; b) rus. *по*бег = čes. *z*běhnutí, pol. *pó*jść = čes. *ode*jíti, sch. *pò*nêti = čes. *od*nésti, sch. *po*mèsti = čes. *s*mésti, *u*mésti, *vy*mésti. — Měla tedy slovanská předpona *po-* slovesná obdobný základní význam odlukový jako předpony *ot-*, *u-*, *sъ-* a j.

Trávníček (Vid §§ 56, 65, 66 a j.) ukázal na četných příkladech z české prefigace, jak se různé odlukové předpony ve starší době dějinné významově kryjí a za vývoje navzájem zaměňují, na př. v staré češtině *ustúpiti čeho* = *otstúpiti čeho* = *sstúpiti čeho*, stč. *zléčiti ot čeho* (= *uléčiti ot čeho*) = *nč. vyléčiti z čeho* (93—94).

8. K takovým i jiným zřejmým dokladům reálného odlukového významu slovesné předpony *po-* se dosud velmi málo přihlíželo, ač již Miklošič[13]) naň upozornil. — Správný pohled na významy této předpony byl jednak znemožněn přílišným zřením k významům předložky, jednak byl sveden nesprávným směrem — do oblasti „vidových významů": stoupenci učení o „vidových významech dokonavosti" vykládali odlukový význam

---

[12]) O příbuznosti rus. *пойти* s odlukovým lit. *paeiti* a lot. *paiêt* viz ZfslPh. XI, 1934, 40. — Etymol. příbuznost slovan. *po-* s uvedenými odlukovými výrazy ide. (s „prajazykovou předložkou **apo od*") předpokládá i Zubatý NŘ XIV 1930, 52. — Stejně tak Endzelin, Latyšskije predlogi I, 140.

[13]) Viz Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien 1868—1874, 227, 228, 230. — Dále zkracuji: Mikl. Synt.

složenin s *po-* jako „vidový odstín". Tak na př. Uľjanov[14]) sice nachází v řadě složenin s *po-* význam odlukový („полное удаление субъекта от пункта, с которого начинается движение"), avšak tuto odlukovost nepovažuje za význam věcný, nýbrž za význam vidový, „vidový odstín dokonavosti" — resultativnost; k resultativním takto řadí stsl. *povesti* „увести", rus. *побежать* „убежать" (str. 162). Srovn. kritiku Vinogradova:[15]) „. . . в трудах Г. К. Ульянова смешаны формообразующие видовые префиксы и глагольные приставки, выражающие яркие реальные значения" (str. 518).

9. Dokladový materiál ukazující na původní odlukový význam slovanské předpony *po-* slovesné.

Typ 1: *postǫpiti* (slovesa pohybová)

Postǫpiti. D_1. strus. *postupati* „ustupovati", stč. *postúpati, postupovati*: nepřietelé boží bohu *postupují* „ustupují" Hymn. Opav. 184b; D_2. stč. *stúpiti biskupstva* viz § 4, srovn. strus. *stupitisja čego* — csl. *svojego města postupiti* „suo loco cedere" Mikl. Synt. 452, stč. *ni ť chcem biskupstva Němci postúpiti* DalC. 49 — csl. *ne postupati sъ města* Mik. Lex. 640,[16]) stč. *by postúpil ot viery* Otc. D 181b; D_4. strus. *postupati* = nrus. отступать, уступать, stč. *postúpiti* = nč. *od-, u*stoupiti.

Poiti. D_1. pol. *pochodzić* = čes. *pocházeti* „vyplývati", sch. *pòchod* „odjezd, odchod"; D_2. stč. *z toho jde* „vyplývá" — nč. *co z toho pojde?* D_3. lit. *paeĩti* „sich gehend entfernen"; D_4. pol. *pójść* = čes. *ode*jíti, slin. *žito víno nam je pošlo* = čes. *vzešlo.*

Povesti. D_1. *povodъ* „to, z čeho něco vede, je vyvozeno, vyvedeno", srovn. čes. *povedený* „dobře vyvedený" = zvedený[17]) × nezvedený (*ne-*vz*-vedený); D_2. čes. *původem odkud*; D_3. stsl. *povesti* ἀπάξειν; lit. *vedù* „führen" — *pavedù* „wegführen"; D_4. čes. *dítě se povedlo* = *vy*vedlo,[17]) *obilí se povedlo* = *z*vedlo.[17])

Posъlati. D_1. *posylati*, rus. *posol*, dluž. *pósłaŕ* „vyslanec"; D_2. stč. *poslal s nebe hrom horúcí* KatBrn. 9; D_3. stsl. *azъ posъljǫ angelъ moi prědъ licemъ tvoimъ* ἐγὼ ἀποστέλλω (!) Mark. 1, 2 Mar.

Pogъnati. D_1. stsl. *pogoniti, poganjati;* D_2. rus. *погнать кого со службы;* D_3. lit. *genù* „jagen, treiben" — *pagenù* „Vieh forttreiben"; D_4. srovn. čes. objektové *od*háněti, *vy*háněti a subjektové *u*háněti.

Dále sem hledí taková slovesa původně pohybová jako čes. *pohoditi*

---

[14]) Viz Г. К. Ульянов, *Значения глагольных основ в литовско-славянском языке.* II. (Основы обозначающие различия по видам.) Варшава 1895, 42 a 162. — Dále zkracuji: Uľjanov, Znač. glag. osn. II.

[15]) Viz В. В. Виноградов, *Русский язык.* Грамматическое учение о слове. Москва-Ленинград 1947. — Dále zkracuji: Vinogradov, Rus. jazyk.

[16]) Viz Miklosich Fr., *Lexicon palaeoslovenicum-graeco-latinum.* Vindobonae 1862—1865. — Zkracuji: Mikl. Lex.

[17]) Viz Váša-Trávníček, *Slovník jazyka českého.* Praha 1941. — Hledej pod heslem zde označeným číslem 17! — Dále zkracuji Váša-Trávníček.

(*p. dítě* „odhoditi, odložiti"), *potratiti* (slc. *potratiť* = čes. *ztratiti*; srovn. sch. *pòmetnuti* „potratiti, odhoditi"), *poroditi* (D_1. čes. *porod, zrod* — lat. *abortus* „zrůda, potrat"; D_2. stč. *poroditi z koho*, stsl. *izъ mrъtvychъ poroždaetъ sę*, Cloz. 885), sch. *pòniknuti* „vzniknouti, vypučeti", rus. *появиться, появляться* (srovn. stč. *zjeviti sě ze sna*), čes. *potrhlý* (srovn. *u vytržení*, stč. *ztrhnúti sě ze sna*) a j. — *Poběgnǫti* viz § 7.

Typ 2: *pogybnǫti* — *pogubiti* (slovesa původně pohybová s významem posunutým: „vzdáliti se, odejíti odkud [se světa]" → „zmizeti, zahynouti"; „vzdáliti koho, odstraniti koho odkud [se světa]" → „ztratiti, zahubiti").

Pogybnǫti. Srovn. konkretní pohybové čes. *pohybovati se*, slc. *pohýnať sa* a abstraktní stsl. *pogybati*, stč. *pohynovati*, rus. *погибать, погибель*. Na původní význam konkretní odluky ukazují vazby (D_2) jako stč. *hinte hřiešníci z země* ŽKlem. 103, 35, stsl. *i vlasъ glavy vašeję nepogybletъ* καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται Luk. 21, 18 Mar. (srovn. stč. *zhynúti čeho), udoběe že estъ nebu i zemi prěiti, neže otъ zakona edinoi črъtě pogybnǫti* ib. 16, 17. D_4. *gybnǫti* se pojí napořád s předponami odlukovými.

Podobně čes. *pojíti* „zhynouti": *pes pošel, staré ovce zkapaly.* Němcová, srovn. pol. *Cherlał, cherlał, aż ci poszedł.* Słow. jęz. pol. IV, 934. Podobně jako v *pogybnǫti* posunutý význam „zhynouti, zahynouti" zde vznikl z významu pohybového v kontextu s vazbou *se světa, ze země* a p.; srovn. stč. (*král*) *s tohoto světa šel bieše* GestKl. 179 — (*biskup*) *s tohoto světa snide* DalC. 101a.

Pogubiti. D_1. stsl. *pogubljati*, stč. *pohubovati, pohuba*, sch. *pòguba*; D_2. *se že estъ volě .. otca . da vьsěko eže dastъ mi . ne pogubljǫ otъ nego* Jan 6, 39 Mar.; D_4. sch. *pòguba* = čes. zhouba.

Pogladiti. Význam posunutý, na př. stsl. *člověčьskyję grěchy pogladi* ἐξήλειψεν Sup. 499, 27, vznikl vlivem typické vazby; sr. stč. *meč je (zlé věci) ihned stíhá, hladě z světa* ChelčSiet. 132b.

Čes. *potříti* (*nepřítele*). D_1. *potírati* „zdolávati, ničiti", stč. *potřěnie* „záhuba"; D_2. stč. *čisťme* (*zrcadlo*), *i prach trucze s něho* Štít Mus. 122b2 — strus. *i chotěchъ ot zemlę potereti životъ jego, jako že potirajetь telecъ zlakъ zemъnyi;*[18]) D_4. stč. *potřieti potu* AlxBM. 164 = nč. *utříti, setříti.*

Dále sem patří *potrěbiti* (= nrus. истребить), *poraziti, podaviti* a snad také *popaliti, požešti, posěšti* a p.

Typ 3: *počistiti* (původní význam „zbaviti něčeho nečistého").

Počistiti. D_1. stč. *počiščovati*; D_2. *lidé mají čistiti sě všelikých poskvrn* Štít. Mus. 100a; D_3. stsl. *počistiti* = ř. ἀποξυέιν a lat. abradere Mikl. Lex. 651; D_4. stč. *počiščený* = nč. *vyčištěný*.

Potrěbiti. D_1. strus. *potrěbljati*; D_4. stsl. *lopatojǫ potrěbiti toka* Sup. 127,25 = *otъtrěbiti* „purgare" Mikl. Lex. 530.

---

[18]) Viz И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка.* I—III. С.-Петербург 1893—1912. Zde citován díl II, 1299. — Dále: Srezn. Mat.

Stsl. *pokǫpati sę : otъ kuplę ašte ne pokǫpljǫtъ sę ne ědętъ* Mark. 7, 4 Mar. — Stč. *pohojiti sě* (nč. zhojiti, *vy*hojiti se).

Typ 4: *pogrěšiti* (původní význam „minouti se čeho“ — posunutý význam „učiniti chybu, nepravost“).

Pogrěšiti. Pův. význ.: csl. *grěšivše jelena* Mikl. Synt. 451, stč. *ne hřesiš toho* „neopomiň“ Baw. 102 — stsl. *nebesьnyję žizni pogrěši sę* Sup. 93,13, strus. *pogrěšiti pomysla* „aberrare a mente“ Mikl. Synt. 453; srovn. též čes. *pohřešovati čeho.* — Posunutý význ.: stč. *pohřěšenie* „zhřešení“ Hus PostMus. 106b.

Čes. *pochybiti.* Význ. pův.: *chyba lávky* (viz Brückner ZfslPh 51, 1923, 233), srovn. pol. *chybić drogi* Linde, stč. *chibilli sem kde čteny* HusPost-Mus. 2b — nč. *Smyslu jsem na základě doslovného překladu . . pochybiti nemohl* „minouti se“ Příruč. slov. IV, 540[19]). — Posunutý význ.: *Neblaze pochybila, když dovolila návštěvy jeho.* Pfleger (ib.).

Čes. *pobloudíti.* Význ. pův.: slin. *ki dva drage bludi* Mikl. Lex. 33, csl. *ašte mužь otъ ženy blǫditь* ib. — stč. *poblúdili sme od cěsty pravdy* „erravimus a via veritatis“ HusErben 1,36 = nč. *z*bloudili. — Posunutý význ.: čes. *pobloudíti ve víře, pobloudilec* „bludař“.

Čes. *pominouti.* Význ. pův.: *spad v noci do potoka, jak se lávky minul* Příruč. slov. — *Kolářku mrzelo, že sestry pominuly její střechy* (ib.). — Posunutý význ.: 1. *pominouti se* „přijíti o rozum“, *pominutý;* 2. *pomíjeti, pominouti* „zaniknouti, zmizeti“.

Typ 5: *pokryti* (původní význam ἀποκρύπτειν, „skrýti před čím“ — významy posunuté σκεπάζειν, sepelire a j.).

Pokryti. Stč. *ktož zle činí, ten sě kryje světla* Štít. uč. 49b — stsl. *pokryi mję otъ sonъma zъlobivych* Ps. 63,3.

Potaiti. Stč. *avšak sě to všěch tajiti nemožieše* Pass. 314 — stsl. *ne potai mene ježe ti sę sъluči* Sup. 240, 28.

Poštęděti. Stsl. *otъ tuždiichъ poštjędi raba svoego* Ps. 18, 14; srovn. rus. *пощадить* „ušetřiti, zachrániti“.

Čes. *pochovati.* Pův. význ.: stč. *chovaj sě obojetníkóv* AlxV. 206 — *(bratřie) někdy po klášteru sě pochovachu a někdy po púšči přěbývāchu* Hrad. 15a, zde stč. *pochovati* = nč. *s*chovati. Význ. posunutý: *pochovati nebožtíka* „sepelire“. — Podobně rus. *похоронить* (srovn. čes. *chrániti se čeho).*

Typ 6: *postyděti sę*

Starou ablativní vazbu mají také slovesa jako *bojati sę, styděti sę,* stsl. *sramiti sę,* stč. *hroziti sě, strachovati sě*; odluka zde patrně záležela ve

[19]) *Příruční slovník jazyka českého.* Vydává třetí třída České akademie věd a umění od r. 1935.

vztahu k objektům, které odpuzují svými vlastnostmi; srovn. na př. *bojati sę* a lit. *bajus* „strašný“. Proto i zde byla vhodným určením odluková předpona *po-*: stsl. *i sъ̃nъ člv̄čskъ postyditъ sę ego* Mark. 8, 38 Mar. — stč. *dokud sě kto pobává pekla* ŠtítBud. 146 — stsl. *posramlějǫtъ se s(y)na moego* Mark. 12, 6 Mar. — Snad také čes. *postrašiti* (D_1. *postrach*), *poplašiti* (D_1 *poplach*) a p.

Typ 7: *pokajati sę*

Odluka u sloves tohoto typu záležela asi ve zbavování se nebo odčiňování čeho (viny, křivdy) čím: trestem, cenou (srovn. čes. *káti se z viny* — stirán. *kaena* „trest“, lit. *kaina* „cena“), bolestí (čes. *želeti viny* — lit. *gēla* „bolest“), mstou (stč. *buoh ne inhed mstí každé viny* N. Rada 1100) a p. — Bližší určení této odluky předponou *po-*: stsl. *da pokaetъ sę svoichъ grěchъ* Euch. 38 b 1, strus. *pokajavъsja ot grěcha togo* Ip. l. 6670; — stč. *za to tiem té viny pokúpívě* „vykoupíme se z té viny, splatíme ji“ AlxBM. 43 — stč. *dušě netbá tak odivných smutków požěleti* Modl. 54[b], ukr. *požaľ śa, bože, młodoho Hryća* pis. Mikl. Synt. 463, srovn. čes. *politovati čeho* — stč. *své křivdy sě pomstíš* VšehK. 134[a]. — Odlukový vztah (na př. káti se z viny) mohl se jeviti jako vztah příčinný (káti se za svou vinu). Snad právě proto nacházíme předponu *po-* v celé řadě složenin, jež označují děj vyvolaný jistou příčinou nebo předchozí událostí: na př. stsl. *poboléti, poradovati sę, posětovati, požaliti* a j.; srovn. do jisté míry funkci konsekutivní u Słońského, Funkcje pref. stsl.

Typ 8: *poěsti*

Předponu *po-* má většina sloves pojících se s genitivem partitivním, jenž je pokračováním genitivu odlukového (Trávníček, Vid 101): *pojísti, popíti čeho* znamená vlastně *pojísti, popíti z čeho,* t. j. část *z čeho.* — Hledí sem tedy *poěsti—poědati, počrěti* (*vody*)*—počrъpati,* dále složeniny příbuzné s čes. *popíti—popíjeti, požíti—požívati, požrati—požírati, pokusiti—pokoušeti* (stč. *s tobú všeho pokusím* AlxBM. 238; *pokusiti čeho* značilo zprvu „okusiti z čeho“, odtud „okusiti, zkusiti co“; srovn. *pokoušeti* „zkoušeti koho“), *počíti—počínati* (původně mělo význam „anreissen, vom Brot anschneiden, vom Wein anzapfen“ Brückner ZfslPh 51, 1923, 227), *poptati* — rus. *попытать* (*п. счастья* „zkusiti“, srovn. *попытка* „pokus“), snad také *potázati, požádati—požadovati, poprositi* a p.

Typ 9: *poznati*

Genitiv partitivní měla u sebe také slovesa vnímání a duševních pochodů (srb. *znaš li, Marko, vode,* charv. *biča čuti* a jiné příklady viz Mikl. Synt. 492—495). Proto asi u těchto sloves byla vhodným určením odluková předpona *po-* (podobně jako u typu *poěsti*): *poznati* (D_1. čes. *poznávati,* D_2. csl. *pozna glasa* „cognovit vocem“ ib., D_4. *poznati* = rus. узнать)

— *počuti* (D_1. slc. *počúvať*) — *pomьněti—pominati* (D_1. *pamętь*, D_2. čes. *pomníti čeho*, D_3. *pamętь* = lit. *atmintìs*, D_4. rus. *поминать* = вспоминать) — *porazuměti* (D_2. stsl. *razuměvъši svojego zъla* Sup. 31, 26) — *poslušati* (D_2. stsl. *poslušajǫ tvojego laskanija* Sup. 119, 8). — Hledí sem patrně také *pověděti*, původně „býti si vědom čeho“ (srovn. čes. *povědom*), potom „vyjeviti, co je vědomo“ (strus. *pověďь* = čes. bibl. *zvěst*). Sr. čes. *z-míniti se, vy-znati.*

b) Bližší určení místního vztahu dativního a lokálového[20])

10. Celá řada starých složenin s *po-*, jež vylučují prostě vidový původ předpony (D_1), vznikla ze sloves pojících se s dativem: *podati podavati* rus. *подать* „daň“, *pokloniti poklanjati poklonъ, pokazati pokazovati pokazъ, pochotěti* csl. *pochotěvati pochotь, pokoriti pokarjati pokora, pomošti pomagati pomoštь* a j., viz na př. Mikl. Synt. 579—617. Tato skutečnost (D_2) nasvědčuje tomu, že předpona *po-* blíže určovala také místní (prostorový) vztah dativní ve smyslu známého již vývoje I *dati komu* — II **dati komu po* — III *podati komu*, viz § 4. Poněvadž základní lokální funkcí dativu je vyjadřovat cílový vztah k objektu děje, dá se předpokládat, že předpona *po-* ve složeninách tohoto typu měla nejspíše takový lokální význam, který se výrazně od onoho cílového významu prostého dativu nelišil, a proto později za jistých okolností snadno zanikal. Takovým mohl býti jedině význam prostého přibližování, jaký vyjadřuje slovanská předložka *kъ* nebo předpona *pri-*; srovn. na př. navzájem významově blízké čes. konstrukce dativní *kloniti se čemu* — *kloniti se k čemu* — *přikláněti se k čemu.* A podrobnější historicko-srovnávací studium (D_3 a D_4) skutečně ukazuje, že tomu tak bylo: slovanské *po* mělo původně podobný význam a tytéž konstrukce jako slovanské *pri* „ad“, „bei“.

D_3. Tam kde ide. forma řady **upo*[21]) má prostý význam „při“ (význam blízkosti, *adessivní*, nebo význam přibližování, *allativní*), tam také v jazycích slovanských najdeme starobylé, většinou již isolované konstrukce s *po*. Srovn. na př.

a) sti. *bhū- úpa* + *lok.* „býti při kom, u čeho“: *amū́r yā́ úpa sū́ryē yā́bhir vā sū́ryaḥ sahā́* „jene, welche bei der Sonne sind, oder mit denen die Sonne ist“, av. *yaṭčiṭ ahi... upa sanake* „wenn du bist... an der Mündung“ Brugmann, Grdr. II[2]2, 917. — slovan. *byti po* + *lok.*: stsl. *iže bo něstъ na vy po vasъ estъ* ὑπὲρ ὑμῶν ἐστιν Mark. 9, 40 Zogr. — čes. *s námiť jest* Kral., strus. *ože Bḡ po nasъ, kto na ny?* Novg. l. *6726* Srezn. Mat. II, 983. — Podobně srovn. sti. *sthā- úpa* + *lok.* „státi při kom, při čem“ a

20) Názvu *lokální* užívám ve smyslu slova *místní.*

21) Komparatisté obvykle řadí slovanské *po* k ide. formám řady **apo* a **pos*; tak Brugmann, Grdr. II[2] 2, 808 i Walde-Pokorny I, 47 a II, 78. Brugmann ibid. však poznamenává: „Ferner scheint es, daß sich die baltische und die slavische Präposition zum teil an die Stelle von uridg. **upo* gesetzt hat.“ — Hujer, Slov. deklin. 29—30 spojuje předponu *po-* s **upo* a předložku *po* s **pos.*

slovan. *stojati po* + *lok.*: čes. *bůh jejich po nich stojí,* viz Mikl. Synt. 629, stč. *stojte pilně po učení sv. písma* Štít. uč. 78[a]; další příklady *po* + *lok.* „při kom čem" níže.

b) sti. *úpa sthā* + *lok.* „stehen, sich befinden bei" — slovan. *postojati,* původně „státi při kom" (stč. *postat* „družina"), odtud „pomáhati komu" (stč. *postatný* „pomocný") a „hájiti koho" (rus. *постояти за кого* „защитить"). Podrobněji viz níže § 12 typ 1;

c) sti. *úpa dā-* + *pád cíle* „hinbringen zu, dazulegen" — slovan. *podati komu,* podobně *úpa i-* „sich nähern, sich jemandem zur Seite stellen" — *poiti* (srovn. čes. imp. *pojď!*), *úpa vah-* „etwas herbeifahren" — *povezti* (čes. *povez!*) a j. Viz § 11 A.

D_4. Na původní význam „při" v slovanském *po* ukazuje také ta skutečnost, že *po* tvoří tytéž konstrukce jako slovanské *pri,* a to mnohdy synonymní: a) *po* + *lok.* = *pri* + *lok.*, na př. čes. *býti po ruce* = *býti při ruce* „vorhanden sein", b) *pomorьje* = *primorьje:* čes. *pomoří* = *přímoří* Váša-Trávníček 1131, rovněž tak v ruštině a j.; patří sem starobylé názvy oblastí při něčem ležících, jako čes. *pobřeží, pohraničí, polesí*; srovn. také lit. *pamarỹs, pagirỹs* „Gegend am Walde" (též litevština má etymologicky příbuznou předložku s významem „při" — *pàs* s akus.!). O specialisaci významu „při" v „podél" viz níže § 13; c) podobně lze srovnat typ dynamický *posъlati komu* — *prisъlati komu:* čes. *poslati* = rus. *прислать,* stsl. *pospěti komu* (Eu 82 a 14) = čes. *přispěti komu,* stč. *pochýliti sě k čemu* (ChelčP. 273[a]) = nč. *přichýliti se k čemu,* stsl. *posǫditi* (Luk. 23, 24 Mar.) = čes. *přisouditi* (Kral.); srovn. dále *ponuždati—prinuždati, pokazati—prikazati, pozъvati—prizъvati* (strus. *pozovъ* = nrus. *призыв*), čes. *povolati—přivolati, pokořovati* — *činiti příkoří* a j.

11. Pozorujeme zde tedy obdobný zjev jako u předpon odlukových, viz § 7 D_4. Podobně jako předpony ablativní (*ot-, u-, iz-, po-* a j.), byly si navzájem významově blízké také praeposice adessivně allativní, *po* a *pri.* Slovanské *po* právě tak jako *pri* mohlo blíže určovat

	A) cílový vztah dativní	B) místní vztah lokálový
I	iti + dat.	stojati + lok.[22])
II	*iti + dat. + po/pri	*stojati + lok. + pri/po
III	po/pri-iti + dat.	po/pri-stojati + lok.[22])
IV		po/pri-stojati + po/pri + lok.

Avšak slovanské *po* na rozdíl od *pri* mělo zvláštní předpoklad k bohatému sémasiologickému vývoji a tímto vývojem se také od předložky a

[22]) Podobně jako v staré indičtině a dodnes v litevštině byl také ve slovanštině prostý lokál u sloves určením místa, kde se koná děj (děj v širším slova smyslu). K této otázce viz zvláště práci Jaroslava Bauera v Slavii 20 (1950) 40—56.

předpony *pri* vzdálilo: tím předpokladem byla mnohoznačnost jeho základních lokálních významů (**apo, *upo, *pos!*).

A) Jakožto bližší určení cílového vztahu dativního slovanské *po* vytvořilo typ *poiti + dat.* (*poiti domovi, ponesti komu, posъlati komu* atd.). Táž forma slovesa složeného, t. j. *poiti, ponesti, posъlati*..., vznikla však také bližším určením místního vztahu ablativního předponou *po-* odlukovou (**apo*): *poiti otъ + gen. abl. < *poiti + gen. abl.*, viz § 9. Komposita typu *poiti* tedy vyjadřovala základní protikladné významy: přibližování (jako sti. *úpa i-*) a vzdalování (jako sti. *ápa i-*). Zanikáním pádových vazeb (na př. *otъ zemlję*, viz § 9 typ 2), adverbialisací vazeb (*domovi* a pod.) a jinými jich změnami se stávala tato homonymní jednota protikladných významů neúnosnou; oba původní lokální významy předpony *po-* v typu *poiti* zanikaly, předpona *po-* ztrácela svou výraznost a byla jednak nahrazována výraznějšími předponami cílovými nebo odlukovými, jednak nabývala nových funkcí, abstraktních: prostě vidové a počínací (rus. *пошел, полетел*), zbudoucňující (*poidǫ, ponesǫ*), omezovací (čes. *pojíti* „popojíti") a j. — Takovým způsobem se s vývojem slovanské soustavy vidové vzdálil dativní typ *poiti kъ komu* od typu *priiti kъ komu.*

Otázka je, zda relikt onoho starobylého allativního a adessivního významu „při" můžeme snad spatřovat v charakteristickém významu českého imperativu typu *pojď! pones! poleť!* atd.; jde o význam „pohybuj se nebo dej se do pohybu a) směrem *k* mluvící osobě nebo b) zároveň s mluvící osobou"; a) by odpovídalo typu dativnímu *poiti kъ komu*, b) typu lokálovému *poiti po komь* „jíti při kom, s kým", viz § 12 typ 2. Ona počínavost „dej se do pohybu..." je zde ovšem táž jako v ruském полетел. *Аист разбежался и полетел.* Tolk. slov. 3, 516. V tom smyslu zase význam typu *pojď!* souvisí s původním odlukovým významem předpony *po-: poiti* původně „vyjíti, t. j. opustiti východisko", odtud „dáti se do pohybu".

B) Jako bližší určení místního vztahu lokálového *stojati + lok. + po* „státi při kom, při čem" slovanské *po* prošlo pestrým vývojem. Přesto však je zde původní stav průhlednější, neboť *po* jako bližší určení místa děje se tu spojovalo také se slovesy nepohybovými (*postojati, poseděti.. + lok.*), u nichž se původní význam předpony nesetřel natolik jako u typu pohybového *poiti*, kde rušivě působila ona homonymie protikladných významů.

Sémasiologický vývoj adessivního *po* „při" šel několika směry. Záleželo zde jednak na tom, zda *po* blíže určovalo místní vztah děje k objektu živému či neživému, jednak na tom, určovalo-li onen vztah u děje pohybového či nepohybového. V celku se tedy sémasiologický vývoj adessivního *po* „při" rozrůznil u těchto typů:

**stojati komь po — *iti komь po*
**stojati čemь po — *iti čemь po*

12. Slovanské *po* blíže určující místo děje vzhledem k živému objektu.

Typ 1: **stojati komь po*

Základní lokální význam adessivní „při kom“ se zde specialisoval v sociativní „s kým spolu“, a dále pak v prospěchový; odtud vazba dativní nebo jiná prospěchová vedle původní vazby adessivní *po komь*. — Příklady. Význam adessivní: češ. *bůh po nich stojí*, viz § 10 D_3. Význam sociativní: *bogъ po nasъ* „s námi“ ibid, také Mikl. Synt. 678, čes. zvolání (XVI. st.) *čert po něm!*[23]) = *čert s ním!* podobně asi také *nic po něm (není)* = *nic s ním není* „nic s ním nepořídíš“; stč. *postat* „družina, čeleď, vlastní lidé“, srovn. *drugъ* a *podrugъ* „proximus“ (čes. *soudruh*), rus. *подруга* „socia“. Význam prospěchový: stč. *postaten komu* „pomocen“: *Bessus udaten hi ten, jenž jmu jest postaten* AlxBM. 338, vlastně „stojící při kom“, srovn. něm. *Beistand* „pomoc, přispění“, rus. *Уж постоим мы головою за родину свою*, Lermontov.

**brati komь po* — původní význam „bojovati při kom“. Význam sociativní: *poborъnikъ* „pugnae socius“, *pobarati* „belli socium esse“. Význam prospěchový: strus. *po tebě brati* „pro te pugnare“ Nest. 61, 11 (Mikl. Lex.), stsl. *po gospodi borę* ὑπὲρ δεσπότου μαχόμενος Cloz. 1, 681, csl. *poboretь po vasь* Mikl. Lex. 580, stsl. *pomyšljajǫ poboręštaago mi neizdrečenǫǫ silǫ* ἐννοῶ τοῦ μέλλοντός μοι συμμαχεῖν Supr. 490, 11. Příznačné je zde hromadění sociativních předpon: stsl. *da sъpoboretъ za istinъnǫjǫ ... věrǫ* Supr. 189, 1. Srovn. hromadění adessivních předložek: slc. *popri* s lok.

**mošti komь po* — původní význam nejspíše „míti moc (zvláště vojenskou) při kom, na čí straně“, odtud pak význam prospěchový „podpořiti koho, pomoci komu“: viz Miklošičův doklad ze Zlatostr. *pomogu po gradě semь* Synt. 678 a Potebnjův[24]) *pomogli by este po nasъ*. I zde máme doloženo hromadění sociativních předpon: *sъ-po-magati* (Supr.).

Potebnja ibid. 133 zde vyvozuje prospěchový význam *po* z významu následnosti „вслед за“, který je slovanské vazbě *po komъ* vlastní. Myslím však, že u typu *postojati po komь (četь)* je výchozím významem předložky i předpony *po* základní lokální význam adessivní „při“, z něhož se vyvinul i význam následnosti „post“. Že význam „post“ v slovanské předložce *po* vznikl ze základního významu místní blízkosti v kontextu se slovesy pohybovými, to ukázal již Hujer, Slov. deklin. 28 na analogickém příkladě z germ. (*nahe, Nachbar* → *nach*). Na rozdíl od Hujera však *po* se základním významem adessivním neřadím jen k lit. předložce *pàs (*pos)*, „při, k“ akusativní, ale i k sti. *úpa (*upo)*, jež stojí také u lokálu (viz § 10 D_3).

Typ 2: **iti komь po*

I zde je možno doložit vývoj od základního významu „při kom“ přes význam sociativní k prospěchovému. Význam sociativní (komitativní):

---

[23]) Viz Fr. Oberpfalcer, *Jazyk knih černých, jinak smolných*. Praha 1935, 116.

[24]) Viz A. A. Потебня, *К истории звуков русского языка*. Этимологические и другие заметки. III. Варшава 1881, 40. — Zkracuji: Potebnja, Etimol.

stsl. *iže ne chodit po nasъ* ὅς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν Mark. 9, 38 = čes. *kterýž nechodí s námi* Kral.; snad také v čes. imperativu *pojď! pones!* atd. „směrem se mnou", viz § 11. Význam prospěchový: strus. *potjagnuti po komь: knjazь uže počalъ: potjagněte, družina, po knjazě*! uvádí Potebnja, Etimol. 40 a poznamenává: „Значит не потягнуть за кем . . ., а сделать усилие в чью пользу, помочь кому"; ibid. 68 a 88 viz další příklady, též postverbalia strus. *potuga*, pol. *potęga* „защита".

13. Slovanské *po* blíže určující místo děje vzhledem k neživému objektu.

Typ 3: **stojati čemь po*

Vzhledem k objektu v pravém slova smyslu místnímu a k ději sloves tohoto typu (*stojati, seděti, ležati* . . kde?) byl zde význam *po* „při" zúžen nejspíše na význam „na", srovn. týž význam v příbuzných formách ide. řady **upo* — něm. *auf*, sti. *úpa* s lokálem „bei, auf" Grassmann.[25]) Hledí sem snad strus. *po pravu, po lěvu staati*, stsl. *po srědě stojati*[26]), čes. *po straně, po pravici*, rus. *последовать* = čes. *následovati*, srovn. též čes. *povrch* a *návrší* a pod. Tento význam lze vystopovat i v složeninách slovesných: srovn. strus. *postojati na carevě dvorě* Mikl. Lex. 639, rus. *постоялец* „nájemník", sch. *postojánje* „dědičný statek", t. j. „na čem kdo stojí, sídlí", také rus. *постоянный* „stálý, pevný, trvalý". Podobně sch. *pòsedstvo* „država, majetek", t. j. „na čem kdo sedí", *pȍsednîk* „držitel, majitel", rus. *посадник*. Patří sem ovšem i příslušná faktivita *postaviti, posaditi, položiti* . . a transitiva jako čes. *posednouti koho*, sch. *pòsesti* „sednouti na koně, obsednouti", srovn. sti. *úpa as-+akus.* „etwas besitzen" Grassmann 190.

Typ 4: **iti čemь po*

U sloves lineárních pohybů (*iti*) a u sloves vyjadřujících jejich opakování (*choditi*) specialisoval se význam „při místním objektu — na objektu" v charakteristický význam slovanské předložky *po* — „podél objektu" a „po povrchu objektu"; srovn. na př. čes. *jíti po proudu, jíti po cestě, choditi po lese*.[26]) Tento význam, slučitelný pouze s představou „po linii" nebo „po ploše", mohla pak míti předložka *po* i u sloves nepohybových (*stojati po čemь*, ale jen v jistém kontextu: „нельзя сказать: столб стоит по дороге, а можно: столбы стоят по дороге" Nekrasov.[27]) — Týž význam povr-

[25]) Viz H. Grassmann, *Wörterbuch zum Rig-Veda*. Leipzig 1873, 254. — Zkracuji: Grassmann.

[26]) Ve východosl. a jihosl. jazycích lokální vazbě *po čemъ* u typu 3 a 4 odpovídá vazba dativní *po čemu*. Otázka poměru obou vazeb vyžaduje podrobnějšího studia. Považovat vazbu dativní za původní (**stojati, iti čemu po*) znamená předpokládat, že prostý dativ měl také adessivní význam jako prostý lokál. Na starobylost lokálové vazby (**stojati, iti čemь po*) ukazují m. j. také ustrnulé předložkové lokály jako stsl. (!) *po-srědu* (lok. duálu). — Za původní zde považuji vazbu lokálovou *po čemь*.

[27]) Viz Н. П. Некрасов, *О значении форм русского языка*. С.-Петербург 1865, 217.

chový právem předpokládáme i v předponě *po-* u typu *poiti po čemь* (*čemu*), *pochoditi po čemь* (*čemu*). Tak Słoński, Funkcje pref. stsl. 121 shledává takovou lokální funkci předpony *po-* na př. v těchto stsl. dokladech: *poidošę po žestoku pęti* Sup. 135, 1, *pochodilъ jakože po suchu vrъchu morja* ib. 473, 18. Na lokální předložkový význam předpony *po-* u ruských složenin tohoto typu naráží také Potebnja,[28]) když vysvětluje genetickou podstatu jejich nynější determinativnosti (deminutivnosti): „(*походить, повозить* . . .) пространство времени представляется движением *по*." Vzhledem k nynější determinativní (omezovací) funkci předpony *po-* v takových složeninách (*pochoditi, povoziti* a p.) je jistě onen předpoklad plně oprávněný: před delokalisací zde měla předpona *po-* místní význam „po povrchu objektu".

14. Zbývá ještě promluvit o sémasiologickém vývoji předpony *po-* „při-" allativní, jež blíže určovala cílový vztah dativní: **iti komu po.* — O základním významu „při-" u typu *poiti komu* již byla řeč (§ 10, § 11 A).

K tomu je pouze třeba dodat, že týž význam mohla míti předpona *po-* i u sloves nepohybových v pojetí pohybovém, směrovém: — *postojati + dat.:* srovn, sti. *úpa sthā- + pád cíle (akusativ)* „zu jemandem gelangen" Grassmann 1598 a stč. *postáti kam* „dostaviti se, přijíti" (*řiedký opět domóv postá* „málokdo se dostal nazpět domů" AlxV. 1121, do *Říma nenie poč postati, ano tu jest vrch všie . . . zlosti,* HusMus. 7[a]).

Po- tedy blíže určovalo směr základních pohybů (chůze, běhu) k místním objektům; srovn. lit. *pàs* „k" s akus. Poněvadž běžným případem takového směřování byl pohyb k vysokému objektu (k hoře, lesu, stromu), mohl se v příslušném kontextu v *po* vyvíjeti speciální význam „pod objekt": „(při)jíti k hoře" znamenalo „(při)jíti pod horu".[28a]) Význam „pod", který je dominantním významem příbuzných ide. forem řady **upo* (ř. ὑπό, lat. *sub*), lze tedy předpokládat i pro předslovanské (basl.) **po*. Kdežto litevština má *pa- põ* „pod" dodnes, v slovanštině se pro tento speciální význam dotvořila zvláštní forma *po-dъ* (částicí *-dъ* jako *na-dъ* z *na;* o tom Zubatý IF 22, 57), ale v starobylejším typu předponovém zůstalo *po-* „pod" zprvu zachováno: srovn. lit. *panérti põ vandanimi* „untertauchen unter Wasser" — čes. *ponořiti pod vodu.* Bylo tedy starou funkcí slovesné předpony *po-* určovat také směr děje „dolů", „pod objekt".[29]) Příklady: *poniknęti* (stsl. *dolu ponikъše* Sup. 374, 24, čes. *koniklec* < **po-niklec* „rostlina s květem svěšeným"), *povisnęti poviseti* čes. *povislý, pokloniti* (*dolu, na zemljǫ, podъ meči*), *pokoriti* (*komu, podъ nodzě*), *povinęti sę, pomoliti sę,* csl. *ponьrěti,* rus. *понурить голову,* čes. *ponořiti* a j. Je nepochybné, že zde

[28]) Viz A. A. Потебня, *Из записок по русской грамматике.* IV. Москва-Ленинград 1941, 29.

[28a]) Totéž ovšem platí i pro vztah adessivní: „státi (těsně) u stromu" = „státi pod stromem".

[29]) Takový lokální význam slovesné předpony *po-* («значение . . ., близкое к значению „под"») předpokládá také Uľjanov, Znač. glag. osn. II, 143. — Opačný významový posun („směřování pod objekt" → „směřování k objektu") dokládá rus. typ s předponou *pod- подоити* „přiblížiti se".

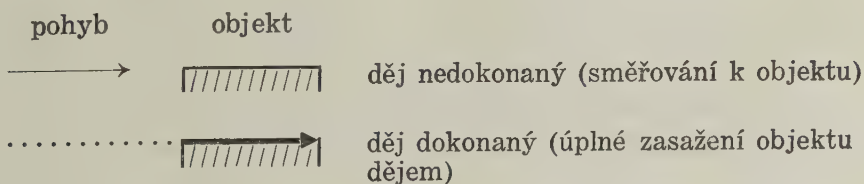
značnou úlohu hrály příslušné vazby (s *podъ* a p.). — Ještě několik příkladů k základnímu typu allativnímu *poiti komu: posъlati posylati, ponesti, povezti..., pospěti, pospěšiti, pospěšati, postǫpiti* „procedere", čes. *pokročiti pokračovati, postrčiti postrkovati*, stsl. *postrěkati.., pokynǫti pokyvati, pomanǫti pomavati, pokazati pokazovati, povelěti povelěvati.., pochotěti pochotěvati pochotь, pomysliti pomyšljati pomyslъ.., ponositi ponašati ponosъ, porǫgati sę, posměјati sę...*

c) Bližší určení místního vztahu akusativního

15. Slovanská předložka *po* se pojí nejen s dativem a lokálem, nýbrž i s akusativem (*iti po vodǫ*). Tato skutečnost (D_2) nasvědčuje tomu, že příslovce **po* blíže určovalo také místní vztah akusativní: I *iti* + *ak.* — II **iti* + *ak* + *po* — III *poiti* + *ak.* — IV (*po*)*iti* + *po* + *ak.* — Jestliže tomu tak bylo, pak nám významová souvislost mezi typem I, III a IV může prozradit původní význam onoho příslovce-předpony *po.* — Tedy především, jaký lokální význam měl prostý akusativ?

Iti + *ak.* — V nejběžnějším kontextu, t. j. u sloves základních pohybů měl prostý akusativ dvojí místní význam: a) *význam cíle* — lat. *domum ire*, dluž. *domk hyś*, hluž. *rajtuj ty cuzy kraj*, čes. *jíti kraj světa* a p., viz Mikl. Vgl. Synt. 391 Acc. des Zieles; b) *význam úplného zasažení objektu dějem*, srovn. Brugm, Grdr. II²2, 441 „Akkusativus.. bezeichnet, daß in ihn der Nominalbegriff zu stehen kam, der vom Verbalbegriff am nächsten und ganz betroffen wird": na př. srb. *pade me želja* „es ergriff mich" Mikl. Vgl. Synt. 377; také *jęti, stignǫti, strěliti* „zastřeliti" ... *kogo* (vesměs primární slovan. perfektiva!). — Vidíme, že k tomuto významu úplného zasažení objektu dějem má již přímý vztah typ III *poiti* + *ak.*: čes. *pošla ho hrůza* „zachvátila jej", slovan. *pojęti, popasti, postignǫti, postrěliti* „střelou zasáhnouti" ... *kogo.* A týž význam má i typ *zaiti* + *ak.*: stč. *zajíti koho* „zastihnouti, zasáhnouti" (*i až smrt zajde jeho* HusListy 24), také *zajęti, zastignǫti, zastrěliti...kogo.*

Je tedy otázka, proč právě příslovce s významem „post" (**po*, **za*) bylo vhodným prostředkem k bližšímu určení onoho akusativního vztahu „úplného zasažení objektu dějem". — Tuto souvislost vysvětluji takto: jestliže základní pohyb (*iti*), směřující k místnímu objektu, má onen objekt zcela zasáhnouti, pokrýti, pak cíl tohoto objektu leží s hlediska subjektu až *vzadu* na konci objektu, až *za* objektem:

takový cílový význam je vlastní právě slovanským předložkám *za, po* akusativním: *za* „za objekt“ ——→ |////////|●ᶜ a *po* „po zadní mez objektu“ ——→ |////////|● , srovn. strus. *otъ Kivoj rěki..po vragъ kъ lěsu, da po lěsъ, kъ velikomu mchu, po velikoi mochъ, kъ velikomu boru* Otvodn. gr. Kiril. mon. 1448—1468 Srezn. Mat. II, 981. — Byla tedy slovanská příslovce **po* a **za* vhodným prostředkem k tomu, aby blíže určovala obojí místní vztah akusativní:

a) *směřování kam — „až po zadní mez objektu“, „za objekt“*. U pohybů *nedosahujících svého cíle* za objektem (t. j. jenom v tom směru konaných nebo vykonaných) se ovšem tento směr *„za objekt“* úplně kryje s obecně cílovým směrem *„na objekt“* (a k objektu vůbec):

——→ |////////|●ᶜ = ——→ |////////|

vztah děje k objektu je zde týž — pouhé směřování; viz typ *iti+po+ak.*: rus. *итти по грибы=jíti na houby;* srovn. *iti po vodǫ*; typ *poiti+po+ak.*: stč. (*kto*) *posáhne rukú po cizie sbožie* Kruml. 237ᵇ = nč. *sáhne na..*; stsl. *postiže na vasъ c(ě)s(a)rъstvie b(o)žie* Mat. 12, 28 Mar., *posъla na nję pesję muchy* Ps 77.45; srovn. *posъlati po kogo* a p.;

b) *úplné zasažení objektu dějem* je možné právě u pohybů *dosahujících svého cíle* za objektem, t. j. u pohybů dokonaných dosažením cíle na zadní mezi objektu nebo za objektem:

——→ |////////|● iti po čьto, iti za čьto

.... |////////| poiti čьto, zaiti čьto

proto onen akusativní vztah úplného zasažení objektu dějem mohou blíže určovat pouze zdokonavující formy s významem „post“, t. j. právě jen předpony *po-* a *za-*: *politi/zaliti, po-/za-kryti, po-/za-mazati, po-/za-sypati, po-/za-vęzati.. čьto.*

V tomto typu zdokonavujícím nemůže se již *po* (*za*) významově krýti s jinými výrazy cílovými, na př. s *na*: dosažení cíle děje *na* objektu neznamená totiž *úplné* zasažení objektu dějem, nýbrž jen *částečné*:

——→ |////////| iti na čьto,

.... |////////| naiti čьto,

viz *nakryti, namazati, navęzati... čьto* (srovn. čes. *na*kousnouti, *na*kousati jablko — *po*kousati koho).

16. Shrňme ještě základní doklady (D_1—D_4) tohoto původního věcného významu slovanské předpony *po-* slovesné! (Doklady významu „post".)

D_1. Předpona *po-* sem hledících složenin není původu vidového: *postignǫti, pojęti-poimati, pochvatiti-pochvaštati* ...; *pokryti-pokryvati, politi-polivati, pobiti-pobivati* ...

D_2. Zákonitý vývoj bližšího určení akusativního vztahu *iti* + *ak.* — *poiti+ak.* — *(po)iti+po+ak.* ukazuje na původní cílový význam „po, za" („post") v příslovci-předponě *po*; srov. typ *iti po čьto* (*po* vyjadřuje cílový vztah k objektu) a typ *poiti čьto* (*po* vyjadřuje úplné zasažení objektu dějem, t. j. vlastně pokrytí objektu dějem až po zadní mez objektu): čes. *voda mu šla po pás, šla na mne hrůza* — *hrůza mě pošla*; stč. *plúti, plaviti, sě po čso* — *meč jest krví poplul* AlxV. 1835; rus. *дёрнем-ка за город!* „пойдём-ка" Tolk. slov. I, 695 — *Слезы подёрнули взор* ib. III. 384 „pokryly"; viz také staré slovanské doklady *jęti po rǫkǫ* — *pojęti čьto, vęzati po nogǫ* — *povęzati nogǫ* a p. (Mikl. Synt. 431).

D_3. Slovanské *po* s významem „za" („post") odpovídá řadě ide. útvarů příbuzných (**pos* — Brugm. Grdr. II² 2, 808), zvláště lit. *po* a lot. *pa* (Endzelin, Lett. Gr. 814; Fraenkel, Syntax der litauischen Postpositionen u. Praepositionen. 1929, str. 145).

D_4. Význam „za, post" žije dodnes v slovanské předložce *po* lokální. Ale i jako předpona bylo *po* významově velmi blízké slovanskému *za*; tak na př. stč. *pojieti* bývá na místě nč. *zajmouti,* podobně stč. *nebe i země pojdú, ale slova má nepojdú* HusPost. 6ᵇ = nč. *zajdou;* srovn. ještě blízký význam uvedených složenin *politi-zaliti, postignǫti-zastignǫti, postrěliti-zastrěliti* ..., dále *po-/za-tъknǫti, -tykati, po-/za-pirati, po-/za-viti, po-/za-mesti, -metati, po-/za-greti, -grěbati, po-/za-sypati* a j. —

Početná skupina sloves tohoto typu (*politi-polivati*) dala vznik dodnes produktivní kategorii denominativních složenin s *po-* (*posьrebriti, pozlatiti, povarьniti, pokaliti* a p.), kde má předpina *po-* svou starobylou lokální funkci: dodává slovesu význam úplného zasažení (pokrytí) objektu dějem.

III. Delokalisace slovesné předpony *po-*

17. V předchozí kapitole (II) jsme si ukázali, že slovanská předpona *po-* slovesná měla zprvu v podstatě trojí lokální význam: blíže určovala a) místní vztah ablativní (čes. *z toho nepojde nic dobrého* „nevyjde, nevzejde", *pes pošel* „sešel se světa — zahynul"), b) místní vztah dativní a lokálový (čes. *pojď*! „jdi směrem *ke* mně nebo *se* mnou!"), c) místní vztah akusativní (stč. *slova má nepojdú* „nezajdou", čes. *pošla mě hrůza* „pokryla — zachvátila"). — Uvážíme-li, že význam akusativní zčásti splýval s dativním (pokud šlo o *bližší určení směru k cíli,* viz § 15), zčásti se zachoval dodnes jako živý význam lokální (*úplné zasažení objektu dějem:* čes. *hrůza mě pošla, bělmem pošlé oči*), pak vidíme, že předpona *po-* slovesná pozbyla v podstatě dvou základních významů lokálních: odlukového a cílového. A ty

byly právě navzájem protikladné. Předpona *po-* mohla v téže formě určovat *vzdalování* i *přibližování* vzhledem k objektu (§ 11 A).

Touto homonymní jednotou dvou protikladných významů v téže formě vysvětluji zvláštní předpoklad slovanské předpony po- k delokalisaci. Zde je odpověď na otázku, proč se slovanská předpona *po-* slovesná stala „ze všech nejneurčitější" a nejrozšířenější předponou prostě vidovou: poněvadž jí vlastní homonymie protikladných významů lokálních vedla k zániku těchto významů a ku vzniku významů nové jakosti na jejich místě. Kde delokalisovaná předpona nenabyla druhotné funkce a přece zůstala zachována, tam se ovšem jeví nejasnou, neurčitou, ano i zbytečnou (*počęti, pojęti, posylati* a p.).

Druhý zvláštní předpoklad předpony *po-* k delokalisaci tkví jistě v tom, že na rozdíl od jiných předpona *po- neměla takové opory pro zachování svých lokálních významů ve vlastní předložkové vazbě:* předložka *po* s významem odlukovým vůbec neexistovala a s významy cílovými byla na ústupu (viz hynutí cílové vazby *po+ak.*).

18. Kromě těchto vlastních předpokladů měla předpona *po-* ještě jiné vhodné podmínky k delokalisaci, jež platí i pro jiné předpony.

Poněvadž nejběžnějšími předponami delokalisovanými jsou předpony odlukové (slov. *po-, iz-, u-*; balt. *pa-, iš-*),[30] lze právem předpokládat, že předpona *po-* měla větší sklon k delokalisaci také *proto, že byla odluková.* — Odlukové předpony se totiž snadno stávaly pleonastickými: vyskytovaly se nejčastěji u těch sloves (pohybových: *iti, sъlati*), která i sama o sobě, bez předpony, vyjadřovala děj, jenž se mohl chápat jako vzdalování.

Je pochopitelné, že se potom taková pleonastická předpona snadno stala prostě vidovou: viz na př. rus. *пойти, понести, потерять, погибнуть, погубить.* — O pohlcování lexikálního významu předpony shodným konkretním významem prostého slovesa viz Vinogradov, Rus. jazyk 509.

Další obecně platnou příčinou delokalisace je *vynechávání vazeb,* jež konservují původní význam předpony (viz § 4). Je jasné, že předpona *po-* více podléhala delokalisaci, když se přestalo užívat vazeb v starých konstrukcích typů *otъ zemlję pogybnǫti* § 9/2, stč. *ot cěsty poblúditi* § 9/4, strus. *otъ grěcha pokajati sja* § 9/7, *dolu (na zemljǫ) pokloniti* § 14 a p. — Podobně se spíše mohl zachovat původní význam předpony *po-,* dokud ještě nebyl *setřen konkretní, lokální význam prostého pádu,* dokud stč. *pobáti sě čeho* znamenalo „od čeho", *pokúpiti viny* — „z viny", *pokúsiti čeho* — „z čeho", *pokloniti sě komu* — „k komu", stsl. *pochotěti, pomysliti čemu* — „k čemu".

Byly tedy osudy vazeb vlivnými činiteli delokalisace slovesné předpony. — Co však bylo příčinou onoho vynechávání vazeb a abstrakce pádového vý-

---

[30]) Předpony původu odlukového jsou nejrozšířenějšími prefixy formálními, a to nejen jako *prostě vidové* (viz přehled u Regnélla, str. 72—73), nýbrž i jako formální *výraz gram. kategorie času:* tak na př. v stč. mají zbudoucňující funkci kromě *po-* také předpony *z-, vz-, u-* (*usúdí* = *súditi bude* a j., viz Trávníček, Vid 192).

znamu ve vazbách? — Touto hlubší příčinou delokalisace předpony byly *významové posuny* v slovese složeném, jichž si žádal rozvoj jazyka a myšlení. — Aplikováno na jednu ze základních kategorií sloves složených s *po-* (*pogybnǫti*), docházelo k delokalisaci také tímto způsobem: slovesa pohybová typu *pogybnǫti* (§ 9) v kontextu s vazbou *otъ zemlję* nabyla významu posunutého „zmizeti, ztratiti se, zahynouti". Když se tento posunutý význam ustálil v složenině, vazba se stala zbytečnou a přestávalo se jí užívat. Původní (odlukový) význam předpony *po-*, zatemněný již významovým posunem, ztratil tak oporu v odlukové vazbě a předpona podlehla delokalisaci. — Tím však vývoj tohoto typu nekončil. Jak správně ukázal Regnéll 79—80, delokalisované předpony bylo využito jako formálního příznaku dokonavosti (delokal. předpona nabyla nové funkce — prostě vidové: *pogybnǫti*) a dekomposicí byl k složenině prostě vidové přitvořen nedokonavý protějšek — simplex s významem posunutým (*gybnǫti*). — Takovým způsobem nám vývoj typu *pogybnǫti* naznačuje, jak asi vznikala vidová dvojice *simplex: složenina prostě vidová,* jež byla jedním z pilířů slovanské soustavy vidové (viz § 1).

Závěr. Příslovce **po,* z něhož se vyvinula slovanská předpona *po-* slovesná, mělo tři základní lokální významy: význam odlukový „od" (jako příbuzné ide. formy řady **apo,* na př. lit. *pa-* „weg"), význam místní blízkosti „při" (jako některé příbuzné ide. formy řady **upo,* na př. sti. *úpa* „bei") a speciálnější význam lokální „za" (jako ide. formy řady **pos,* na př. lat. *post*). Vzhledem k těmto konkretním významům bylo slovanské *po* vhodným prostředkem k tomu, aby fakultativně vyjadřovalo nebo precisovalo významy některých prostých pádů. Tak v platnosti slovesné předpony *po* blíže určovalo tyto místní vztahy, původně vyjadřované prostými pády:

a) vztah ablativní (podobně jako významově blízké *otъ*): na př. stč. *stúpiti čeho — postúpiti čeho, otstúpiti čeho;* srovn. typ *poiti* — lit. *paeĩti,* sti. *ápa i-* „weggehen" (§§ 7—9);

b) vztah dativní (jako významově blízké *pri* allativní): *iti čemu — poiti čemu, priiti čemu;* srovn. typ *poiti* — sti. *úpa i-* „sich nähern, herbeikommen" (§§ 10, 11, 14);

c) vztah lokálový (jako významově blízké *pri* adessivní): *stojati *čemь — postojati po čemь, pristojati pri čemь*; srovn. typ *postojati* — sti. *úpa sthā-+lok.* „stehen bei" (§§ 10, 12, 13);

d) vztah akusativní (jako významově blízké *za*): *vęzati čьto — povęzati čьto, zavęzati čьto* (§§ 15, 16).

Kdežto typ akusativní zůstal ve svém základním významu dodnes živě zachován (*povęzati, poviti, pomazati, pobiti* ..), typ ablativní a dativní v podstatě zanikl, a to vlivem homonymie protikladných lokálních významů: *poiti* znamenalo jak vzdalování (srovn. *ápa i-*) tak přibližování (srovn. *úpa i-*); předpona *po-* zde pozbyla oněch protikladných významů konkretních („od", „při") a nabyla významů druhotných, abstraktních — funkce prostě

vidové, počínací a zbudoucňující (na př. rus. *пошел, пойду*). Oba původní lokální významy, odlukový i cílový, ovšem zanechaly řadu stop v slovní zásobě jazyků slovanských (na př. stč. *postúpiti čeho,* strus. *postupati,* stč. *poběhnúti čeho, poběhlec,* rus. *побег,* čes. *pocházeti odkud,* sch. *pòchod; podati komu, pokloniti, pokoriti, ponositi*); zdá se, že kromě toho slovanské *po* allativní mělo v jistých kontextech i specialisovaný význam „pod, dolů" — *pokloniti, poniknǫti,* čes. *ponořiti,* rus. *понурить* a j. (§ 14).

Složitějšímu sémasiologickému vývoji podlehl typ lokálový — *postojati *čemь*. V kontextech vyjadřujících místní vztah děje k živému objektu specialisoval se původní adessivní význam *po* „při kom" na význam sociativní „s kým" (*pobrati po komь* „belli socium esse"), ev. na význam prospěchový (§ 12). Také tyto významy zanechaly jen ojedinělé stopy ve slovníku (stsl. *pobrati,* csl. *poborъnikъ,* obecně slovan. *pomošti pomagati pomoštь* a j.). — Ve vztahu k objektům neživým, místním, specialisoval se původní adessivní význam *po* „při čem" dvěma směry: a) u sloves nepohybových na význam „na" (*postojati *čemь,* na př. rus. *постоялец, постоянный* — § 13 typ 3), b) u sloves pohybových na dosud živý, charakteristický význam „po" = „po linii, po ploše" (*poiti po čemь, pochoditi po čemь* — § 13 typ 4). Z lokálního významu adessivního vznikl speciálnější lokální význam povrchový. U těchto typů, označujících děje *na čem* nebo pohyby *po čem,* vyvinul se v předponě *po-* druhotný význam — omezovací funkce (*postojati, poseděti . . ., pochoditi, povoziti . . .,* § 13).

Vznikem oněch živých funkcí (prostě vidové, počínací, zbudoucňující, omezovací) sémasiologický vývoj slovesné předpony *po-* nekončil; v nových typických kontextech tato předpona mohla nabývati nových, speciálnějších funkcí (srovn. na př. vznik funkce sumární neboli distributivní v takovém kontextu, kde se děj vztahuje ke všem subjektům nebo objektům: *pogybnǫti, pogubiti, povęzati, pobiti . . vьsę*).

Vidíme tedy, že sémasiologická historie slovanské předpona *po-* slovesné je typickým příkladem jedné z cest jazykového vývoje: poskytuje názorný obraz o tom, jak jazyk na jedné straně rozvíjí, specialisuje a diferencuje staré konkretní významy dané formy, na druhé straně je zatemňuje a likviduje a na jejich místě rozvíjí významy nové jakosti, složitější a abstraktnější; sémasiologickým vývojem jednoduchého lexikálního prvku nejen obohacuje slovní zásobu, ale i zdokonaluje gramatickou stavbu.

Igor Němec

Дві лемківські грамоти з початку XVI століття

Іван Панькевич (Прага)

I.

Нинішні *лемківські* і *бойківські* говори по обох сторонах Карпат в порівнянні з іншими західноукраїнськими говорами визнаються всіми українськими дослідниками української мови, як говори *архаїчні*, які дотепер зберігають звукову систему найстаршої історичної доби розвитку української мови. До них належать звукові явища: 1. зберігання різниці між давнім *у* та *і (быти, мыти — пити)*, 2. зберігання в деяких частинах цієї області давньої передньої артикуляції звука *і*, а не пересунення його артикуляції взад до положення передньо-середнього *(братові, мі, питі)*, 3. зберігання м'якості африката *č* у більшості цих говорів *(чяс, чьорт)*, 4. зберігання *а (ja)* після колишніх м'яких приголосних та *j (мясо, пять, шапка, час, який)*, 5. закінчення іменників середнього роду в називнім і знахідному відмінках однини *-ja* замість давнього *-ьје (листя, насіня)*, 6. зберігання *у* після приголосних *k, h, ch*, 7. зберігання *ry, ly*, групі *trъt, tlьt* в отворених складах *(дрыво, слыза, рукы, ногы, мухы)*, 8. зберігання деяких закінчень у відміні іменників роду чоловічого та середнього а це: а) закінчення давального множини чоловічого роду на *-ит, -йт, іт*, з давнього *-отъ (панум, волум, панйм, волйм, нанім, волім)*, б) закінчення орудного множини у деяких іменників чол. та середнього роду на *-у (з волы, з теляты)*. — Крім цього увійшли у ці говори деякі *елементи західнослов'янські* а може і *південнослов'янські*, до яких треба залічити: 1. стягнені форми дієслів на *-ati* з тематичним *-е-* в часі теперішньому *(збираш, збират, збираме, збирате)*, 2. закінчення першої особи множини часу тепер. на *-ме* у переважній більшості цих говорів. — Частина б о й к і в с ь к и х говорів зберігає крім цього, м'якість шиплячих *ž, š (жяба, шяпка)* на північній стороні Карпат. а частина південна зберігає на значній області м'яке закінчення в 3-ій особі однини і множини часу тепер. *-ť (ходить, ходять)*. Архаїзми пізнішого творення зберігаються в частині цих говорів у виді різних перехідних стадій розвитку ікавізму, то є переходу старих *о, е* в закритих складах до *і*. І коли в л е м к і в с ь к и х говорах старе *о* у переважній частині має рефлекс *і (кінь, дім)*, то всетаки там попадаються ще слова з рефлексом *и* або *й* а навіть маємо суцільну область на *Спиші* і в сусідніх північних областях *у: вуця, кйнь, выл*. В південних *бойківських* говорах зустрічаємо більші області з рефлексом *и (кунь, вул)*, а на північній з рефлексом *і (кінь, віл)*. Зате в *лемківських* говорах по обох

сторонах Карпат находимо суцільні області з рефлексом *ју* на місці старого *е* в закритих складах *(привюз, принюс, тютка)*.[1])

Цим коротким переліком не вичерпуємо всіх архаїзмів, які появляються теж поодиноко в різних місцях. Вирізнення карпатських говорів від говорів західноукраїнських ішло іще і в іншому напрямі, а це через *вплив* говорів *західнослов'янських* мов, *польської* та *словацької*, або дорогою самостійного розвитку, при чому найбільші зміни в структурі слововідмінювання зробила аналогія, котра зрівнала м'які основи з твердими в ряді відмінків з альтернацією *е* || *о (коньови, коньом, польом, паньов)*. Вплив сусідніх польських говорів позначився передовсім на найдальше висунені говори західноукраїнські, з чого витворився нинішній тип говорів *лемківських*, які в давнині не вирізнялися різко від говорів *бойківських*. Такий вплив позначився передовсім у зміні системи наголошування слів. *Наголос* рухомий перейшов на систему наголосу сталого, так що кожне слово наголошується за полською системою на другім складі від кінця *(хóдив, молóко, пирóгы)*. За впливом польським пересунулася артикуляція приголосних *ž, š* іще дальше взад, наслідком чого передньо-середнє *і* після таких ще більш твердших *ž, š* вимовляється як *у (жыто, шыло)*. Закінчення місцевого відмінка однини деклінації займенної складеної *-отъ* > *-іт* зрівналося з закінченням орудного однини *-ут (на тым боці, на котрым боці)*. Закінчення орудного однини жіночого роду *-оју* у деякій частині лемківських говорів змінилося на *-от*, замість *-оц̯* яке є панівне у східній частині цих же говорів. За впливом говорів польських в західних частинах лемківських говорів рефлексується носове *ǫ* через *ап (Новий Санч, Пантна)*, а палаталізація сичних *s, z* пересувається з корональної на дорзальну, так що акустично сприймаються ці м'які сичні, як м'які шиплячі *(шьіно, жьіля)*.

Західноукраїнські говори, а передовсім галицькі, не розпоряжають обильнішим матеріалом, котрий би міг вже в найдавніших історичних часах виявити діалектичні різниці в цих говорах на протязі XII—XIV століть. Пам'ятки цієї доби відбивають в собі лиш найяскравіші прикмети тодішньої української мови, а це зміну старого *е* перед складами з неповним м'яким голосним *ь* на *ě*, що відповідає нинішньому *і (створеньје* > *створіння)* а крім цього західноукраїнську прикмету: рефлекс *dž* замість *d* перед м'якими голосними, переданий в декотрих з цих пам'яток буквами *жч*.

[1]) Зілинський Іван, *Проба упорядкування українських говорів*. Привіт Іванови Франкови в сороклітє його письменицької праці 1874—1914. Літературно-науковий Збірник. Львів 1914, 363. — Дурново Николай, *Введение в историю русского языка*. Часть I. Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, č. 20. Brno 1927, 184. — Панькевич Іван, *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей*. Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze, č. 9, Praha 1938, 356—391. — Gerovskij Georgij, *Jazyk Podkarpatské Rusi*. Československá vlastivěda, sv. III. Praha, Sfinx 1934, 463—467. — Колесса Олександер, *Погляд на історію української мови*. Прага 1924, 14.

Далеко більш відображують нам живу мову пам'ятки ділової мови, а це грамоти з *галицької області.* На їх значення для історії української мови вказували не лиш галицькі дослідники, як на приклад Іларіон Свєнціцький[2]), але теж і київські, як на приклад Володимир Розов,[3]) а крім них польський дослідник Владислав Курашкевич.[4]) Цьому послідньому не лиш припало завдання їх описати під оглядом мовним, але теж поділити їх після областей та писарів. За його класифікацією галицькі грамоти можна поділити на *перемиські* в числі 8 (додавши дві з Медики), *самбірські* (2), *жидачівські* (5), *галицькі* (4), *коломийські* (2), *снятинські* (2).[5]) Всі вони походять переважно з XIV і з першої половини XV століття. На них іще не можемо помітити таких явищ, які відповідали б нинішньому діалектичному укладові. Перемиські грамоти позначують іще м'якість шиплячих звичайно традиційним **жю, шю, чю,** іноді навіть **жѧ, чѧ** (грамота з Медики з р. 1404 та перемиська з р. 1443—1446). Зміна в артикуляції *к, г, х,* яка у вилічених церковнослов'янських пам'ятках засвідчена у невеликім числі, позначається далеко інтензивніше, сполучення *ки, ги, хи* стають правилом, а *кы, гы, хы* є виїмкою (грамота з Медики р. 1407). Перемиські грамоти чітко віддають зміну старих *о, е* в закритих складах на *и, ји (друздъ, василювъ)* (1366), яка характеризувала тоді іще цілу галицьку область, а стала архаїчним явищем аж по XVII в., коли на її зміну прийшло в цих положеннях *і.* На цій же області позначена теж зміна артикуляції *і,* яке стало голосним передньосереднім, позначеним там через **ы (кѵзмычь)** а теж і **ы** стало голосним передньосереднім, позначеним там через **и (вѣсних)**. Наслідком м'якости приголосного *šč* кінцеве *е* у слові *єще* стало звуком переднім високого підняття, то є *і,* так що це слово писалося *іещи* (1377), а в самбірській грамоті з р. 1422 пишеться теж *ѣщи.* Ці написання відповідають нинішнім фонемам *шы,* відомим в чисто карпатських говорах.[6])

Більш безпосередньо з чисто карпатськими говорами є зв'язані дві *самбірські* грамоти з р. 1422 і з р. 1458.[6a]) Самбірська грамота з р. 1422 згідно з карпатськими говорами передає вірно старі сполуки **кы, гы, хы,** умовний спосіб **кыхмо**, та м'яке *dž*, передане через жю у слові **жюржевичь,** що відповідало б тодішньому карпатському *Джюрджевичь* (нинішнє південнокарпатське *Дюрйо* < *Юрій*). Неправдоподібно б звучав напис

[2]) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови.* Львів 1920, 64—67.

[3]) Розов В., *Значение грамот XIV и первой половины XV в. для истории малорусского языка.* Киев 1907. — Той сам, *Исследование языка южнорусских грамот XIV—½XV в.* Киевские Университетские Известия 1914, октябрь.

[4]) Kuraszkiewicz Władysław, *Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV wieku.* Prace Polskiego towarzystwa dla badań Europy wschodniej i bliskiego wschodu, NR VII. Kraków 1934, 1—9.

[5]) Kuraszkiewicz Władysław, *Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV wieku.* Byzantinoslavica IV/2, Praha 1932.

[6]) Верхратский Іван, *Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів. Говори з наголосом сталим.* Львів 1901, 22.

[6a]) Самбір у тому часі було містом, що відповідає нині Старому Самборові і лежить глибше в підгір'ї, чим новий Самбір.

рѣклъ замість ожиданого *рюклъ,* але це слово з написанням ѣ замість *е* виступає часто у цій формі і в пізніших пам'ятках, котрих старе *е* в закритих складах перед колишнім ъ рефлексується як *ји* (Углянська учит. євангелія XVII в.). Отже сполуки *кы, гы, хы* відіграють уже для того часу ролю крітерія для класифікації західноукраїнських говорів.

Грамоти з областей дальших на схід, а це *жидачівські, галицькі,* можуть характеризувати нинішні говори *придністрянські,* які сусідували з карпатськими *бойківськими* говорами. І в цих грамотах видимо перевагу писань *ки, ги, хи,* а лише у двох грамотах, жидачівській з р. 1430 та галицькій з р. 1435 маємо іще писання *кы, гы, хы.* В галицькій грамоті з р. 1418 находимо один випадок звуження *е* перед наступним м'яким складом в наростку *-ць (борешениць).* Це звуження *е* є нині прикметне для говорів бойківських. Але воно і нині іще живе в околицях Галича, а приклад цього явища находимо у студії проф. Й. Янова про говірку сіл Мошковець та Сівки біля Галича.[7]) Написання дрыжати у жидачівській грамоті з р. 1413 та дрыка у жидачівській грамоти з р. 1424 дають нам приклади на колись загальне українське заступство групи *трът* перед відкритим складом через *ры,* яке нині характеризує передовсім говори карпатські а теж і говори придністрянські, як це зазначено Й. Яновим в говірці сіл Мошківців та Сівок.[8]) Для всіх грамот є прикметне зберігання м'якого *-ť* у закінченні 3-ої особи однини.

Грамоти *снятинські, коломийські* як теж й грамота *сигітська* з р. 1404 не приходять у ближчу увагу для бойківських та лемківських говорів.

На грамотах уривається тяглість письменних свідчень про діалектичні галицькі явища на половині XV століття. Для XVI-го століття ми маємо іншого роду пам'ятки, а це вкладні, або, по моїй номенклятурі, покрайні записи в церковних богослужбових книгах, рукописних та печатних. На них звернув перший увагу проф. Іларіон Свєнціцький у своїх працях над музейними збірками львівських книгосховищ а відтак використав у своїх *Нарисах історії української мови.* І до характеристики діалектичних угрупувань приведемо цей матеріал, який находимо у згаданому уже нарисі та в описі музеїв Ставропігійського братства у Львові[9]) та Церковного музею, пізнішого Українського національного музею[10]) а тепер Державного музею в Львові. Крім того приводжу іще матеріал, всего дві вкладні, рукописів Бойківського музею в Самборі та Лемківського в Сяноці. Крім вкладних, яких число досягає до 26, маємо іще дві грамоти самбірські з кінца XVI-го століття. Вкладні, писані духовними особами, що жили в традиції певної правописної школи

---

[7]) Janów Jan, *Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki naddniestrzańskiej.* Archiwum Towarzystwa naukowego we Lwowie, dział I, tom III, zeszyt I. Lwów 1926, 15.

[8]) Janów Jan, *Gwara małoruska Moszkowiec . . .,* 48.

[9]) Свенцицкий И. С., *Опись музея Ставропигийского Института во Львове.* Львов 1908.

[10]) Свенцицкий И., *Каталог книг церковно-славянской печати.* Видавництво Церковного музея во Львове. Москва 1908.

і через те рідше у них проблискує явище того говору, де запис відбувся.[11])

Дві самбірські грамоти відносяться до сіл Головецька, Липиці та Віцови, що положені уже в карпатських горах.[12]) У цих грамотах помічуємо хитання між написами з *кы* та *ки*, між написами *чя* та *чы*. Грамота з р. 1588 зазначує уже твердість шиплячого *š* знаком *ы* замість дотеперішнього *и* (вшытку), але після *ж* лишає іще *и (скаржил)*, — грамота з р. 1582 має *вшитци*, але *учыню*. — Диспаляталізація м'якого приголосного у визвуці (кнѧз) може бути для бойківських говорів лиш знаком корональної артикуляції зубних у визвуці. Зате поперше зустрічаємо в грамоті з р. 1588 свідчення про стягнені форми часу теперішнього *впират, нѣмат* та ствердненння *t'* в закінченні 3-ої особи однини часу теперішнього на цих же самих прикладах. Але вкладна з рукописного Уставу з р. 1570 самбірського Бойківського музею та вкладна з Тисова біля Перемишля з р. 1521 свідчать про вживания *кы* на ширшій області, чим була бойківська. Самбірські грамоти доповнює вкладна з села Баранчич біля Самбора з років 1528—1549. Там маємо свідчення про звуження голосного *а* після шиплячих та *j* до *е, је* (баранчєнє, єєць) при одночаснім збериганні цього *а* після *č* в слові чѧшного (хлѣба). Зате баранчицька вкладна приводить приклади на переголос старого *о* в закритих складах на *и:* за жжнь своих, за прєдкувь, о заздоровный гроуш поултора, о роузьствѣ, о сєрєдопоустю, воуд сповѣди. Що старе *і* артикулювалося, як ниніше *і*, видко з напису єєць корчѣх, де це *і (и)* замінено через ѣ. Але в цьому ж слові маємо свідчення про зміну *и* під наголосом на *о*, як це нині маємо в говорах південно-карпатських в роді *корка, Йорку*.[12a]) (Нормально повинно б ще слово звучати: *курчих*). Рефлекси *о* > *и* були відомі і на інших бойківських областях. Пшенська вкладна з 1570 р. з околиць Тухлі над Опором свідчить про рефлекс *и* на місці старого *о* в закритих складах *(кипрѫв демко)*, а він іще повторюється і у другій вкладній з р. 1633 *(пѣзувъ сынъ)*. Підгірське село Тисів коло Болехова у вкладній з XVI в. підтверджує загальне поширення рефлексу *и* за старе *о* в закритих складах *(петрошоровичувь)*, але *е* у закритих складах мало вже рефлекс *і* < *ѣ (на нѣй)*. Пшенські вкладні не засвідчують нам сполук *кы, гы, хы*, їх найдемо у вкладній дальше на північ аж над Дністром в селі Надічичах в р. 1629, де вжито *кы* в словах: близкых, далєкых, але попри це вживається теж сполуки ки у слові: на вѣки.

Окреме треба зазначити румунський вплив тисівськоі вкладної у слові *петрышоровича*, де перша частина цього слова має *ы* замість *о*, як це є у повторенні цього слова. Є це форма родового від слова *Петра* а не *Петро*, слова, що має румунське закінчення в називному, а дальше

11) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови*, 71—75.
12) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови*, 75.
12a) Панькевич Іван, *Українські говори Підкарпатської Руси*, 99—100.

в родовому правильне закінчення *ы*. Свідоцтва цього явища можна привести з нинішніх говорів південно-карпатських.[13])

Ідучи дальше на північ до говорів надсянських або долівських, находимо у вкладних деяких сіл підтвердження поширенності деяких чисто карпатських явищ у нинішньому розумінні. Вкладна з Дубрівки біля Сянока з р. 1566 могла б свідчити про заступство групи *tert* через *tirt*, як це находимо в польських говорах а теж західно-лемківських.[14]) Є це писання: **вѣрхности** замість **верхности**.[14a]) Дальше на північ находимо у вкладній рукописної *Тріоді* з р. 1525 закінчення прикметника для середнього роду *-oj* замість *-oje (за своє доброй здоровя),* що є характеристичне для говорів долини ріки Уга на Закарпатті а на півночі аж для говорів замішанців та говорів долівських. Та же вкладна засвідчує нам закінчення іменників середнього роду *-ja* на місці давнього *-ьje* в називнім та знахіднім однини (**за доброй здоровѧ**), а в цьому огляді згідний запис вкладної з Трушева біля Добромиля з р. 1594. Цей тип іменників середнього роду є характеристичний для говорів карпатських, але, як видно, його поширення в давніших часах на області західноукраїнських говорів[15]) було далеко ширше, як це є нині.[16]) Це явище з'єднює карпатські говори з говорами східноукраїнськими, а цей зв'язок сягав до далекої старини. Запис на улючсько-яблоницькій Тріоді **здоровѧ** свідчить теж про щезання вставного *l* після губних перед йотованими голосними, нині характеристичним признаком *лемківських* говірок та говірок *надсянських* у сусідстві з польськими говірками.[17]) Перемиські грамоти з XIV в. зберігають таке вставне *l* після губних послідовно, як то видно з написів: **землѧне** 1359, 1378, **оу хлиплѧ** 1366, **ꙗрославльскоѣ** 1377; але самбірська грамота з р. 1422 свідчить про щезання вставного *l*: **земѧны-** (кілька разів). Іще дальше на півночі писана вкладна, а то в Корениці біля Ярослава з р. 1554, свідчить про поширення способу творення прізвищ суфіксом іменників середнього роду *-ęt* (**семиωн логинчѧ**). Таке творення прізвищ було поширене на значнішій області карпатській в давніх часах, а сліди його остали іще і нині не лиш в прізвищах осіб, але теж в географічній номенклятурі (про це диви дальше на стор. 44).

---

13) Панькевич Іван, *Українські говори Підкарпатської Руси*, 184.

14) Szemłej Józef, *Z badań nad gwarą łemkowską.* Lud słowiański III/2 A 167.

14a) В Торунськім збірнику XVI—XVII ст., переписанім з галицького оригінала, находимо подібне слово *звѣрхность* (Ю. А. Яворский, *Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI—XVIII веков*. Прага 1931, 61).

15) Дальше на північ записав Верхратський в говорі замішанців (Записки НТімШ, т. III, 1894, стор. 173) закінчення цього типу іменників середнього роду на -я, але в говорах долівських нині панує в цих іменниках закінчення -є (Верхратский І., *Про говор долівский*. Записки НТімШ у Львові XXXV, відбитка стор. 57. Те саме свідчення у студії Пшепюрської М., *Надсянський говір*. Праці Українського Наукового Інституту т. XLIV, Варшава 1939, 21.

16) Грунський М. К. — Ковальов П. К., *Нариси з історії української мови*, Львів 1941, 55. — Крымский А., *Украинская грамматика*, I/2. Москва 1908, 407—8.

17) Верхратский Іван, *Про говор галицких лемків*. Збірник філол. секції НТімШ у Львові, т. V. Львів 1902, 74. — Той сам, *Про говор долівский*, 46.

Приведені характерні прикмети українських говорів на найдальш висунених західних областях підтверджують дані із вкладних по південній стороні Карпат. До нині маємо з XV і XVI століття дві вкладні із Острожниці (1492,[18]) з Пітрови Зборівського округа (від 1542 аж до 1644),[19]) та переклад Герляхівського апостола з XVI в.[20]) Вони свідчать 1. про рефлекси *u*, *ju* на місці старих *o*, *e* в закритих складах (**петрикоусвь, качюрювь** — Острожн. — ь замісмь ъ на кінці слів пишеться за середньоболгарським правописом — **грекув оутюкл, вуйском, повуд** (із поводь), **по кшиткум свѣтѣ** — Пітрова, 2. про сполуку **кы, гы, хы** (**пыхынскый**) — Остр., **велкый, Торискы** — Пітр.). Більший ступінь твердості шиплячих *ž*, *š* не зазначується у них, але все пишеться після них *и* (**оушитки** — Остр., **жита, кшиткум** — Пітр.). В острожницькім записі зазначена м'якість африката *č* писанням після нього *ю* замість *у* (**качюрювь**), пітрівські записи такого явища не знають. У них після *č* все пишеться *a* (**саранча, часто, чатовали**), або *у* після африката *šč*, де другим компонентом є *č* (**Полщоу**). Острожницька вкладна згідна відносно звуження *e* > *i* після м'якого *šč* на кінці слова а теж асиміляції початкового *e* до *i* у слові **нщи** з записами грамот перемиських та самбірських, як це вже було перед цим позначено. Пітрівська вкладка зазначує африкат *dž* на місці сполук *d* + *j* у слові *меджи* замість східного *межи*, а ця фонема нині загально уживана на цілім просторі говорів лемківських та частині говорів бойківських. Запис пітрівський під роком 1622 погоджується в цьому огляді з записом фольварської шолтиської грамоти Мироловича із р. 1607.[21])

II.

Начеркнений образ діалектичних явищ на області нинішніх карпатських говорів за даними XVI століття находить не тільки підвердження, але теж и доповнення у двох *лемківських грамотах* з р. 1511 та 1519, писаних в селі *Одрехові*, на нинішній лемківській області у близькім сусідстві з польськими говорами на північ від неї. Грамоти ці видав з фототипічними знимками М. Грушевський в 50-м томі Записок товариства ім. Шевченка у Львові у статті «Два селянські контракти купна продажі з початку XVI століття...» Грушевський оцінив їх з боку правно-історичного. Грамоти ці тим більш інтересні, що не вийшли з королівських канцелярій, де панувала більш традіційна канцелярська мова. Вони вийшли з канцелярії сільської, де діючими сторонами були

---

[18]) Панькевич Іван, *Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах.* Часть І. Науковий Зборник тов. Просвіта в Ужгороді, р. VI. Ужгород 1929, 181.

[19]) Яворский Ю. А., *Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XV—XIX веков.* Науковій Зборник тов. Просвіта в Ужгороді, р. VII—VIII. Ужгород 1931, 191.

[20]) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови,* 72.

[21]) Панькевич Іван, *Фолварська шолтиська грамота Мироловича з 1607-го року.* **Linguistica slovaca IV—VI, Bratislava 1948.**

теж селяни, і то не лиш з села *Одрехови,* але теж з сусідніх сіл на північ *Грабівниці* та містечка *Заршина,* а на південь з сіл *Завої* та *Полав*. Заршин та Грабівниця лежать нині на польській мовній області. Приложені М. Грушевським факсіміле дають можливість порівняти його відпис тексту, уміщений у згаданій статті, а з цього порівняння виходить, що в деяких місцях відпис не годиться з оригіналом, він не був добре відчитаний. Для того поміщую ці грамоти іще раз враз з відповідними поправками. Неточності, які поповнив М. Грушівський при відчитуванні обох грамот, поправляю так, що наводжу на першім місці читання Грушевського а на другому місці своє читання за рядками: 1511, 3. лецевѩт—лецевіа̂, 4. Кайба—камба, 19. пѣнѧзюй—пѣнѧзюм, 26. добрих—добрых, 27. присѧжний—присѧжник, 27. швіц—швец, 28. дмитро—дмитрь, 28. лецевѩт—лецевіа̂, 29. Телѧтчѧ—пелѧчѧ, 31. и ма—има, 34. ѡ(ни) были бы—ѡбы были; — 1519, 4. польскых—польскыи, 5. Сер(ч)уком—кручком, 6. вырѣка(є)тсѧ—вырѣкатсѧ, 8. пренагабанѧ—перенагабанѧ.

Ці грамоти писані *курсивом* найстаршого типу і цим інтересні для палеографії. Вони писані різними особами. Грамота з р. 1511 писана почерком не дуже гарним, має багато надрядкових букв. Вона без вступної формули, а зачинається відразу роком. Грамота з р. 1519 по формі подібна до грамоти з р. 1511, писана кращим почерком, має менше надстрічних букв.

На ці грамоти не звернули уваги дослідники історії української мови та її говорів. І Свєнціцький у своїм Нарисі приводить її як джерело, але їх не використовує для своєї характеристики української мови XVI століття. Прогалину цю в українськім мовознавстві хочу саме нині заповнити.

Під оглядом правописним требе примітити, що в грамоті з р. 1511 не відрізнюється тверде *е* від *е* прейотованого або м'якого, як це робив писар грамоти з р. 1519. Писар грамоти з р. 1511 у всіх тих випадках уживає лиш букви *е*, а писар грамоти з р. 1519 для прейотованого та м'якого *е* уживає знаку є. — Оба писарі уживають двох знаків для передачі м'якого або прейотованого *а,* а це переважно ѧ, а рідше ꙗ (грамота з р. 1511 всего 5 разів, а грамота з р. 1519 ні раз). — Буква ы як закінчення прикметника чоловічого роду в називному однини має над собою часто дві крапки, котрі мужуть в даному випадкові означати надстрічне и але теж і мати чисто графічне значення.

Грамота з року 1511.

Р^{к}о б^{ж}о $_{*}$афаі.

С^{в}таши ѿ^{ч}блине пр^{д}е пана гри^{ц}ка ѡр^{д}е^{в}хоско^{г}$_1$ | пр^{д}е ѡсацоу та^{м}же и пр^{д}е право ѡр^{д}е^{х}$_2$ | х^{к}оскы̏ ктуры на ты с^{м}ѣдѣли ив^{н}а ле$_3$ | це^{в}іа̂ суд^{в}ѧ праны̏ и гри ка^{ц}^{м}ба, ва^{н}цо$_4$ | ха^{л}мичѧ снове голу^{в}ковы ю^{с}ко д^{м}е$_5$ | ꙗ ѿ^{н}нофрїй зезна^{лн} до^{л}брово^{з}не бе$_6$ | вшелѧко^{т} примушѣна

будучи з до$_6$бры^{мн} розумы и^{ж} прода^{лн} ролю або^{л} ѿ$_8$ | чизну свою ӥлмашеви брау^{т}
своему$_9$ | за девмт десмт зло^{т} моныты ӥ либы$_{10}$ | поскы личмчи в коды^{ж} зло^{т}
по. л.$_{11}$ | гро^{ш} ктурысм оучинила зупена^{д} за$_{12}$ | плата што ӥ сами зезна^{лн} ӥ добро$_{13}$ |
зоне с то см вырели ӥ выписа^{лн} та$_{14}$ | з дѣдовины з бабины и з ѿчизны$_{15}$ |
ӥ ты^{ж} записуюсм гроше^{м} свои^{м} то$_{16}$ | илмшм борони^{ти} ѥслибы ма^{л} има^{ти}$_{17}$ | ꙗкоѥ нага-
зованм ѡ короѣ коке$_{18}$ | строны Ꙗ и^{ж} ку браню пѣнмзю не$_{19}$ | ста бра и ꙗро теды
часть$_{20}$ | взм по себе дега^{м} бра е а за то$_{21}$ | ꙗроша ѿни см записую вши^{т}$_{22}$ | ци
братм ӥ буду^{т} ви ни борони^{тн}$_{23}$ | то ӥлмшиа гроше^{м} свои^{м} ѡ бра^{та}$_{24}$ | свое ꙗроша при
ты^{м} было не$_{25}$ | мало людїи доры вако бїчм при$_{26}$ | смни ꙗ шве мещѧни зашина$_{27}$ |
дмирь лецеꙗ феко марочм феду^{р} ти^{м}$_{28}$ | чм тико^{м} пелмча ӥ ӥны^{х} не мало.$_{29}$ |

Ꙗ ѥсли бы те ӥлм на поты^{м} хотѣ ролю$^{·}$ то$_{30}$ | ту кому ӥ ӥшему прода^{тн} ӥма
братю$^{·}$ свꙋ$_{31}$ | а ѿни бы сꙗ спомоли ѿчизну свꙋ$_{32}$ | ѿдежа$^{р тн}$ теды до те ѿбы бы^{лн}$_{33}$ |
на те чм^{ж} блишѣ$_{34}$ |

На верхній частині написано:

запи^{с} илмша голу поспо з братю

Грамота з року 1519

Року бжи ҂афꙑі

Ѳтанушн пред пна ивака ѿдрехоского мцько гричм завою$_1$ | зезна добро-
зоне бе^{з} жаного примушинм будучи в добру^{м} здоровю$_2$ | и з добры^{м} розумо^{м} иже
прода пасѣку на воли поласкуи^{в} ањдрѣ-$_3$ | еви токареви за золоты^{х} и золоты^{х}
либы польскы^{и} межи ру$_4$ | сино^{м} федоро^{м} а мцько^{м} кручко и вызволюеть ему про-
дано^{м}$_5$ | и даро^{м} вѣны^{м} и вырѣкасм^{т} зо шикого$^{в т}$ и з дѣтьми своиѣми$_6$ | и запи-
сусть см боронити его ѡ каждого примтелм своего$_7$ | гроше^{м} своиѣ^{м} если бы
ма мкое перенагабанм при ту^{м} были$_8$ | люде игна^{т} с пола пютрь ива^{н} карипи^{к} кова
а з грабуници инь$_9$ | ши^{х} немало люди^{н} было при ту^{мъ} .$_{10}$ |

ӥва ѡдрихоскы$_{11}$ |

влана рука$_{12}$ |

Joaneß Odrzechowsky
renką swą wlasną

III.

МОВНИЙ АНАЛІЗ ГРАМОТ

Фонетика

Голосні

Носові ǫ, ę. — Відносно передачі носових ǫ, ę — то обі грамоти не відступають від правильного їх заступства від найдавніших пам'яток української мови ѫ—у, ѧ—я. Приклади на заступство ѫ: ѡсадцоу, суда, будучи, будут ѡчизну сву... 1511, будучи,кручком, пасѣку... 1519. Через це, що ꙗ передається через ѧ, треба судити, що слова з писанням ѧ на місцях носового ѧ вимовлялося, як ꙗ: без вшелѧкого примушѣнѧ, девѧт десѧт, личѧчи, сѧ, взѧл 1511, сѧ 1519. Тим самим не маємо таких прикладів зі заступством носових, як *а, ат, ап, еп, от, оп, іп* за ѫ, або *е, ат, ап, и (ju)* на місці ѧ, як це з лемківських говірок привели проф. Зілинський[22]) та Шемлей, або Свєнціцький із вкладної з 1738-го р. призвіще *Замъбрицкаго* з Мриґлоду замість українського *Зубрицкого.*[23])

Повноголосся. — На місці праслов'янської сполуки *tort, tolt, tert* виступають в обох грамотах повноголосні форми, що відрізняють українські говори на західних областях від мови польської: *боронити* 1511 (2 рази), 1519, *в добрум здоровю* 1519, *за золотых* 1519, *перенагабаня* 1519. Маємо однак одне слово неповноголосне у формі *trot: строны,* що є очевидним полонізмом. Другим винятком є слово *пред,* яке нині уважається за лемківський признак, перенятий з мови словацької.

Півголосні. — Півголосний ъ в сильному положенні а теж у випадках аналогічних заступлений не через східнослов'янське *о,* а тільки через *е,* в чому треба добачати вплив польський. Є то слова: *зезнали* 1511 (2 рази), *зезнал* 1519, *тен* 1511 (2 рази), *теды* 1511 (2 рази). В займеннику *къждыи* півголосний ъ заступлений раз загальноукраїнським *о: в кождых* 1511, або через *а: од каждого* 1519, що нині є призначне для говорів карпатських та пограничних з польськими.[24])

Півголосний ь в суфіксах *-ьја, -ьјu, -ьје* затрачується зовсім і через це йотовані прямо наступають за приголосними: без ...примушѣнѧ, судѧ правны, ролю, ꙗкое нагабованѧ, ку браню, братѧ, братю, 1511, без примушинѧ, ѧкое перенегабанѧ 1519. Наслідком щезнення ь наступний *j* не спричи-

---

[22]) Ziłyński Jan, *Samogłoski nosowe w gwarze wsi Krasna* ... Prace polonistyczne XII (1927). — Szemłej Józef, *Z badań nad gwarą lemkowską,* A 164.

[23]) Свєнціцкий Іларіон, *Опис рукописів Народного дому з колєкції Ант. Петрушевича.* Частина III. Українсько-руський архів, т. VII, Львів 156.

[24]) Верхратский Іван, *Про говор галицких лемків,* 36. — Той сам, *Знадоби до пізнаня угорско-руских говорів.* I. Говори з наголосом движимим. Львів 1899, 17.

нює подовження попереднього приголосного згідно зі західноукраїнськими говорами, а теж і згідно з деякими галицькими грамотами.[25])

Сполучення *tъlt* передається через *telt*: **зупелна заплата**, що є явним полонізмом.

Голосний е. — Старе *е* залежно від положення має різні рефлекси. В новому закритому складі перед складом з колишнім *ь* в суфіксі *-ьје* первісне *е* звужується згідно з духом української мови в *і*, передане подібно, як в пам'ятках XII століття та в галицьких грамотах, через ѣ: **без примушѣня** 1511, а теж через и: **без жадного примушиня** 1519. В українських говорах найдальше висунутих на захід областей це явище й по нині удержується без огляду на наголос, правда, він падає саме на склад з *і* < *е*. Після шиплячих це *і* < *е* стає звуком передньо-середнім *и* або навіть заднім *ы*.[26]) Можливо, що в передачі цього *е* через *и* в грамоті з р. 1519 зазначене оце ствердіння. — Приголосний *е* старого походження в новому закритому складі перед приголосним, за яким стоявъ має рефлекс *ju*, згідно з найстаршими перемиськими грамотами 1366, 1378:[27]) **закюк** (читати треба з **закоюк**) 1519, **Пютръ** 1519. Буква *ю* може тут заступати й польське *jo*, наколи це слово вимовлялося по польськи як *Piotr*. Львівська грамота з р. 1370 передає це ім'я через **Пѣтръ**.

Другим прикладом для зміни старого *е* перед складом з колишнім *ь* може служити ім'я здрібніле у функції прізвища **бінчя** 1511 (з Бенедикт), утворене при помочі суфікса *-ęt*. У іншій формі, а то при творенні суфіксом *-ько*, находимо *бѣнко* в старших грамотах; у львівській з р. 1399 та у перемиській з Медики 1404.[28])

Нефонетична зміна *je* > *ja* в закінченні іменників середнього роду в називнім та знахіднім, пиширена нині в карпатських говорах а теж в говорах східноукраїнських,[29]) відома обом грамотам: **если бы мал имати ꙗкоє нагабованя 1511, если бы мал ꙗкоє перенагабованя** 1519. Явище це іде в парі з записами в Улючській Тріоді з р. 1525 та з записом трушівської вкладної з р. 1594, як було проведено на стороні 28.

Зміна о > и. — Старе *о* в закритих складах звужується до *и*: **фѣдур тимчя 1511, к добрум здоровю, на воли полявскуи, при тум, з грабуѵници** 1519. Ці приклади відображують нам цю стадію розвитку української

---

[25]) Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*, Kraków 1934, 31—33.

[26]) Панькевич Іван, Запис з Орябини на Спиші.

[27]) Розов В., *Українські грамоти*. Том перший. Збірник Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук, 63. Київ 1928, 12, 26. — Kuraszkiewicz, W., *Gramoty halicko-wołyńskie*. Kraków 1934, 38.

[28]) Розов В., *Українські грамоти*, 59, 69. — Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*. Kraków 1934, 38.

[29]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків*, 34. — Той сам, *Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів*, ч. І, 16, ч. ІІ, 23. — Крымский А., *Украинская грамматика*. Том І, выпуск 2-й. Москва 1908, 406—7. — Грунський М. К.— Ковальов П. К., *Нариси з історії української мови*, 55. — Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови*, 79.

мови, яка наступила по упадкові ъ, ь в слабих положеннях, наслідком чого виникло звуження такого *о* на *и*. Рефлекс *и* був в західних українських говорах панівним аж до XVII століття, а потому прийшло йому на зміну *і*.[30]) Приклади цього явища для XIV і XVI вв. були нами приведні в першій частині цієї статті на стороні 25 і 27.

Зміну старого *о* > *и* в відкритих складах маємо засвідчену двома прикладами з грамоти 1511 р.: **ктγры, ктγрым**. Це очевидний полонізм, який втискався до грамот українських наслідком близького сусідства польської мови. Такі приклади не одинокі. Їх находимо і у вкладній з Трушева 1594 (**нѣктγры**). Попри це находимо ряд прикладів зі зберіганням *о* в закритому складі: **ѡдрєховскы** 1511, **ѡдрєховского** 1511, 1519, **доброволнє** 1511, 1519 (в перемиській грамоті з р. 1366 пишеться це слово з переголосом *о* > *и*: **добровоулно**), **ролю** 1511, **полскы** 1511, 1519, **маротчѧ** 1511.

Звуки у (ы), і (и). — Згідно зі старою правописною традицією а теж з тодішньою та нинішньою звуковою структурою на області лемківських говорів зберігається різниця між *ы* та *и* у всіх положеннях, а то так в корінних: **были бы** 1511, **єсли бы, вырѣкатсѧ были** 1519, як і в закінченнях: **з дѣдовизны, з бабизны, з ѿтчизны** 1511, **личбы полскы, з добрыми розумы, ѡдрєховскы, ктγры, снове голубковы** 1511, **людїи добрых** 1511, **в кождых, на тым** 1511, **з добрым розумом, за золотых, личбы польскы, даром вѣчным** 1519. На області дальше на північ в перемиських грамотах обопільні заміни *ы* з *и* не є рідкістю.[31])

Про недостачу передати прейотований *і* через *и* свідчать два приклади з грамоти 1519 р., в котрих після **и** приписано теж **ѣ**: **своиѣм, своиѣми**.

Після шиплячих та африката *č* пишеться все за старою традицією *и* а не *ы*. Приклади і пояснення цих випадків будуть дальше при обговорюванні цих приголосних.

Голосний я. — Голосний *я* згідно з нинішньою структурою лемківських говорів остає незмінним і не маємо в наших грамотах випадку його звуження до *є*, як це можна запримітити в говорах долів вже від XVI століття.[32]) Наведу лиш кілька прикладів зберігання *я* в наших грамотах: **девѧт десѧт, илѧша, ꙗроша, біичѧ, присѧжник, чѧс, чѧсть** 1511, **гринчѧк, приѧтелѧ** 1519.

Голосний ě. — Голосний **ѣ** без сумніву був тоді звуком переднього ряду високого підняття, то є *і*, про що свідчить запис **своиѣм, своиѣми**.

---

[30]) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови*, 79.

[31]) Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*, Kraków 1934, 69—70.

[32]) Запис на вкладній львівській з р. 1566: по сем дочесном животѣ (Свенцицкий И., *Опись музея Ставропигийского Института*, 20. — Віцинь біля Золочева: Єнкевичов (там же 14); Баранчене, Баранчичі біля Самбора, 1528—1549, там же).

Знаку ѣ уживається традиційно для передачі м'якого *і*. Його уживається і в написанні дієслова сѣдѣти, в нашій грамоті з р. 1511 сѣдѣли, яке й до нині зберігло м'яке *і* після початкового *s* в говорах бойківських[33]) (первісне ѣ) і, подібно як церковнослов'янське сѣдѣти. У цім відношенні погоджується наш запис з записами галицьких грамот з р. 1386—1418, 1412, 1414, 1421.[34])

Маємо один випадок заміни ѣ через *е* у слові мещанин 1511. Такі випадки не рідкі в грамотах галицьких, приклади того наводить нам В. Курашкевич,[35]) а деякі пояснює впливом польської вимови. І наш приклад мещанин можна пояснити польською вимовою цього слова, а це з двох причин. Саме той міщанин походив з місточка Заршина, яке в тому часі мусіло мати польське населення; в грамоті цей свідок правдоподібно поляк (іан швец мещанин заршина). Через це і писар міг допуститися звичайного в цій околиці полонізму.

Приголосні

Задньопіднебінні. — Задня артикуляція *k* зазначена писанням після цього голосного *ы*: ѡдрехoвскы 1511, 1519, полскы 1511, польскы 1519. Континуація кы (а теж *гы, хы*) зберігається і дотепер в лемківських, бойківських говорах,[36]) а навіть в говорах замішанців[37]) та деяких надсянських.[38]) Приведені приклади в першій частині цієї статті показують, що в XVI віці поширення цієї сполуки було більше (грамоти самбірська, жидачівські та галицькі з XV в.).[39])

Губні. — Губні приголосні у визвуці ствердли, як можна б судити з того, що в орудні́м однини чоловічих іменників не пишеться *ь* після *т*. Але писання удобрум здоровю вказує на брак встевного *л*.

Зубні перед м'якими. — Сполука $d + j$ замість ожиданого *dž* в слові *меджи* має рефлекс *ž*: межи 1519. Чи це є неуміння передачі африката *dž*, чи то є може живе заступство *ž* на місці $d + j$, годі в цім випадку рішити. Більш правдоподібне є невміння передачі *dž*, бо долівські говори до нині уживають *меджє* = *межа*.[40])

Африкат č. — Обі грамоти дають повне свідоцтво про зберігання м'якості африката *č*, після котрого пишеться майже все ѧ: бінчѧ, маротчѧ, хамилчѧ, тимчѧ, чѧс, чѧсть 1511, гринчѧк 1519. Виняток становить прізвище

[33]) Зілинський Іван підтверджує своїми записами.

[34]) Розов В., *Українські грамоти*, 65.

[35]) Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*, Kraków 1934, 51—52.

[36]) Верхратский Іван, *Про говор галицких лемків*, 71. — Rabiej Z., *Dialekt Bojków*. Sprawozdania Polskiej Akademji umiejętności, T. XXXVII, № 6, 23. — Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси*, 385.

[37]) Верхратский І., *Говор замішанців*, 168.

[38]) Пшепюрська М., *Нандсянський говір*, 78, мапа.

[39]) Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*, Kraków 1934, 66.

[40]) Верхратский І., *Про говор долівский*, 41.

пелача 1511. М'якість č зберігається і до нині на області говорів бойківських а теж сумежних лемківських. Традиційний правопис рідко відзначав м'якість č перед *a*, частіше перед *u* (грамота з Медики 1404 р. та перемиська з року 1443—1446).[41] Ствердіння č наступило мабуть скоро, як свідчить самбірська грамота з р. 1582, де зазначене *ы* після č, а у XVIII віці такі випадки майже правильні.[42] Ствердіння переходило зі сходу, але ступень ствердіння того роду, щоби за ним змінялося *и* на *ы*, мусив діятися аналогічно за шиплячими ž, š.[42a]

Шиплячі ž, š. — Шиплячі ž, š не зазначені так, щоби можна було судити про їхню заднішу артикуляцію, наслідком котрої наступне за ними *и* вимовлялося як *ы*. В обох грамотах находимо сполуки **ши: ставши вшитци** 1511, **вшиткого** 1519, **нашиχ** 1511, **заршина, иньшиχ** 1519, **стануѵши** 1511. Для **жи** маємо лиш один приклад: **межи** 1519. Нинішнє ствердіння шиплячих ž, š і зміну після них *и* на *ы* треба приписати впливові сусідніх польських говорів. Але польські джерела приносять свідчення про таку зміну лиш в XV—XVI століттях,[43] а наші обі грамоти ідуть в парі зі всіма дотепер відомими записами XVI в., які були приведені в першій частині цієї статті (сторона 27). З цього випливає важливе заключення про доволі пізнє ствердіння шиплячих ž, š, яке нині в південнокарпатських українських говорах посунулося далеко більше на схід, ніж це є в говорах галицьких; сталося це наслідком колонізаційних рухів переважно у XVIII столітті.[44] Написання з **ша: иляша, гароша** може свідчити про затрату м'якості š, а що до задньої його вимови — наші записи не дають про це доказу.

Плавні l, r. — Бічне *l*, яке в інших говорах перед колишнім *ь* зберігає свою м'якість, майже у всіх випадках писане без наступного *ь*: **доброволне, албо, полскы, колвек,** 1511, **доброволне** 1519. Це свідчить про середню артикуляцію *l* у таких випадках, а вона засвідчена і нинішніми лемківськими та бойківськими говорами,[45] а в давнині відмічалося таке середнє *l* подібним способом, то є опусканням м'якого знаку. Прикладів

---

[41]) Розов В., *Українські грамоти*, 68: подчашии (Медика), ѹноѵчатом (стор. 147, грамота 1443—1446).

[42]) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови*, 75. — Панькевич Іван, *Інвентарі (протоколи) канонічних візітацій вороновського округа 1750-х років під оглядом язиковим.* Науковий Збірник тов. Просвіта в Ужгороді, р. III, 10. — Яворский Ю. А., *Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI—XVIII веков.* Praha 1931, 130.

[42a]) Диви: грамота луцька з р. 1452 та снятинська з р. 1454 (Kuraszkiewicz W., 72).

[43]) Łoś Jan: *Gramatyka polska,* część I. Lwów 1922, 155.

[44]) Панькевич Іван, *До питання про класифікацію південно-карпатських говорів межи Латорицею і Боржавою.* Науковий Збірник тов. Просвіта в Ужгороді, р. XI. Ужгород 1935, 12.

[45]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків*, 60.

на це маємо досить в галицьких грамотах з XIV та XV віків.[46]) В грамоті одрехівській з р. 1519 є один приклад з писанням *ль*: п о л ь с к ы, який треба уважати за традиційний правопис.[46a])

Ствердіння с, ѕ. — *с, ѕ* перед суфіксами *-ьsk, -ько* затратили палятальну артикуляцію згідно з західними говорами,[47]) а це проявляється в пропусканні *ь* за цими приголосними: **юско, ѡдрєховского грицка, полскы, васко 1511, ѡдрєховскы** 1519. Писець грамоти з р. 1519 залишає у таких випадках *ь*: **польскы, ѧцько, ѧцьком.** Післідній приклад з м'яким *с* поучний з цього огляду, що в південо-карпатських українських говорах в долині ріки Уга ім'я *Яцько* ще до нині вимовляється в м'яким *с*.[48])

Відносно африката *с* другі приклади, як **ванцо, гриц** 1511, свідчать про його ствердіння, яке є й нині в лемківських говорах.[49])

Асиміляції. — Асиміляції переведені у двох ступенях. Цілковите злиття двох тих же самих приголосних, в нашім випадку прийменника *з* перед наступним *z*: **мєщанин заршина** 1511 (замість **з заршина**), **ѧцько гринчѧк завоюв** 1519 (замість **з завоюв.** Другий спосіб асиміляції зазначений в наших грамотах затратою дзвінкості дзвінких перед тихими або наоборот зисканням дзвінкості перед дзвінкими: **игнат с полав** 1519 (замість **из полав**), **з добрым розумом** 1519 (замість **с добрым**).

М о р ф о л о г і я

Іменники

Найбільш характеристичним явищем у деклінації (відміні) іменників є збереження різниці між м'яким та твердими основами та наслідком цього збереження альтернації *е* || *о* у відповідних відмінках. Другою рисою є лиш частинна затрата різниць відміни за основами а переведення системи відміни за родами.

Ч о л о в і ч а в і д м і н а. Однина. — *Родовий* однини заступлений в наших грамотах 1. закінченням *-а:* **ѡд брата своєго ıароша** 1511, 2. закінченням *-у: року* 1519. — *Давальний* має два закінчення, *-у* від *о-* пнів: **брату своєму** 1511; 2. *-еви* аналогічно до *-ови* коротких *u* пнів: **продали ролю... илѧшєви**, продал **аньдрѣєви токарєви.** Як видно, закінчення *-еви* приймають імена особові. — *Знахідний* (акузатив) заступлений лиш двома прикладами на імена осіб, які приймають закінчення родового однини на *-а*: **пред пана** 1511, 1519, **того илѧша** 1511. — *Орудний* кінчиться у твердих пнів на *-ом*: **добрым розумом, межи русином федором, ѧцьком кручком** 1519, а у м'яких основ на *-ем*: **грошєм своим** 1511, 1519. —

---

[46]) K u r a s z k i e w i c z W., *Gramoty halicko-wołyńskie.* Kraków 1934, 96.
[46a]) В е р х р а т с к и й І., тамже, 61.
[47]) В е р х р а т с к и й І., *Про говор галицких лемків,* 101.
[48]) Така вимова чується в Ужанщині (автор).
[49]) В е р х р а т с к и й І., *Про говор галицких лемків,* 47.

Множина. — *Називний* заступлений одним іменником основ на коротке *и-*, який зберігає теж закінчення тієї основи *-ове*: **с(ы)нове голубковы** 1511. Другий приклад на закінчення називного множини є *-е* від *і-* основ: **люде**. — *Родовий* заступлений лиш одним прикладом *г-* давних *і-* основ з закінченням на *-ий*, графічно переданий через *їй*: **людїи добрых** 1511. — *Давальний* множини зберігає ще закінчення м'яких основ *-юм* < *емъ*: **пѣнязюм**. — *Орудний* зберігає ще давнє закінчення *-ы*: **з добрыми розумы**, а таке закінчення держиться іще й дотепер в лемківських та бойківських говорах обабіч Карпат, правда, лиш винятково.[50]) Закінчення *-ами* жіночих *а-* пнів витиснуло старе закінчення *-ы*.

Жіноча відмина. Вона заступлена лиш іменниками давніх *а-*, *ја-* основ чоловічого та жіночого роду. — *Однина. Називний* має лиш один приклад **судя** з вилишенням *ь* перед *я*. — *Родовий* твердих основ має правильне закінчення *-ы*: **личбы, монеты, з дѣдовизны, з бабизны, з wтчизны** 1511, **wд ... строны** 1511. — *Знахідний* кінчиться правильно на *-у* при твердих основах: **wтчизну сву, пред осадцоу** (наслідок стведнення *ц*) 1511; на *-ю* при м'яких основах: **ролю тоту** 1511, **братю сву** 1511. — *Орудний* приведеного вже збірного іменника **братя** з давнього **братьꙗ** кінчиться на *-ю* з вилишенням *ь* перед *ю*: **посполу з братю**. — *Множина.* — *Називний* збірного **братя** кінчиться теж на *-я*: **записуют вшитци братя** 1511.

Середня відміна. — *Однина.* — З відмін середнього роду заступлені лиш іменники м'яких основ, які кінчилися на *-ьје* > *ја*. *Давальний* кінчиться у них правильно на *-ю*: **ку браню** 1511. — *Знахідний* кінчиться на *-я*: **если бы мал имати ꙗкое нагабованя** 1519, 1511. — *Місцевий* кінчиться за аналогією до коротких *и-*основ на *-ю* замість на *-и*: **в добрум здоровю** 1519. — *Множина.* — Для множини маємо лиш один іменник в *орудні*м відмінку: **дѣтьми** 1519, що як іменник **дѣти** відмінювався за *і-* основами.

Прикметники

Прикметники, або прикметникові займенники, які находимо в наших грамотах, виказують багатіший матеріал для системи деклінації, ніж це було у іменників. Збереглися останки *іменної* відміни. В *родовім* однини жіночого роду находимо закінчення *-ы*: **личбы полскы** 1511. В грамоті з р. 1519 над закінченням такої самої форми находимо іще надстрічні точки, які могли б означати теж *и*. Подібний приклад находимо у волинській грамоті з р. 1458. В теперішніх живих лемківських говорах таких форм родового живочого не находимо. — *Називний* множини кінчиться за іменною відміною на *-и*: **винни боронитися** 1511, **вшитци братя** 1511. *Присвійні* прикметники в *називному* множини мають закінчення *-ы*,

---

[50]) Верхратский І., тамже, 119. — Панькевич Іван, *Українські говори Підкарпатської Руси*, 388.

що перейшло до називного від знахідного і є нині панівним у всіх карпатських говорах.[51]) Приклад з грамоти 1511-го року лиш один: **с(ы)нове голубковы.**

Складена відміна займенникова прикметників й прикметникових займенників виказує деякі діалектичні відхилення від нормальних літературних форм. — *Однина.* — *Називний* однини чоловічого роду кінчиться на *-ы* а не на *-ый*: **иван ѡдреховскы** 1519. Це очевидний польський вплив, який відомий і в нинішніх лемківських говірках.[52]) — *Родовий* однини чол. и серед. родів кінчиться на *-ого*: **пред пана ѡдреховского** 1511 (тут форма знахідного рівна родовому), **без жадного примушиня** 1519. Таке ж закінчення мають й займенники з прикметниковими формами: **ѡд каждого приятеля своего** 1519, **без вшелякого примушѣня** 1511. — *Родовий* жіночий кінчиться на *-оѣ*, а не на *-ой*, як тепер часто в лемківських говорах замість рідших *-ої*: **ѡд котроѣ строны** 1511. — *Знахідний* середнього роду має повне закінчення *-оє* від називного: **такое нагабованя** 1511, **такое перенагабованя** 1519. Нині на лемківській області для середнього роду находимо закінчення стягнене на *-е*[54]) а на області говорів замішанців теж й закінчення *-ой,*[55]) подібне, як в закарпатських говорах долини Уга аж по Ціроку.[56]) Сліди такого закінчення ми навели вже з улюцького рукопису 1525-го р. **доброй здоровя.** — *Давальний* відмінок м'яких основ зберігає закінчення *-ему* і після шиплячих: **кому инишему** 1511. Зберігання закінчень м'яких основ прикметників чи займенників зі зберіганням закінчень *-его, -ему* засвідчене теж піснею про Штефана воєводу з р. 1570.[57]) — *Орудний* чол. роду кінчиться на *-ым,* як й тепер: **грош ктурым ся учинила** 1511 **даром вічным, з добрым розумом** 1519. — *Місцевий* відмінок виказує уже хитання між правильною формою на *-ом* з переголосом на *-ум*: **в добрум здоровю** 1519, а така ж форма виступає і в займеннику **тот**: **при тум были** в тій же грамоті, коли ж бо в грамоті з р. 1511 в цьому же займеннику маємо закінчення *-ым,* яке характеристичне для мови польської саме від XVI століття, а нині ця форма характеризує всі лемківські говори[59]) а форми на *-ім* є рідкі. —

---

[51]) Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 257. — За свідченням проф. І. Зілинського таке закінчення відоме загально в говорах лемківських і бойківських.

[52]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 128. — Другі приклади в грамоті з 1511 непевні, бо над *ы* маємо дві крапки, які можуть означати теж *й.*

[53]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 128.

[54]) Верхратский І., там же, 127.

[55]) Верхратский І., *Говор замішанців,* 179.

[56]) Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 250.

[57]) Панькевич І., *Пісня про Штефана воєводу.* Linguistica slovaca. Bratislava 1948, 355.

[58]) Kryński A. A., *Formy gramatyczne.* Język polski i jego historya II. Encyklopedya polska, t. III, dział III, Kraków, 64, 76.

[59]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 128. — Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 252.

Множина. Місцевий жіночий кінчиться на *-уй* < *ой*: **на воли полавскуи** 1519. — Для називного множини маємо в наших грамотах два закінчення: 1. *-ы*, переняте від знахідного множини: **ωдрѣховскы, ктуры** 1511; це закінчення нині панівне на цілій лемківській області;[60]) 2. закінчення нестягнене *-іѣ*: **были на тен час ближшіѣ** 1511.[61]) — *Родовий* кінчиться правильно, як й тепер на *-ых* > *их*: **людiи добрых 1511, за и золотых 1519, иньших немало людии** 1519. — *Орудний* кінчиться на *-ыми*: **з добрыми розумы.**

Займенники

Заслуговує на увагу, що займенник особовий для *третьої* особи *чол. роду* зберігає в дальших відмінках початкове *je* а не знає його зміни на *jo* за аналогією займенника вказівного *той (тот), того.* — *Родовий* однини цього займенника звучить **его** (часть) (ужитий в значінні поссесивнім) 1511. Подібно звучить і форма *знахідного*: **боронити его** 1519. — *Давальний* зберігає теж початкове *je* — **ему** 1519. Нині такі форми з початковим *є* вже рідші, вони заступлені формами *його, йому*. Форми *єго, єму* стрічаємо в говорах найбільш західних.[62]) — За формами займенника особового третьої особи чоловічого роду ідуть форми присвійного займенника *свой*, які у дальших відмінках зберігають *є*, а не перемінюють його на *йо*: *родовий*: **ωд брата своего 1511, ωд... приятеля своего** 1519, *давальний*: **брату своему** 1511, — *орудний*: **грошем своим** 1511 (2 раза), 1519. — *Жіночий* рід того ж займенника заступлений лиш формами *знахідного* однини. Форма **ωчизну свою** 1511 відповідає зовсім духові української мови, але форма стягнена: **братю сву, ωчизну сву** 1511 є формою польською, яка в українській мові пристосувалася до української звучні і польський носовий *ǫ* перемінився на *у*. — *Називний* множини 3-ої особи: **ωни ся записуют, ωни бы ся спомогли** 1511. — Займенник *вказівний* на рід чоловічий в *називнім* та *знахіднім* має польську форму **тен: тен имяш, на тен час** 1511, такий же полонізм видний і в *родовім* однини: **до тего** 1511 (в оригіналі форма цього слова є скорочена через надстрічне *г* а недописання *о*). Але попри цю форму маємо в цій же грамоті і форму українську: **с того.** Від того займенника находимо в наших грамотах іще форми місцевого. Грамота з р. 1519 два рази уживає форми з *и* < *о*: **при тум**, коли ж бо грамота з р. 1511 має вже форму новішу: **на тым, по тым**, аналогічну до форми орудного, як це є в польській мові, в котрій така форма засвідчена на письмі лиш від

---

[60]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків*, 129. — Панькевич Іван, *Українські говори Підкарпатської Руси*, 253. — Дві крапки над *ы* можуть робити перший приклад непевним.

[61]) Демянчук В., *Морфологія українських грамот*, 27. — Закінчення -ѣ передає йотоване *і*, яке у старших грамотах писалося через *и*.

[62]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків*, 106.

[63]) Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси*, 266.

половини XVI століття.[64]) Від займенника *зворотного* маємо в грамоті з 1511-го р. лиш одну форму *знахідного*: под себе.[65]) Згідно з нинішніми говорами лемківськими та говорами південно-карпатськими[66]) звучить займенник *питально-відносний* што із *чьто:* што и сами зезнали 1511. — Від займенника *сам, самый* форма *називного* множини має закінчення іменне *-и,* як свідчить приклад в попереднім реченні.

Числівники

З числівників заступлений лиш 90, який звучить в грамоті з р. 1511 девѧт десѧт, і різниться від назви цього числівника, яка у східних карпатських говорах звучить *девяносто,*[67]) а в галицько-волинських грамотах, писаних в південно східних областях виступає цей числівник теж лиш як девѧносто.[68]

Дієслово

Час теперішній. — Із форм дієслів має особливе значення діалектичне закінчення третьої особи однини та множини з огляду на м'яке чи тверде *t*. Через звичай поставляти закінчення *-t* над стрічку ми не можемо мати ясності, чи тут м'якість мислиться, чи ні, бо надстрічні букви ставилися задля скорочення слова на письмі. Лиш в грамоті з 1519-го р. маємо виразний запис для закінчення третьої особи з м'яким *-t'*: вызволють, записуєтьсѧ. З цього виходить заключення, що *t* в закінченні 3-ої особи однини часу теперішнього було іще на області села Одрехови м'яке. Континуацію цієї м'якості находимо іще на доволі великім просторі на Закарпатті між Лабірцем та Латорицею.[69]) Таке палятальне *t* відоме і на північній стороні Карпат в говорах бойківських в більш гірських полосах,[70]) а не дивно, що воно в XVI столітті було поширене далеко на північ. В галицько-волинських пам'ятках м'яке *t* в 3-й однини та множини має перевагу, тверде *t* попадається рідко.[71])

Не менш важним є ствердження *стягнених* форм, в нашій грамоті з 1519-го р. лиш для 3-ої особи однини часу теперішнього: вырѣкатсѧ. Нині такі форми панівні у всіх карпатських говорах а навіть відомі і говорам гуцульським.[72]) В західних карпатських українських говорах му-

---

[64]) Kryński A. A., *Formy gramatyczne,* 64.
[65]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 127. — Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 279.
[66]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 128. — Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 289.
[67]) Панькевич І., там же, 298—299.
[68]) Демянчук Василь, *Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV вв.* Київ 1928, УАН, 29.
[69]) Панькевич І., там же, 310.
[70]) Rabiej Z.: *Dialekt Bojków,* 29.
[71]) Демянчук В., там же, 34.
[72]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 131. — Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 308.

симо припустити вплив сусідніх західнослов. мов: польської и словацької, в східних натомість треба припустити і вплив південнослов'янський, а це болгарський. Стягнені форми виступають в самбірській грамоті з р. 1588.[73])

Час минулий. — Форми часу минулого творяться з дієприкметника часу минулого II та допоміжнього слова *есмь*. Наші грамоти уживають таких форм передовсім для 3-ої особи однини без допоміжного дієслова (це явище загальне), але приголосний *-l*, хоч замикає склад, не переходить на *v*, але остає незмінений, як й в теперішніх південнокарпатських лемківських говорах:[74]) **нє стал брат их, єго чѧсть взѧл под себе хотѣл 1511, зєзнал доброволнє, ижє продал пасѣку, єсли бы мал 1519, 1511.** Для жіночого роду *-ла:* **ктурым сѧ учинила 1511.** В множині правильно маємо все закінчення *-ли:* **ктуры на тым сѣдѣли, зєзнали доброволнє, иж продали ролю, сами зєзнали** і т. д. 1511, **при тум были** 1519. Послідній приклад вказує зберігання *ы* в дієслові *быти,* що зберігається й нині майже у всіх карпатських говорах.[75])

Умовна форма часу теперішнього зложена з форми часу минулого та форми кондіціонала *бы:* **єсли бы мал** 1511, 1519, **єсли бы хотіли, были бы на тен чѧс 1511.**

Займенник зворотний *ся* у зв'язку з дієсловом стоїть часто перед дієсловом згідно з західноукраїнськими говорами у ширшому розумінні цього слова:[76]) **того сѧ вырєкли, ктурым сѧ учинила зупєлна заплата, они сѧ записуют, ωни бы сѧ спомогли 1511.**

Дієприслівник часу теперішнього виступає у двох формах. Загальною формою є форми на *-чи:* **будучи** 1511, 1519, **личѧчи** 1511. Другою формою є дієприслівник на *-а*: **има братю сву** (= *маючи*). Такі форми відомі не лиш в староруськім, але теж приходять і в галицьких грамотах XIV в.[77])

Дієприслівник часу минулого кінчиться на *-ши:* **ставши ... прєд пана грицка 1511, стануивши прєд пана иванка 1519.**

Прислівники

Прислівники, які находимо в наших грамотах творяться від прикметників при помочі закінчення *-е*, а не при помочі закінчення місце-

[73]) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови,* 75.

[74]) Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 314. — Теперішнє закінчення часу минулого на двогубне *-в* у галицьких лемків як його приводить Верхратский у своїй студії 110 по думці проф. І. Зілинського є новішого походження.

[75]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 140. — Панькевич І., *Українські говори Підкарпатської Руси,* 319. — Rabiej Z., *Dialekt Bojków,* 21.

[76]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків,* 153.

[77]) Демянчук В., *Морфологія українських грамот,* 37.

вого відмінка однини іменної відміни -ѣ: доброволне 1511, 1519, ѡбличне 1519. Такі прислівники з закінченням на -*е* часті теж і в грамотах галицько-волинських, де вони виступають побіч творень з ѣ.[78]) Прислівники наших грамот треба брати за вплив польської мови.

Прийменники

Відносно прийменників треба піднести одно діалектичне явище, а це уживаня прийменника *от* з дзвінким *d* і перед наступними тихими приголосними: ѡд котроѣ, ѡд брата 1511, ѡд каждого 1519. Ця фонема нині характеристична для лемківських говорів,[79]) початкове *о* не підлягає переголосові, ані не має протетичного *v*, як це помічаємо в говорах бойківських: *від, вуд*. Про прийменник *пред* була вже бесіда, він виступає у цім словацькім неповноголоснім виді без винятку в обох грамотах: пред пана, пред ѡсадцу, пред право 1511, пред пана 1519. Третім прийменником, що має діалектичне забарвлення, є прийменник *ку*, який нині характеризує говори словацькі а може й польські сусідні говори а теж і говори лемківські:[80]) ку браню 1511. З ним зустрічаємося так в галицьких грамотах з XIV—XV вв.,[81]) як і в пізніших вкладних з XVI в. (Трепча 1596, Городок-Попелі 1591).[82]) Другі прийменники не являють собою ніяких діалектичних відмін (*на, без, за, в, по, с, з, под, при, до* 1511, *пред, без, в, з, на, за, межи, зо, при, с* 1519). Їхня складня не різниться від нинішньої.

Словотворення

Із словотворення треба піднести творення імен власних та прізвищ. До загально українських творень імен власних належать імена власні творені при помочі суфікса *-ко:*[83]) грицка, васко, федко, тимко, юско **1511**, иванка ѧцько, ѧцьком 1519 та прізвище кручком 1519. При помочі *-о* утворене ім'я власне ванцо 1511. При помочі суфікса *-aš* утворене ім'я илѧш: илѧша (3 рази) 1511. Імена власні на *-aš* приходять так в грамотах молдавських,[84]) як і в галицько-волинських.[85]) При помочі наростка *-oš* утворене ім'я власне ѩрош, ѩроша (2 рази) 1511. Такі імена з наростком

---

[78]) Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*, Kraków 1934, 51.

[79]) По свідченням проф. І. Зілинського прийменник *од* є загальним в лемківських говорах.

[80]) Верхратский І., *Про говор галицких лемків*, 157, 71.

[81]) Розов В., *Українські грамоти*, 30.

[82]) Свєнціцкий І., *Нариси з історії української мови*, 73, 72.

[83]) Сімович Василь, *Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні*. Прага 1929, 9 й дальше. (Відбитка Наукового Збірника Укр. вис. педаґ. інст. ім. Михайла Драгоманова, т. І).

[84]) Ярошенко В., *Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV вв.*, 313.

[85]) Kuraszkiewisz W., *Gramoty halicko-wołyńskie*. Kraków 1934, 147—153.

-ош приводяться в грамотах галицько-волинських,[86]) а в грамотах молдавських, досліджуваних В. Ярошенком, вони не зустрічаються.

Незвичайно інтересне є творення прізвищ при помочі суфікса *-ęt-*, який упрощується в називному на *-ja*. Цим суфіксом визначуються малі істоти а теж і здрібнілість, а цей спосіб творення здрібнілості нині дуже характеристичний для говорів бойківських та лемківських. Цим суфіксом творилися прізвища на *-ja* роду середнього від імен власних (а інколи такі прізвища прибирали теж закінчення *-t*). Грамота з р. 1511: **ванцо хамилчѧ, васко бінчѧ, иван лецевїа̑, дмитрь лецевїа̑, федко маротчѧ, федуѻ тимчѧ, тимко пелѧча** 1511. Такі прізвища не є в цім віці рідкістю. Я вже привів прізвіще **логинчѧ** з Кореници біля Ярослава з р. 1551. Іван Франко привів багато історичних прикладів з XVI—XVII вв. на такі прізвища з області підгірських сіл в Галичині,[87]) а я доповнив даними зі сторони південно-карпатскої у статті про назву гори Вигорлят.[88])

Імена власні

Імена власні, які приходять в обох грамотах, не різняться в більшості від тих, які приходять в галицко-волинських грамотах, а реєстр котрих поданий в цитованій праці проф. В. Курашкевича на стор. 147—153. Є це імена (подаю у формах, які приходять в оригіналі): **иван, гриц, илѧша** (2), **ꙗрош, -ша** (2), **васко, ꙗн, дмитрь, федко, федуѻ** 1511, **иванка** (родовий одн.), **иван** (2) **ѧцько, -ом, аньдрѣеви, федором, Пютрь, ѧн, игнат** 1519. Не находимо в списку галицько-волинських грамотах імен: **ванцо, ꙗрош, -ша** (2), **ѡнофрїи, демꙗн, тимко** 1511.

Прізвища

Прізвища утворені: 1. від імен власних: *Лецьо (Олекса)* — **лецевꙗ**, *Григорий* — **гринчѧк**, Бенедикт — **бінчѧ**, *Тимофтей* — **тимчѧ**, 1511, 1519; 2. після походження: *Одрехова* — **ѡдрехoвскы**; 3. від імені народу: *русин* — **ѹсином**; 4. від заняття: *швець* — **швец**, *коваль* — **ковал**, *токар* — **токареви**; 5. від прикмети або від діяння: *крутий, крутити* — **круѵчко**.

Неясними є прізвища: **маротчѧ** (чи не марко), **пелѧча** (чи не від *Пелягії*), **камба, карипик** від *карипа*, **хамилчѧ** — *Камил?*. — В огляді творення прізвищ, то приведені приклади підтверджують виводи Сімовича, які він поробив на основі матеріалу від X—XVI століття у своїй вже згаданій студії про українські іменники чоловічого роду на *-o* в історичному розвитку й освітленні в главі І.

---

[86]) Kuraszkiewicz W., 147—148.

[87]) Франко Іван, *Причинки до української ономастики*. Науковий Збірник присвячений Михайлови Грушівському. Львів 1906, 194—198.

[88]) Панькевич І., *Назва гір* Vihorlat *на північ від Собранець—Михаловці*. Linguistica slovaca I—II. Bratislava 1939/1940, 60—63.

Словник

Відносно словника — то намі грамоти обертаються біля судово адміністраційної лексики, з котрої деякі слова не находяться в списку Розова у його виданні українських галицько-волинських грамот, ані у доповненнях до нього, зроблених проф. В. Курашкевичем на кінці його згаданої студії. Це слова: **винни, зєзнати, зүпелнє, бабизна, стати ѡбличнє, ѡсадцоу, пасѣкү, присѧжник, проданно, правны, примүшѣнѧ, перенагабанѧ, спомогли.**

IV.

Граматичний аналіз обох грамот виказав нам ось які мовні прикмети:

1. З попередньою стадією розвитку українських західно-галицьких говірок лучить обі грамоти: 1. перезвук *о, е* > *u, ju*; 2. м'якість *č*; 3. сполучення *ži, ši*; 4. середнє *l*; 5. м'яке *r*; 6. сполуки *кы* (з самбірськими грамотами XIV—XV вв.); 7. зберігання різниці між твердими та м'яким основами у відміні іменників з альтернацією *о* || *е* і у відміні займенниковій складеній; 8. закінчення давального множини м'яких іменників чолов. роду на *-юм* < *емъ*; 9. зберігання закінчення орудного множини на *-ы*; 10. зберігання іменної відміни прикметників в деяких відмінках; 11. нестягнені форми відміни прикметників; 12. уживання дієприслівника часу теперішнього на *-а*; 13. відносно закінчення іменників роду середнього на *-я* < *-ьje* — то наші грамоти ближчі до говорів східно-галицьких, засвідчених церковними пам'ятками з XIII віку; 14. зберігання закінчення *-ť* в 3-ій особі часу теперішнього.

II. Наші грамоти вирізняються новостями, а ними є: 1. дзвінкість *t* і його зміна на *d* в прийменнику *отъ* без огляду на положення; 2. закінчення називного однини — примкметників чолов. роду на *-ы;* 3. закінчення місцевого однини *-ым* аналогічно зі закінченням орудного займенникової відміни; 4. закінчення називного множини на *-ы*; 5. стягнена форма дієслова в часі теперішнім типу **вырѣкатсѧ.** 6. поява імен власних, творених суфіксом *-ęt,* хоч це може бути старшим явищем.

III. Наявність чистих полонізмів: 1. ъ в сильних положеннях і в сполученні *tъlt* = *e*; 2. сполука *trot*; 3. звуження *о* > *u* у відкритих складах; 4. займенник *тен, тего*; 5. форма знахідного *сву*; 6. називний прикметника чол. роду однини на *-ы*; 7. прислівники на *-е*; 8. слово *мещанин.*

Обі грамоти дають твердий доказ на це, що на початку XVI століття в околиці Одрехови не було іще ікавізму, то є зміни старих *о, е* в нових закритих складах на *і,* ані не маємо ище більшого ступеня ствердження шиплячих *ž, š* так, щоби наступне за ними *и* стало звуком заднім, то є *ы.* У повній згоді з одрехівськими грамотами стоять теж часово до себе

близькі вкладні з південнокарпатських областей на Пряшівщині: з Острожниці та Пітрови. В цім лежить й вага одрехівських грамот для історії лемківських говорів по обох сторонах Карпат.

Іван Панькевич (Прага)

K otázkám českých kmenových území

(K diskusi)

Rudolf Turek

V nedávné době jsem se pokusil rozborem některých archeologických jevů — geografického rozložení různých typů hradisek, teritoriálních rozdílů v pohřebním ritu a rozšíření typů neb dílenských okruhů keramiky — a částečnou revisí historických zpráv přispěti k řešení problémů teritoriálního rozdělení českých kmenů v počátcích našich dějin (*Kmenová území v Čechách,* Časopis Národního musea — oddíl věd společenských 121, 1952, 3—46). Oblast s rozsáhlými hradisky typu Kouřim—Hryzely, popelnicovými hroby a později žárovými i kostrovými mohylami a s keramikou sytých červenavých tónů, v níž je hodně lahvovitých a mísovitých tvarů, odpovídá kmenovému území Zličanů; rozkládá se na dnešním Nymbursku, Kouřimsku, severním Posázaví, Čáslavsku, Kolínsku a Poděbradsku. Na severovýchod od čáry Domousnický průsmyk—Železné hory je oblast s mohutnými hradisky typu Prachov—Češov—Ostroměř i s pozdějšími ostrožnými hradisky, s jednotným mohylovým ritem ve starším období a s keramikou příbuznou předchozí oblasti, avšak lomenějších tónů; je to oblast východních Charvátů. Příbuznou keramiku má i oblast při středním Pojizeří po čáru od dolní Jizery na mšenskou část Polomených hor, kde jsou podvojná hradiska typu Mužský—Chlum a ve starší době jsou tu žárové mohyly se symbolickými ohni bez čtvercových hranic; sem lze patrně klásti západní Charváty. Pro Pšovany, Litoměřice a Děčany vybývají úzká území při pravém břehu labském, pro něž máme dosud málo materiálu. Oblast kmene Lemuzů je patrně totožná s oblastí keramiky se severskými vztahy při Bělině; jihozápadní hranice lze předpokládati v močálovité oblasti Komořanského jezera a v západním Středohoří. Za charakteristický znak lucké oblasti pokládám jednak ostrožná hradiska, jednak šedou keramiku s úzkým ústím a převládajícími dvojkonickými tvary; při lokalisaci Kosmových pěti krajů luckých souhlasím v otázce Úzké a Hutné s Aug. Sedláčkem, Brocnici kladu na Střelu, území Luca na Žatecko a území Silvana hledám shodně s Jar. Kudrnáčem v oblasti hradiska bezemínského, jejíž mohylový ritus, typ hradiska i keramický ráz má styčné body s jihočeskou oblastí doudlebskou. Sedličany, jejichž materiál rovněž málo známe, kladu ze zeměpisných důvodů na horní tok Ohře mezi soutěsku klášterec-

kou a kynšperskou. Oblast kmene Čechů má kromě starých rozlehlejších hradišť Budče a Šárky a kromě hradišť jihočeského rázu v jižním Tetínsku téměř napořád ostrožná hradiska; typickou je zde tvrdě vypálená keramika šedých až světlých tónů s převládajícími hrncovitými tvary o poměru šířky k výšce 1 : 1. Je to území na levém břehu labském mezi Čelákovicemi a Roudnicí, omezené na západě čarou od dolní Ohře po Smolnickém potoce, k pramenům Rakovnického potoka a k dolní Střele, na jihu čarou od Zbirožského potoka přes Hřebeny k ústí Mže a odtud k Labi mezi Přerovem a Sadskou. Jižní Čechy mají poměrně jednotnou keramiku (v níž vyniká skupina z dílny, zásobující doudlebské hradiště a kraj odtud až do Posázaví), jednotný princip budování hradišť, individuálně se přimykající ke kopcovitým terénním útvarům, a mohylový pohřební ritus; zdá se, že původní hranicí tohoto území byla čára od Úslavy na Mži a Sázavu, později se zúžilo ve prospěch Čechů a Lučanů. Na celém tomto území lze předpokládati jednotný kmen neb kmenový svaz Doudlebů; důvody pro hypothetické kmeny Boleticů, Netoliců, Volyňanů, Domažliců, a Mžanů nepokládám za průkazné. Jihozápadní část Čech, totiž Klatovsko, Domažlicko, větší část Plzeňska a podhůří Českého Lesa, ukazuje zatím jen mladé nálezy a lze předpokládati, že tato končina, známá pod jménem Tuhošť, je pozdní kolonisační oblastí; podobně má se věc s dnešním Libereckem a Žitavskem, někdejším Záhvozdím, původně milčanským neb nišanským. Kladsko patřilo k území východocharvátskému. Hranice, touto metodou vytyčené, shodují se, i když ne naprosto, s někdejšími archidiakonáty a dekanáty; zvláště nápadná je tato shoda v jižních a západních Čechách, zatím co v severovýchodních Čechách a na Benešovsku a Štěpánovsku je značná tříšť, vzniklá patrně pozdním vznikem hranic církevních teritorií. Z historických pramenů geograf bavorský, některé arabské zprávy, hebrejská kronika Josipon, moissacké a fuldské anály i Aelfredův úvod k Orosiovi doplňují nám tento obraz a přispívají nám k poznání vytváření nadkmenových celků a průběhu centralisace.

Při práci narazil jsem na otázky, týkající se příbuzných vědních oborů; z nich upozornil jsem již na některé problémy anthropogeografické (*Poznámky k zeměpisu staročeských kmenů,* Sborník Československé společnosti zeměpisné, 59, 1954, 31—39). Ukazuji, jak se — s výjimkou několika málo částí okrajového charakteru — shodují někdejší kmenová území se skupinami regionů, určených Názvoslovnou komisí na geografickém základě; regiony vysloveně horského rázu mají charakter hraniční, regiony s normálním, osídlení schopným terénem tvoří pak jádra kmenových území. Rozvíjím pak otázku řeky jako hranice, jež hraje roli zvláště v diskusi o některých detailních problémech se zasloužilým badatelem Em. Šimkem, který v řadě předchozích prací jako prvý užil archeologických a anthropogeografických kriterií při řešení těchto problémů; v závěru konečně ukazuji na další otázky hraniční — zvláště na problém horstev a bařinatých pánví — a na závažné úkoly anthropogeografie při stanovení vlastní

oikumeny jednotlivých českých kmenů v rozhodujícím období jejich historické existence.

Nyní obracím se na naše filology s několika otázkami, jež není možno řešiti bez jejich spolupráce. Ponechávám zcela stranou otázky dialektologické; historickým i filologickým badatelům je dávno jasný vynikající podíl dialektologie při řešení problémů českých kmenových území a opravdu vřele bych vítal, kdyby dialektolog pod zorným úhlem dnešního stavu tohoto oboru přezkoušel hranice, jež jsem se za pomoci zcela jiného materiálu pokusil vytyčiti v uvedených pracích. Omezím se zde na několik *oblastních i místních názvů*, jež v souvislosti s problémem českých kmenových území zaslouží pozornosti filologa. Leckde se jen vracím k věci, nad níž se již filolog zamýšlel. Míním tím na př. domněnku V. Frajšhanse (*Náš jazyk mateřský* 85, 94) o jméně Boiohaemum — Beheim — Bohemia a jeho přechodu do našeho jazyka ve formě „Bechyň". Podle dnešních poznatků historických i archeologických tvořilo historické Bechyňsko už v dávných dobách celek, který můžeme ztotožniti s územím kmene neb kmenového svazu Doudlebů, uvedených jako Dulaba v díle arabského geografa dvacátých až padesátých let 10. věku, známého pod jménem Al-Masᶜudi. Tím je dána opora i pro ztotožnění téhož území s pojmem Beheimare u t. zv. geografa bavorského. Jinou domněnkou Flajšhansovou je jeho rozlišování názvu „Charváti" a „Charvátci" u Chrowati et altera Chrowati t. zv. zakládací listiny pražského biskupství (tamtéž 93-4). Toto řešení má oporu v tvarech názvů vsí, jež možno pokládati za osady zavlečeného zajateckého obyvatelstva na cizím kmenovém území; jeden z těchto případů, Charvátce na Mladoboleslavsku, tedy na půdě pravděpodobně charvátské (viz ČNM l. c. 33), můžeme rozuzliti nejsnáze právě za přispění řešení Flajšhansova. Oba Flajšhansovy postřehy, jež jsem právě uvedl, bude tedy záhodno podrobiti nové, dnešním stavem vědy řízené zkoušce filologické; obstojí-li, več doufám, poslouží vydatně bádání historickému a archeologickému.

Zvláště obtížný úkol čeká naši filologii při luštění zkomolených jmen t. zv. geografa bavorského. Plodná myšlenka V. Vaněčka (*Prvních tisíc let*..., Praha 1949, 41—2) o dvou sledech oblastí, v prameni uváděných, i skutečnost, že autor pramene začíná oba výčty na severozápadě, oběma větvemi Obodritů, vedla mne k pokusu o identifikaci prvého sledu i dvou částí druhého sledu. V prvém sledu jdou za sebou Nortabtrezi — severní Obodrité, Vuilzi — Lutici, Linaa — Gliňané (Linones neb Lini jiných pramenů), Bethenici — Helmoldův „pagus Belesem" či „Belxa", Smeldingon — Semčici (Zamzici či Zemzici listinných pramenů), Morizani — Moričané (Ebbonovi Moriz), Hehfeldi — Havolané západně Sprévy (Widukindovi Hevelli, Adamovi a Helmoldovi Heveldi), Talaminci — Daleminci či Glomači, Beheimare — doudlebské jižní Čechy; ostatek, t. j. Marharii, Vulgarii a „populus quem uocant Merehanos", vztahuje se patrně na Moravu se Slovenskem tak, že Marharii znamená severní části Moravy, Merehani kulturní skupinu s köttlašskými, t. j. slovinskými archeologickými prvky

v Podyjí a dále na jih, Vulgarii pak jihovýchodní Moravu se západním a středním Slovenskem. U tohoto názvu bychom na prvý pohled podlehli svodu, ztotožniti jej s Bulhary; tomu však brání skutečnost, že pramen výslovně zahrnuje všechny kmeny, jež uvádí, do oblasti severně Dunaje a u prvého sledu zdůrazňuje jeho blízkost u hranic říše francké. Zbývá nám tedy, vysvětliti tento záhadný název koruptelou; lákavou analogií je zde skutečnost, že v listině Inocence III. z roku 1199 se objevuje místo jména západoobodritských Vagrů rovněž koruptela Vulgaria. Tak se přímo vnucuje jméno „Važané“, na něž myslel — jak svědčí mapa k III. dílu jeho Starožitností — již L. Niederle. Druhý sled výčtu pramene začíná jménem Osterabtrezi — východní Obodrité; další jména jsou záhadná (Miloxi se 67 hradisky, Phesnuzi se 70, Thadesi s více než 200, Glopeani se 400 i více, Zuireani se 325 hradisky) a teprve jméno Busani s 231 hradiskem by bylo snad možno ztotožniti s Bužany. Bylo by vskutku třeba pečlivého filologického rozboru, jenž by zjistil, zda snad název Miloxi nějak nesouvisí s místním jménem Miłoraz (dn. Mülrose, město a jezero mezi Sprévou a Odrou), Phesnuzi se jménem řeky Prosnice v Pomořanech, Thadezi s místními jmény Tczew nebo Truso (obojí při deltě Visly), Glopeani se jménem jezera Gopło (při němž leží Kruszwica, jedno z hlavních hradisk velkopolských s bájeslovnou tradicí) a Zuireani s místním názvem Suraž (nad Narevem) nebo Sieradz (nad Vartou); dostali bychom tak most přes pobaltské, velkopolské a mazovské kmeny, z nichž zvláště Polané se svými 400 hradisky mohli by býti dobře identifikováni s Glopeani geografa bavorského, a potvrdilo by se to, co se zdá velmi pravděpodobným, totiž že druhý sled výčtu geografa bavorského směřuje směrem k východu. Je totiž zřejmé, že konec tohoto výčtu, v jehož střední části se objevují kmeny s velikými počty hradisek, tedy patrně kmeny ruské, obrací se do našich končin; svědčí o tom jasná jména Sleenzane — Slezané, Lunsizi — Lužičané, Dadosesani — Dědošané a Milzane — Milčané. Hned za nimi následuje jméno Besunzane, jež se polohou i počtem dvou hradisek dobře hodí na naše Pšovany, a pak záhadné jméno Verizane, k němuž se pojí počet 10 hradisek, tedy asi tolik, kolik by podle dnešních našich znalostí připadalo asi dohromady na kmeny Děčanů, Litoměřiců, Lemuzů, Lučanů a Sedličanů; protože z historických souvislostí lze předpokládati, že tyto kmeny vskutku sjednotili před svým vpádem Lučané, a protože je známo, že na českolucké hranici bylo v pozdějších dobách významné hradisko děvíčské. na jehož jméno zřejmá koruptela Verizane vzdáleně upomíná, jeví se lákavým, spojovati jméno Verizane s podmaněným někdejším luckým kmenovým svazem, ovládaným s přemyslovského Děvíče. V obou těchto otázkách je ovšem nutné slovo filologa, který — dobře si vědom toho, že jde o jména v každém případě zkomolená — posoudí, zda spojení jména Besunzane s Pšovem a Verizane s Děvíčem je možné. Fraganeo znamenalo by pak kmenové území české; nadměrný počet 40 hradisek bylo by možno vysvětlit přepsáním nebo pozdější opravou (viz o tom více v ČNM CXXI,

37). B. Horák (*Fraganeo*, Čas. přátel star. čes. 55, 1947, 81—84) umisťuje Fraganeo do Krakovska; všichni ostatní badatelé je — podle mého názoru právem — ztotožňovali s Pražskem. Výčet končí záhadným názvem Lupiglaa a dvěma jasnými jmény, Opolini — slezskými Opolany a Golensizi — Holasici. Umístěním ve sledu výčtu by název Lupiglaa — opět na rozdíl od názoru B. Horáka, jenž pro něj našel obdobu ze 14. století v názvu louky u Marszowic na Krakovsku — nejlépe odpovídal území obojích Charvátů a Zličanů ve východních Čechách; odpovídal by i počet 40 hradisek, sice veliký, ale na tomto území vskutku pravděpodobný. Jméno bude opět oříškem pro filologa; jako laiku se mi zdá, že jeho začátek upomíná na Libici, hlavní hradisko charvátsko-zličské domény, konec na Kladsko, důležité hradisko v severovýchodní, geograficky isolované části Charvátska. Jak je vidět, bude pomoc filologova při řešení spletitých otázek kolem výčtu t. zv. geografa bavorského velmi žádoucí; beznadějné zkomolení jmen činí ji velmi obtížnou, ale výsledkem bude plné zhodnocení důležitého pramene, pro svou nesrozumitelnost dosud neprávem přezíraného.

Konečně bych upozornil ještě na jednu drobnost. V pásmech, jež podle různých historických i archeologických indicií lze pokládati za někdejší hranice mezi českými kmeny, vyskytují se — většinou ve vyšších polohách — místní názvy s kořenem Radъ: Radešín, Radenice, Radná, Radnice, Radobýl, Radonice, Radošovice, Radovesice, Radúš, Radýčín, Radyně a pod. V Profousově velkém díle jsem marně hledal vysvětlení; bohatý výčet jmen ukázal pak, že počet pohraničních míst tvoří jen zlomek celkového počtu míst s těmito názvy. Ale jména těchto míst jsou tak charakteristická, že přece předkládám úvaze, zda by nestála za rozbor, jenž by přihlížel k jejich poloze.

Otázka určení kmenových hranic českých není totiž nějakým samoúčelným badatelským problémem. Stojíme dnes před těžkým a zodpovědným úkolem prozkoumati hospodářské a společenské poměry raně feudálního období našich dějin; otázka struktury společnosti tohoto období je v celém souboru těchto problémů jednou z nejdůležitějších. Archeologie se podle mého názoru nedostane dále, dokud nebude míti na určitém sourodém a organicky vymezeném teritoriu bezpečně vyřešeny základní otázky osídlení, t. j. jasný obraz o všech tamních hradiskách, jejich účelu, jejich funkci ve výrobních, distribučních, administrativních a spotřebních poměrech kraje, o vzájemném poměru hradisk a jejich obyvatelstva, o poměru hradisk k vesnickému osídlení, o intensitě vesnického osídlení, o vztahu hustoty osídlení k osevné, pastvinářské a lesní ploše teritoria. Při technické nemožnosti dosáhnout tohoto obrazu v dohledné době o celém území vlasti bude to pravděpodobně jedno kmenové území, jež se vbrzku bude moci státi zkušebním polem pro tato účelná a k poznání výrobních a společenských poměrů oné doby nutná bádání. I výběr teritoria bude nutno provésti obezřetně a již dnes se zdá, že některá drobná kmenová území, na př. Litoměřiců a Děčanů, se pro tato pozorování — ať pro svoje nedo-

statečné dosavadní heuristické probádání, ať z jiných příčin, daných nejasněností historických předpokladů — málo hodí. Řešení problémů kmenových teritorií — nejen jejich statické vymezení pro určitou dobu, ale především jejich sledování v celé dynamice vývojových proměn — bude proto jedním z velmi důležitých a právě pro počátek soustavného výzkumu velmi naléhavých úkolů dílčích. Vždyť teprve po bezpečném určení aspoň jednoho kmenového území budeme se moci vydati na cestu za poznáním, jak vypadala společenská struktura kmene v jednotlivých fázích jeho vývoje. Že tu záleží na spolupráci příbuzných vědních oborů a že zdánlivě nepatrná pomoc české filologie české archeologii povede k upevnění základního kamene při velké stavbě nových českých dějin, je nasnadě.*)

Rudolf Turek

---

*) Když již byla tato práce odevzdána do tisku, vyšla studie Tad. Lehra-Spławińského *Tło historyczne ugrupowania gwar czeskich*, Rocznik sław. 17 (1952/1953) z. 1, 19—31, na níž nebylo možno zde reagovat. — Srov. též referát VP (Václava Poláka), Archeol. rozhledy 6 (1954) 118—119.

MATERIÁLY

Bohemica w bibliotece J. I. Kraszewskiego

Jerzy Śliziński

Józef Ignacy Kraszewski żywo interesował się sprawami dotyczącymi Czech.[1]) Na łamach Tygodnika Petersburskiego, Atheneum i innych pism polskich pisał on o języku i literaturze czeskiej, a w Atheneum 4 (1841) 78—105 ogłosił on pierwszy akt dramatu *Jan z Nepomuk*, osnuty na tle dziejów czeskich, odbiegający jednak znacznie od prawdy historycznej. Akcja trzeciego aktu jeho dramatu *Halszka* rozgrywa się w Czechach, w miasteczku pogranicznym „Jaromierzu".

Serdecznie witano autora *Starej Baśni* w Pradze w listopadzie 1863 roku, a w 1872 mianowano go członkiem honorowym stowarzyszenia czeskich literatów, muzyków i plastyków, Umělecká Beseda. W roku 1881 zaś Kraszewski został członkiem Koła Polskiego w Pradze. W latach 1878—1879 uroczyście obchodzono w Pradze i w całych Czechach jubileusz pisarza bratniego narodu.[2])

Kontakty osobiste i listowne utrzymywał Kraszewski m. in. z Edwardem Jelínkiem, V. A. Šemberą, Wacławem Hanką, F. A. Horą oraz wielu innymi polonofilami, pisarzami i naukowcami czeskimi.

Twórczość autora *Starej Baśni* była i do dziś dnia jest w Czechach dobrze znana. Karol Oliva przytacza w *Zarysie bibliografii druków zwartych — Przekłady czeskie z literatury polskiej*[3]) 50 pozycji przekładów z utworów Kraszewskiego, jakie ukazały się w formie książkowej w latach 1852—1950, nie uwzględniając licznych przekładów, które ukazały się na łamach różnych czasopism czeskich już od roku 1840.

Twórczością Kraszewskiego zajmowali się również wybitni czescy krytycy i historycy literatury. Wspomnijmy tu choćby F. L. Hovorkę, autora m. in. monografii p. t. *Josef Ignác Kraszewski* (Praha 1912), Edwarda Jelínka, O. Mokrego, B. Vydrę oraz K. Krejčego.

Zainteresowanie Kraszewskiego sprawami czeskimi znalazło swe odbicie również i w zestawie tematycznym biblioteki tego pisarza. Oceniając znaczenie biblioteki autora Starej Baśni, słusznie napisał Mieczysław Rulikowski w artykule *Biblioteka J. I.*

---

[1]) Autor niniejszego szkicu przygotowuje obszerniejszą pracę p. t. *Kontakty J. I. Kraszewskiego z Czechami.*

[2]) Por. m. in. Edward Jelínek, *Uroczystość J. I. Kraszewskiego, obchodzona w Pradze 11 grudnia 1878*, odbitka z Lecha, Poznań 1879, opubl. również p. t. *Wieczór słowiański* w Księdze pamiątkowej jubileuszu J. I. Kraszewskiego, Kraków 1881, 240—244, artykuły tegoż w Koledě 1878, Světozoru 1878, Akademickich listach 1879, Národnich listach 1879, ponadto liczne artykuły Mokrego, Hovorky, Hory, Holečka, Toužimskiego, Vysloužila i in. na łamach pism czeskich.

[3]) Przegląd Zachodni (1951) nr. 3/4.

Kraszewskiego w Kurjerze Warszawskim (1908) nr. 22:[4]) „W istocie ważny to przyczynek do charakterystyki pisarza tak płodnego i tak niesłychanie szerokie kręgi twórczości artystycznej w ciągu długiej swej działalności obejmującego. Księgozbiór Kraszewskiego jest wiernym jej odbiciem..."

W rok po śmierci Kraszewskiego, rodzina jego zleciła spisanie bogatego księgozbioru zmarłego pisarza oraz wydanie katalogu,[5]) wyrażając „gorące życzenie, ażeby ta puścizna po nieboszczyku była nabyta w całości przez jaką osobistość lub korporację celem założenia w którem z miast prowincjonalnych Galicji publicznej biblioteki im. J. I. Kraszewskiego". Kupiec na całą bibliotekę jednak się nie znalazł i zapakowano ją w skrzynie, w których spoczęła w Krakowie i pozostawała tam dopóki syn pisarza, Franciszek Kraszewski, nie darował jej pod koniec pierwszej dekady bieżącego stulecia Macierzy Szkolnej. Służyła teraz jako biblioteka nauczycielska II gimnazjum Macierzy w Orłowej. Około roku 1920 przewieziono księgozbiór do Cieszyna, gdzie dostępny był przy ulicy Wyższa Brama, do roku 1930, jako Biblioteka Naukowa. W roku tym bibliotekę Kraszewskiego przewieziono do Muzeum Cieszyńskiego, gdzie znajduje się ona do dziś dnia — nie licząc okresu ostatniej wojny. Okupanci hitlerowscy bowiem przeznaczyli cenny księgozbiór na makulaturę. Został on wyrzucony z muzeum i poniewierał się po różnych kątach.[6])

Już przy powtórnym katalogowaniu, w połowie lat trzydziestych, stwierdzono pewne braki. Poszczególne książki Kraszewskiego zachowały się również i w Bibliotece Narodowej w Warszawie, która zakupiła w latach trzydziestych szereg jego autografów, materiałów biograficznych, pamiętników z 17 w. i in.[7]) Ostatni ten zbior uległ całkowitemu zniszczeniu podczas działań wojennych w 1944 roku. Tak było z materiałami archiwalnymi. Natomiast książki pochodzące z biblioteki Kraszewskiego zachowały się i zostały włączone do ogólnego księgozbioru Biblioteki Narodowej. Ponieważ zapiski akcesyjne tej części biblioteki Kraszewskiego zginęły podczas ostatniej wojny, trudno więc stwierdzić, które z brakujących znajdują się w Warszawie.

Rzecz jasna, że duże były straty, jakie poniósł cenny księgozbiór, gdy poniewierał się podczas okupacji, przerzucany z kąta w kąt, deptany brudnymi butami; przeznaczony był bowiem na zagładę, do czego jednak na szczęście nie doszło.

W Muzeum Cieszyńskim zachowało się w bibliotece Kraszewskiego ponad 100 pozycji, które zakwalifikować można jako bohemica. Brak 10 dalszych, o których będzie mowa poniżej, a które wymienia katalog Pawlika. Częściowo, jak się zdaje, zostały one rozsprzedane, nie rejestrowano ich bowiem w latach trzydziestych, gdy — jak wspomnieliśmy — księgozbiór został ponownie skatalogowany; częściowo zginęły one podczas okupacji.

Bohemica te — jak się dowiadujemy z obfitej korespondencji J. I. Kraszewskiego z autorami czeskimi[8]) oraz z poszczególnych dedykacji na książkach — pisarz polski otrzymał przeważnie w darze od swych czeskich przyjaciół i tłumaczy. Był jednak również w kontakcie ze znaną księgarnią Řivnáča w Pradze, która mu dostarczała

---

[4]) Por. również artykuł L. Brożka „Biblioteki Cieszyńskie", Silva rerum, sierpień, 1939.

[5]) „Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atłasów, fotografji, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim. Staraniem Franciszka Kraszewskiego uporządkował i spisał Michał Pawlik", Lwów, 1888.

[6]) Informacje te zawdzięczam kierownikowi Muzeum w Cieszynie, ob. L. Brożkowi.

[7]) Por. A. Kawecka, *Bibljoteka Narodowa w Warszawie*, Warszawa 1934, 23.

[8]) Listy ponad 20 autorów czeskich znajdują się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

nowinek, interesujących go. Ponadto, znany zbieracz był częstym gościem antykwariatów, gdzie znajdywał stare, rzadkie wydania autorów czeskich lub obcych, którzy pisali o sprawach czeskich. Tak np. zachowało się wydanie (z roku 1643) słynnej książki *Res publica Bohema,* pióra emigranta czeskiego Pawła Stránskiego, który w okresie pobiałogórskim znalazł schronienie w Toruniu. Obok tej książki znajdujemy wydanie z r. 1665 *Lux e tenebris* Komenskiego, dla którego również Polska stała się na długie lata drugą ojczyzną. Oddzielnie są jeszcze *Revelationes Nicolao Drabico Moravo factae ab 1628 ad 1664 . . ., Drabiciarum visionum continuatio 1664—1667,* fantastyczne wizje marzyciela czesko-braterskiego, który przesłał twórcy nowej pedagogiki swoje „visiones" o wyzwoleniu wygnańców, o zagładzie Habsburgów i in. do Elbląga, z usilnym naleganiem, by je wydano. Komenský osobiście zetknął się z Drabíkiem w roku 1650 w Uherskim Brodzie i powziął do niego (mimo oporu ze strony kapłanów Jednoty — Jana Efronia, Jana Felina oraz Pawła Vetterina) pełne zaufanie. Wizje Drabíka wydał Komenský jednak dopiero po pożarze Leszna, który to pożar marzyciel uważał za karę boską, szczególnie dla Komenskiego, za to, że jego „wizje" spoczywały nadal w rękopisie.

Wiadomo, że *Lux e tenebris* zawiera m. in. także „Revelationes Christinae Poniatoviae factae". Kraszewski, pisząc w Athenaeum (V, 1845, 98) o Krystynie Poniatowskiej, wspomina też Komenskiego, oraz jego *Lux e tenebris.* Wśród zachowanych w Cieszynie książek polskiego pisarza znajduje się również *Wielka Dydaktyka* Jana Amosa Komenskiego (tłum. Henryk Wernic, Warszawa 1884). Znajduje się tam też wydana przez J. Radwańskiego z rękopisu z roku 1553 praca Piotra Hubáčka Kolinskiego *O wěcech rybářských, ptáčnických a štěpařských* (Wien 1857).

Spraw czeskich dotyczą jeszcze starodruki, niemiecki i francuski: *Costnitzer Concilium so gehalten worden im jar Tausend vier hundert und dreytzehn. Jetzt auffs neuw zugerichtet etc. Zu Ehren allen Liebhabern vom Adel und Ritterschaft Teutscher Nation Gedruckt zu Franckfurt an Mayn 1575 i Ziska, le Redoutable Aveugle. Avec l'Histoire des Guerres, et Troubles pour la Religion dans le Royaume de Bohême etc. A Leide chez Jaques Moukée 1685,* oraz utwór historyka austriackiego, Bernarda Erberga, historiografa Akademii Terezjańskiej — p. t. *Notitia illustris regni Bohemiae,* t. I (Wien 1760, J. Kurzböck).

Pewnego rodzaju bohemicum stanowi też książka gwardiana reformatów w Krzemieńcu, Stanisława Kleczewskiego — *Lechus Historiae Poloniae restitutus,* wydana w roku 1774 „in metropoli Moraviae", w Ołomuńcu.

Najliczniejszy dział wśród omawianych pozycji biblioteki Kraszewskiego — to książki o treści historycznej.

Znajdujemy w nim 9 tomów *Geschichte von Böhmen* Franciszka Palackiego (Praha 1836—1867), podczas gdy brak 5 tomów *Dějin národu českého* z lat 1848—1860, figurujących w katalogu Pawlika pod numerem 4220. Zachował się również rzadki dziś już utwór Palackiego — *Verhältniss der Waldenser zu den ehemaligen Secten in Böhmen* (Praha 1869).

Ponadto figurują tam takie pozycje, jak Šafaříka *Starožitnosti,* w polskim tłumaczeniu H. N. Bońkowskiego (Poznań, t. I 1842, t. II 1844), Vocela *Grundzüge der böhmischen Altertumskunde* (Praha 1845) i *Pravěk země české* (Praha 1866, 1868), W. W. Tomka *Dějepis města Prahy* (t. I—V, Praha 1855—1882), A. Sedláčka *Hrady a zámky české* (Praha 1881, sesz. 1—2).

W roku 1873, gdy w całych Czechach i na Morawach uroczyście obchodzono 400-lecie urodzin wielkiego Polaka, Mikołaja Kopernika, przesłał prof. Franciszek Houdek, ówczesny sekretarz Stowarzyszenia Czeskich Matematyków w Pradze książkę

F. J. Studnički p. t. *Mikuláš Kopernik, na oslavu 400leté památky jeho narození* (Praha 1873). Książce tej towarzyszył list, w którym znajdujemy ciekawe i naogół mało znane szczegóły o obchodach kopernikowskich w 1873 w Czechach i na Morawach, świadczące o więzach przyjaźni, łączących naród czeski z narodem polskim. Oto fragmenty tego listu z dnia 27. VI. 1873, znajdującego się w korespondencji Kraszewskiego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (sygn. 6506 IV):[9])

„...In öffentlichen Blättern lasen wir, dass Sie die Schriften, die zur Kopernikusfeier herausgegeben wurden, für zwei Uniwersitätsbibliotheken Italiens sammeln. Mit Freuden erfülle ich den Beschluss des Vereinsausschusses und sende Ihnen unterm Kreuzbande zwei Exemplare der Festschrift, die unser Verein zur Kopernikusfeier herausgegeben. Auf ausdrücklichen Befehl des Ausschusses sende ich noch ein drittes für Sie. Da es gewiss für Sie vom Interesse sein wird zu erfahren, auf welche Weise beim böhmischen Volke der grosse Slave gefeiert wurde, so sende ich zugleich eine kurze Beschreibung und Aufzählung der abgehaltenen Feste.

Der Gründer der neueren Astronomie wurde an 152 verschiedenen Orten in Böhmen und Mähren, zumeist in Städten und Städtchen, aber auch in einigen selbst kleineren Dörfern gefeiert; vom Gefeierten wurden 161 Vorträge bei den Festen und zwar 41 Vorträge von den Vereinsmitgliedern abgehalten. Das ist gewiss eine beachtenswerte Erscheinung.

Alle diese Feste wurden auf Aufforderung unseres Vereines veranstaltet. Vom manchen Feste wurde dem Vereine der Reinertrag gesendet und dem „Fond zur Herausgabe böhmischer math. und physikal. Schriften" einverleibt (von 39 Orten zusammen 600 fl.).

Der Verein wollte erzielen, dass die Wissenschaft selbst in weiteren Kreisen geehrt und die unermesslichen Verdienste des unsterblichen Mannes, die Weltanschauung betreffend, von einem jeden erkannt und gewürdigt werden. Die Deutschen in Böhmen betrachten unsere Feste als blosse nationale Demonstrationen, ja sie veranstalteten kein einziges Fest, obzwar sich die Deutschen den Kopernikus bekanntlich zueignen wollen und bei uns sich als die alleinigen Pfleger der Wissenschaft geriren und sich selbst „Kulturträger" nennen. Der Rektor der Prager Uniwersität hat die Bitte unserer Vereines, den 19 Februar zum Ferialtage zu machen, damit sich die grosse böhmische Mehrzahl der Universitätshörer an der Vormittags stattfindenden rein wissenschaftlichen Feier betheiligen könnte — nicht erfüllt.

Der Eindruck der verschiedenen Feste war grossartig, davon geben Zeugnis die Zuschriften (über 400) die in Angelegenheit des Kopernikusfestes dem Vereine zugeschickt wurden und in unserem Archiv in einer eigenen Abtheilung (Archiv Koperníkův) aufbewahrt werden.

Zum ewigen Andenken an diese Feier wurde die in unserem Vereine gegründete Sammlung böhmischer mathem. und physikal. Schriften Kopernikussammlung (Sbírka Koperníkova) genannt...".

Do następnego listu, z dnia 8. VII. 1873, napisanego już w języku czeskim, Houdek dołączył broszurkę p. t. *Dějepis jednoty českých mathematiků v Praze*, wyd. w 1872 roku.

Inne utwory, informujące o ziemi czeskiej, dotyczące jej dziejów, ludu i problemów, zachowane w księgozbiorze Kraszewskiego — to: J. M. Graf Thun *Der Slavismus in Böhmen* (Leipzig 1845), C. Malisz *Der Slaven-Kongress u. die Ereignisse in Prag* (Mannheim 1848), Gliszczyński *Hus i husyci* (Warszawa 1859), (należy zaznaczyć, że książka *Husyci w Górnym Śląsku 1433* [*Z ustnego podania ludu zebrał i napisał*

[9]) List cytujemy w brzmieniu oryginalnym.

Karol Miarka], Poznań 1865, nie zachowała się w Cieszynie), *Čechy, země i národ, Vyňato ze Slovníku Naučného* (Praha 1863), *Die böhmische Frage. Ein Juniusbrief an Europa und Freih. von Beust* (Bautzen 1868), oraz Jireček *Geschichte der Bulgaren* (Praha 1876). Brak natomiast pozycji następujących: *Plány Fadějeva a Čechy* (Mladá Boleslav 1870), *Die Čechen in Preussisch Oberschlesien. Von einem Slaven* (Praha 1875).

Do dziś zachowały się cztery książki pióra historyka francuskiego, Louis Legera, wielkiego przyjaciela Słowian, w szczególności Czechów, a mianowicie: *L'état autrichien. Bohême, Hongrie, Habsbourgs* (Paris 1868), *Le monde slave, Voyages et littérature* (Paris 1873), *Nouvelles études slaves* (2 série, Paris 1886), oraz książka, napisana wspólnie z Józefem V. Fričem *La Bohême historique, pittoresque et littéraire* (Paris 1867). W książce tej jest następująca własnoręczna dedykacja czeskiego współautora: „Blahorodé paní Szarvady-Klausové na důkaz hluboké úcty Jos. V. Frič. V Paříži 26. července 1867".

W sierpniu 1881 roku spłonęło Národní divadlo v Pradze — teatr zbudowany z wielkim wysiłkiem całego społeczeństwa czeskiego. Oto, co dnia 18. VIII. 1881 pisze na temat tej katastrofy i o ofiarności całego narodu Edward Jelínek do Kraszewskiego: „Pierwsze chwile naszego bołu i rozpaczy przemieniły się teraz w chwile nie słychanie energicznej pracy. Ogólnie przyjęto hasło: „Kobiety nasze niech płaczą — my będziemy pracować" i dzięki temu duchowi, którym są dziś już przenikłe wszystkie warstwy naszego naroda, jestem w stanie przezacnemu panu donieść, że straszna klęska nasza nie oczekiwana przez nikogo dała dowód żywotnośći i siły duchowej naroda czeskiego. Cały kraj czeski przemienił się w ogromne towarzystwo zgodnie z niesłychanym zapałem urządzające składki na korzyść nowych funduszów dla teatru narodowego.

Echa zaś współczucia dochodzące z poza kraju, szczególnie z ukochanej Polski pobudzają niewątpliwie do antycznej ofiarności. Aż się serce kraji, czytając olbrzymi spis składek, pochodzących z miast i wiosek, od biednych, najbiedniejszych i bogatych. Teraz już nietrzeba rozpaczać — smutkiem i bolem, słusznie nas napełniać musi tylko strata, okropna doprawdy strata czasowa!"[10])

Zaledwie w dwa lata po graźnym pożarze, teatr narodowy bratniego narodu powstał — dzięki niebywałej ofiarności całego społeczeństwa czeskiego — z gruzów i wspanialszy jeszcze otworzył ponownie swoje podwoje, do czego przyczyniło się również i społeczeństwo polskie. W Polsce bowiem urządzono zbiórki, zorganizowane przeważnie przez redakcje czasopism. Zebrane kwoty przekazane zostały na fundusz odbudowy Národního divadla.

Ponowne otwarcie Teatru Narodowego w 1883 roku witał także i J. I. Kraszewski serdecznym listem, który opublikowany został na wniosek Jelínka w czeskich pismach.

Zainteresowanie Kraszewskiego sprawą Národního divadla przejawiło się również i w nabytkach jego biblioteki. Znajdujemy tam broszurkę p. t. *Národní Slavnost položení základního kamene k Národnímu Divadlu v Praze dne 16. května 1868*, książke Šuberta *Národní Divadlo v Praze* (Praha 1881), *Národ sobě, Pamětní list, vydaný péčí Umělecké Besedy v Praze v r. 1880*, oraz *Kalendář Koruny České na rok 1868*, w którym znajduje się artykul o Teatrze Narodowym i rycina przedstawiająca ten teatr.

Historii Czech dotyczy też książka A. Semkowicza *Zapiski historyczne odnoszące się do dziejów Polski, Szlązka i Czech i Kronika o Piotrze Właście* (Lwów 1878), a także pewnego rodzaju bohemica *Liber Cancellariae Stanislai Ciołek. Ein Formel-*

---

10) List Jelínka, znajdujący się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (sygn. 6508 IV), cytujemy w oryginalnym brzmieniu.

buch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung (cz. II, J. Caro, Wien 1874) i E. Mayera *Des Olmützer Bischofs Stanislaus Pawłowski Gesandtschaftsreisen nach Polen aus Anlass der Königswahl nach dem Ableben Stefan I* (1587—1598) (Wien 1861). Ponadto zachowała się broszurka *Archeologické sbírky v museum Království Českého v Praze* (Praha 1863), oraz czeskie tłumaczenie (M. Knaisla) książki St. Kunaszewicza *Několik slov o ročnících pro archeology, numismatiky a bibliografy polské i o jich vydavateli dr. St. Křižanovském* (Brno 1874). Spraw „vzájemnosti" czesko-polskiej dotyczą książki Emanuela Tonnera (przemawiającego na uroczystościach jubileuszowych w Krakowie) p. t. *Czesi i Polacy* (Kraków 1862), H. Krasinskiego *Udział Czechów w rozwoju oświaty i nauki lekarskiej w dawnej Polsce* (Kraków 1882), dalej — *Výjev bratrství při slavném uvítání a pohoštění Čechů v Krakově. Památka na III. sjezd polských lékařů a přírodníků v měsíci červenci 1881* (Praha 1881). Znajdują się w Cieszynie również i *Památník druhého sjezdu českých lékařův a přírodospytcův v 1882* (Praha 1882), oraz *Oznamovatel druhého sjezdu českých lékařův a přírodospytcův v Praze 1882* (Praha 1882) — druk, który przesłał Kraszewskiemu prof. Aug. Pánek wraz z listem (w marcu 1882 r.),[11]) w którym zaprasza pisarza polskiego w imieniu Komitetu Przygotowawczego, by wziął udział w zjeździe.

Są tam też liczne książki „patriarchy vzájemnosti" czesko-polskiej Edwarda Jelínka, który odwiedził Kraszewskiego w 1881 roku w Dreźnie[12]) i utrzymywał z pisarzem polskim w latach 1878—1887 żywy kontakt listowny. Książki te — to *Idea słowiańska w Czechach* (Kraków 1881), biografia czeskiego poety K. E. Tupego, który spędził przeszło 30 lat w Krakowie, autora cyklu wierszy w języku polskim p. t. *Pieśni nadwiślańskie,* dotąd jeszcze nie wydanego — *Boleslav Jablonský. Črta životopisná* (Praha 1881).[13]) Opis uroczystości, jakie odbyły się w Krakowie w dniu 9 marca 1881 roku przy udziale licznych mieszkańców tego miasta, kiedy to po raz ostatni żegnało się ono z ulubionym zmarłym poetą, oraz opis przewiezienia zwłok przy udziale wydelegowanego przez Pragę p. t. *Vzpomínka na Boleslava Jablonského poslední návrat do vlasti* (Praha 1881). Dalej *Polské paní a dívky. Nezabudky z knih, cest a ze života* (Praha 1884). Książka ta zachowała się w Cieszynie, chociaż dedykacja i stempel Kraszewskiego zostały zalepione w r. 1915, można je jednak odczytać. Dedykacja brzmi: „Najczcigodniejszemu panu J. I. Kraszewskiemu w dowód najgłębszego szacunku i z życzeniami wszelkiej pomyślności Edward Jelínek (Praga) czeska 18 gr. 1883".

Ponadto Jelínek przesłał wraz z innymi książkami czeskimi *Špachtovu mluvnici polskou. 4. vyd. upravil a novou čítanku přičinil Edvard Jelínek* (Praha 1882). Przesyłkę tę doprowadził Jelínek listem z dnia 19. XII. 1881,[14]) w którym czytamy m. in.: „Co do gramatyki polskiej Špachty, do której teraz (IV wydanie) dołączyłem osobną chrestomatyę; starałem się wykorzystać tej sposobności również dla pozyskania sympatyi i do języka i do — ukochanego narodu".

Jelínek przesłał przyjacielowi również kilka roczników swego Slovanskiego sborníka (1881, 1883, 1884, 1886, nr. 1—2). Na okładce zesz. 1 roczn. 1881 napisał wydawca: „Przezacnemu panu J. I. Kraszewskiemu nestorowi pisarzy polskich pełen najgłębszego szacunku Edward Jelínek. Praga czeska 19 grudnia 1881".

Spraw słowackich dotyczy książka F. Sasinka „Die Slovaken" (Praha 1875) oraz

---

[11]) Bibl. Jag. sygn. 6525 IV.

[12]) Por. E. Jelínek „Kraszewski" (Ze zbiorku „Odwiedziny Słowian"). Z czeskiego przełożył Dr Fr. Krczek. Tydzień. dod. lit. Kurjera Lwowskiego, V, 1897, nr. nr. 16, 17, 18.

[13]) Brak w bibliotece Kraszewskiego w Cieszynie.

[14]) Bibl. Jag. sygn. 6508 IV.

broszurka M. M. Hodžy *Der Slovak. Beiträge zur Beleuchtung der slavischen Frage in Ungarn* (Praha 1848). Wspomnijmy przy tej sposobności, że gorliwy patriota słowacki, autor licznych studiów dotyczących języka słowackiego zmarł w roku 1870, wygnany przez Węgrów — w Cieszynie.[15]) W roku 1922 zwłoki jego uroczyście przewieziono do Słowacji.[16])

Ciekawostką jest odezwa do Słowaków marszałka i głównodowodzącego wojska carskiego Paszkiewicza Eriwańskiego z 23. maja/4. czerwca 1849, drukowana po czesku w Warszawie, wzywająca Słowaków do wystąpienia przeciwko Węgrom, którzy pod dowództwem Kossutha walczyli o swe wyzwolenie społeczne i narodowe.

Jak się dowiadujemy z książki *Slavianskije elementy v literaturnoj dejatel'nosti J I. Kraszewskogo*[17]) V. A. Franceva, utrzymywał Kraszewski kontakt listowny z Wacławem Hanką.[18]) W swojej bibliotece polski pisarz miał następujące jego utwory *Mluvnice polského jazyka* (2. vyd., Praha 1851), *Počátky posvátného jazyka slovanského* (2. vyd., Praha 1850),[19]) oraz tłumaczenie rosyjskie p. t. *Načalo svjaščennogo jazyka Slovian* (2. vyd., Praha 1859), *Hankovy písně* (5. vyd., Praha 1851), *Prawopis český od Wáclawa Hanky* (4. vyd., Praha 1835), wydaną przez Hankę *Dalimilovu Chroniku českou* (otisk druhý, Praha 1851), *Igor Swatoslawič. Hrdinský zpiew o taženj proti Polowcům* (Praha 1821), oraz *Krolowodworski rękopis w tłumaczeniu Lucjana Siemieńskiego*[20]) (Kraków 1836) (Przekład ten jest znacznie wierniejszy od tłumaczeń poszczególnych wierzy tego „rękopisu", dokonanych przez Brodzińskiego, nie mówiąc o tłumaczeniach W. S. Majewskiego, J. B. Rakowieckiego, A. Zaleskiego, S. Goszczyńskiego, M. Olszewskiego i innych).

O tym, że Kraszewski krytycznie ustosunkował się do „rękopisów", które poruszyły cały świat słowiański (w Cieszynie znajduje się też broszurka gorliwego obrońcy „rękopisów" — F. B. Květa, w latach 1861—1869 profesora języka i literatury czeskiej na Warszawskiej Szkole Głównej,[21]) p. t. *Aesthetický rozbor Rukopisu Královodvorského*, Praha 1861), świadczą jego słowa w liście do A. V. Šembery, napisane po otrzymaniu przesłanej przez niego książki *Libušin soud, domnělá nejstarší památka řeči české, jest podvržen, též zlomek evangelium sv. Jana* ... (Wien 1879).[22]) Oto co pisze Kraszewski w liście do autora książki tej, cytowanej we vspomnianej pracy Franceva: „Sprawa starożytnych poematów czeskich smutna jest, ale prawda musi iść przed wszelkiemi względami. Dotąd były tylko wątpliwości, jak u mnie, pochodzące z wrażenia odebranego od formy ze zbyt kunsztownego wykończenia; dziś głębsze badanie wasze dostarcza dowodów, iż pochodzenie jest wątpliwe. Pojąć łatwo, iż miłość własna narodowa silnie tem będzie dotknięta, ale prawda zyska na tem".

Jeszcze zanim Šembera wydał swą znaną książkę p. t. *Kdo sepsal Královdvorský rukopis roku 1817?* (Wien 1880),[23]) napisał on w dniu 25. XII. 1879 list do Kraszew-

---

[15]) Por. Poseł Ewangelicki, 1911, nr. 31.
[16]) Por. też Dziennik Cieszyński, 1922, nr. 70.
[17]) Warszawa, 1913.
[18]) Listów Hanki brak w korespondencji Kraszewskiego w Bibl. Jag.
[19]) Brakuje w Cieszynie.
[20]) Por. Kraszewski, Kłosy 1878, nr. 1.
[21]) Por. Baudouin de Cortenay, *Szkoła Główna Warszawska*, I, 1900.
[22]) Por. Kłosy XXVIII, str. 236. Dedykacja Šembery brzmi: „Vysoce ctěnému Pánu Josefovi Ignácovi Kraszewskému na znamení nejvyžší úcty oddává A. V. Šembera. Ve Vídni 25. listopadu 1879."
[23]) Książka ta znajduje się również w bibliotece Kraszewskiego. Autor wpisał tam następującą dedykację: „Vysoce ctěnému Pánu Josefovi I. Kraszewskému na znamení největší úcty. Ve Vídni 3. července 1880. A. V. Šembera."

skiego, w którym podaje uzasadnienie swojego twierdzenia o fałszerstwie Hanki. Oto list ten w pełnym brzmieniu:[24])

Vysoce ctěný Pane!

Za vzácný spis „Krasickiego Życie i dzieła“ laskavě mi odeslaný vzdávám Vašnosti nejsrdečnější díky; budeť mi drahou památkou slavného autora a písmo k němu přidané milým obohacením mé hojné sbírky autografů spisovatelů slovanských. S potěšením vyrozuměl jsem z dopisu, daného panu Nowińskému, že ráčíte se snášeti s mým výrokem o podvrženosti Libušina Soudu i Královédvorského Rukopisu, i zajímalo mě velice připomenutí Vašnostino, že dle citu (uczucia) „od dawnych czasów podejrzewał jste te zabytki czeskie o podrobienie“. Jest to cit geniálních mužův! Tak i Mickiewicz předstíhal nás prosaiky svým citem, když ve svých čteních o literatuře slovanské, která měl v Paříži r. 1841, pravil, že se nechce pouštěti do rozbírání heroických básní Královodvorského Rukopisu, Záboje a Jarosława vyjímajíc, poněvadž se mu vidí, že nejsou všechny staré a autentičnost některých že jest podezřelá. K tomu co jsem napsal v Dodavcích k dějinám literatury české zfalšování Král. Rukopisu, dovoluji si ještě doložiti toto: Až do měsíce srpna tohoto roku věřil jsem pevně v pravost tohoto rukopisu, i když brněnský profesor Vašek ve zvláštním spisku prohlásil jej z příčin gramatických za podezřelý. Tu však uhodil jsem v Časopise Musejním na r. 1870 na nepovšimnutý dopis Hankův daný Dobrovskému hned po předstíraném nalezení Král. Rukopisu, z něhož jsem se vší jistotou vyrozuměl, že Hanka ten rukopis, znaje dokonale obsah jeho, do Králové Dvoru přinesl, a zároveň to, že všechno to, co posud vypravováno o nalezení Král. Rukopisu, jest Hankou později vymyšleno a holá nepravda. Načež ohledav znovu fotografii rukopisu spatřil jsem, že písmo jest padělané a ortografie taková, že se nehodí do žádné doby minulé, k čemuž přistoupilo i to, že v rukopise jest výše 80 rasur, které objevil již bibl. Vrťátko r. 1862 a po něm jiní. Tím důkaz falsifikace byl dokonán, nehledě ani k důvodům, které byl pronesl J. Fejfalík již r. 1860 a od měsíce septembra t. r. kanovník Petruszewicz. Tu pak nastala otázka, kdo byl falsátorem? I podařilo se mi bedlivým zkoumáním zvláštností řeči dojíti nezvratných důkazů, že básně epické složil Václav A. Svoboda, překladatel Král. Rukopisu do němčiny, a písně že složil V. Hanka. Abych za vzácný dar mi věnovaný Vašnosti poněkud se zavděčil, posílám Vašnosti pod páskou svůj spis o Západních Slovanech, z něhož ráčíte poznati, z kterých příčin ve svých Dějinách literatury české pravěk český jinak vysvětluji, než to činili historikové posavadní, zejména Palacký a Šafařík.

S tím se Vašnosti co nejslušněji poručena činím a jsem v největší úctě Vašnosti
věrný ctitel

A. V. Šembera.

Ve Vídni 25. pros. 1879.

W Cieszynie zachowała się jeszcze jedna książka Šembery: przesłana wraz z cyt. listem p. t. *Západní Slované v pravěku* (Wien 1868) z dedykacją: „A. V. Šembera. Ve Vídni 25. pros. 1879“, natomiast jego utwór *Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají* (Praha 1877) — zaginął.

Żywo interesowały Kraszewskiego także dzieje piśmiennictwa czeskiego. W jego bibliotece znajdujemy: *Historie literatury české* Józefa Jungmanna (Praha 1849).

---

[24]) Bibl. Jag. sygn. 6531 IV.

Drogą prenumeraty nabył on *Dějepis literatury československé* Karla Sabiny (Praha 1860—1864, — zeszytów) dalej figurują tam *Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur* J. Fejfalíka (7 odczytów z 1859 do 1861 r.), *Historya literatury czeskiej* od szasów odrodzenia W. Czajewskiego (1862, 3 zesz.) oraz *Quellenkunde und Bibliographie der böhmisch-slovenischen Literaturgeschichte 1348—1868* I. J. Hanuša (Praha 1868).

Zachowała się również praca o poecie słoweńskim, uczestniku Praskiego Zjazdu Słowiańskiego w 1848 roku *Stanko Vráz. Jeho život, poesie a působení slovanské, přel. a sepsal Josef Kouble* (Praha 1882).

Oprócz wymienionych utworów poetyckich Hanki figuruje z poezji czeskiej w księgozbiorze Kraszewskiego jedynie tłumaczenie Miriama cyklu poezji Vrchlickiego *Duch i świat* (Warszawa 1886), które polski nakładca Paprocki przesłał Kraszewskiemu jako więźniowi w Magdeburgu, o czym świadczy dedykacja: „Wny. Dd. J I. Kraszewski w Magdeburgu od Nakładców".

Współczesnej Kraszewskiemu prozy czeskiej zupełnie brak. Zachowało się natomiast pierwsze wydanie *Moravských národních písní* F. Sušila (Brno 1835), *Nástin bájesloví Slovanského a Germánského* A. Heyduka (Praha 1863), *Staročeské divadelní hry*, które przygotował do druku J. Jireček (Praha 1878) oraz dwa przekłady z polskiego Fr. Vávry *Poslední vůle. Povídka z horského života* (Brno, Zábavné biblioteky nr. 35) oraz *Jan Doubravský v Americe.*[25])

Książki te przesłał Vávra Kraszewskiemu wraz z listem z dnia 20. XI. 1878[26]), w którym prosił on autora *Starej Baśni* o przesłanie mu kilka swych utworów. Znajdujemy również *Powieść historyczno-społeczną* przyjaciela Kraszewskiego Zygmunta Miłkowskiego (T. T. Jeża) p. t. *Lech-Czech-Rus* (Poznań 1878).

Prawdopodobnie podczas swego pobytu w Pradze w 1863 roku kupił sobie Kraszewski *Der Führer durch Prag* F. Klutschaka (8. wyd., Praha 1862), później zaś zeszyty 1—6 *Malebné cesty po Praze* (Praha 1865), *Zlatou Prahu* z roku 1885 oraz monografię o Karlových Varach *Karlsbad in geschichtlicher, medicinischer und topographischer Beziehung* E. Hlaváčka (10. wyd., Praha i Karlovy Vary 1872).

Znanemu kolekcjonerowi druków przesyłano z Czech także katalogi aukcyjne i bibliograficzne, o czym świadczą zachowane w Cieszynie *Katalog der Dr Strousbergschen Bibliotek aus Schloss Zbirow in Böhmen* (1882) oraz *Slovanský katalog bibliografický za rok 1879 a 1880*, red. Jos. H. Hovorky a Jar. Kloučka, wydany przez Spolek Československých knihkupeckých účetních v Praze (r. III i IV).

Kraszewskiego jako właściciela drukarni w Dreźnie interesować musiała też książka J. Korába, przysłana mu przez Jelínka w marcu 1880 roku *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky* (Plzeň 1880) oraz *Preis Courant der Schrift u. Stereotypen Giesserei von Gottlieb Haase Söhne in Prag.*

O tym, że Kraszewski zajmował się językiem czeskim, świadczy oprócz wspomnianego już *Pravopisu českého* Hanki *Sposób nauczania się po czesku w 18-tu lekcyach*, pióra P. Byczkowskiego (Warszawa 1884).

Również i sprawozdanie z uroczystości ku czci językoznawcy czeskiego F. Kotta, autora słownika czesko-niemieckiego *Na počest prof. F. Kotta* zachowało się w księgozbiorze przyjaciela czeskiego narodu. Z *Slovníku naučného* F. L. Riegera Kraszewski posiadał jedynie zesz. 10, t. I.

---

25) Brakuje w księgozbiorze Kraszewskiego w Cieszynie.

26) Bibl. Jag., sygn. 6539 IV.

Umělecká Beseda przesłała swemu członkowi honorowemu *Zprávy o činnosti Umělecké Besedy ve správním roce 1873* i Koło Polskie w Pradze swemu nowomianowanemu członkowi *Statut* (Praha 1881).

Spośród utworów Kraszewskiego tłumaczonych na język czeski i wydanych w formie książkowej w latach 1852—1887, katalog Pawlika nie wykazuje nawet połowy i wymienia jedynie 17 pozycji, które wszystkie znajdują się w Cieszynie. Cztery z nich mają dedykację pisane ręcznie,[27]) jedna dedykację drukowaną.[28])

Z czasopism czeskich, prócz przytoczonego już Slovanského Sborníku znalazły się w posiadaniu Kraszewskiego następujące: Divadelní listy (1880), które mu przesłał F. L. Hovorka, również jak zeszyt 1 Ruchu z r. 1879, gdzie umieszczono jego artykuł p. t. *Muž železného ducha na poli vědeckém.* Numer ten nosi następującą dedykację: „Slovutnému Josefu Ignáci Kraszewskému na skromný důkaz nejhlubší úcty a vděčnosti Hovorka-Sokolov"; oraz 5 numer Osvěty r. 1879 z artykułem Mokrego p. t. *J. I. Kraszewski.*

Pawlik nie znalazł w bibliotece Kraszewskiego innych numerów czasopism czeskich, zawierających artykuły o życiu i twórczości pisarza polskiego (Jelínek przytacza w *Bibljografii dzieł rozpraw i artykułów czeskich dotyczących rzeczy polskich,* Kraków 1884, aż 30 takich pozycji).

Tak przedstawiają się ciekawe dla bohemisty — a także dla polonisty — materiały dotyczące spraw czeskich, znajdujące się w bibliotece, którą pozostawił po sobie Józef Ignacy Kraszewski. Renesans tego niepowszedniego powieściopisarza historycznego i wielkiego realisty przeżywamy teraz w Polsce Ludowej.

Jerzy Śliziński

---

[27]) *Želiga,* Koněrza, Ml. Boleslav 1882: „Slovutnému, Ctihodnému Autorovi na důkaz vděčnosti a úcty posýlá Josef Koněrza překladatel v Slávkovicích u Nového Města na Moravě 2/10 883. Bóg daj zdrowia!", *Na východě?,* A. Hansgirg, Praha, 1872: „Důkazem obzvláštní vážnosti a šetrnosti ku p. spisovateli věnuje mu překlad svůj Antonín Hansgirg, profesor na akademickém praž. gymnas.", *Podivínové,* F. L. Hovorka, Praha, 1880: „Vysoce ctěnému autoru panu J. I. Kraszewskému na důkaz nejhlubší úcty osměluje se poslati vděčný překladatel F. L. Hovorka. V Praze 1. prosince 1880. *Ulana,* C. Frič, Praha 1882: „Wielmożnemu Panu, panu Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu z wyrazem czci najgłębszej. Tłómacz. Czeska Praga 31. I. 1882".

[28]) *Chata za vsí.* V. Špaňhel, Praha: „Slovutnému pánu panu Jos. Ig. Kraszewskému, spisovateli o literaturu polskou vysoce zasloužilému na důkaz nejhlubší úcty věnuje překladatel."

KRITIKY A REFERÁTY

Max Vasmer, **Russisches etymologisches Wörterbuch.** Erster Band (A—K). Heidelberg 1953, Winter, XIVII + 712 S.

Zájem o etymologické osvětlení ruských slov nebyl dosud plně uspokojen. Ruština má dva slovníky toho druhu, Gorjajevův z r. 1896 (velmi vzácný: vyšel v Tiflisu a do ciziny přišlo jen málo exemplářů) a Preobraženského. Tento druhý slovník vyšel (v sešitech) v letech 1910—1917 až po heslo *sulejá* a teprve r. 1949 byla vydána zbývající část (ale bez části slov na *t-* a bez celých písmen *ch* a *f*) v Trudech Instituta russkogo jazyka I (viz o tom zprávu zde 19, 1950, 510). I tento slovník byl a je vzácný. Fototypicky si ho nyní vydali znovu Američané, New York 1951, Columbia Univ. — V SSSR se připravuje nový slovník, ale nemáme o tom dosud podrobnějších zpráv. Z tohoto stavu lze pochopit, že Vasmerův slovník byl uvítán s radostí. Vychází (od r. 1950) pravidelně v čtvrtletních sešitech o 4 arších; podle rozsahu látky lze odhadnout, že celek zaujme asi na 25 sešitů nebo snad i více.

Jeho autor se výklady ruských slov zabývá už dávno, a to především slovy přejatými odjinud. Debutoval výklady o slovech z řečtiny, ale přešel ke zkoumání přejatých slov ugrofinských, turkotatarských, íránských. A neomezil se jen na apelativa, ale v řadě prací stejně bedlivě zkoumal i jména vlastní všech druhů (osobní i místní), snaže se dospěti k tomu, aby mohl přesněji vymezit domovinu starých Slovanů. Takto připraven přistoupil už před mnoha lety k přípravě etymologického slovníku ruštiny, ale válka tu zasáhla ničivě: celá autorova soukromá knihovna a lístkový materiál k slovníku byly zničeny v lednu 1944 bombou. Přesto i přes jiné další nesnáze se autor podjal práce znovu. A tak vydává tento slovník, jsa si vědom toho, že to nebo ono není v něm zachyceno, ale i tak vyniká slovník bohatstvím.

Etymologické slovníky bývají pracovány rozličným způsobem. Proti „stručným“, které se spokojují u daného hesla několika slovy, jsou i takové, které mají za cíl podat pokud možno celou historii slova, jeho zeměpisné rozšíření, úplný vývoj významový, a konečně všecky dosavadní výklady. Takovéto požadavky byly ostatně nedávno proneseny v časopise Voprosy jazykoznanija (1952) v článku Ačarjanově. Každý pracovník je si vědom toho, co by v slovníku mělo být. Bohužel ars longa, vita brevis.

A tak nalézáme zatím u obšírnějších slovníků dva typy: za jejich představitele lze uvést latinské etymologické slovníky Al. Waldeho na jedné straně a Ernouta-Meilleta na druhé. Walde o historii slova mnoho nemluví, ale zato podává a diskutuje snad všechny dosavadní etymologické výklady daného slova. Naproti tomu Ernout a Meillet podávají historii slova, pokud je to možné, a rozvoj jeho rodiny (odvozeniny), kdežto vlastní etymologii uvádějí zpravidla jen jedinou, ostatní ani necitujíce. A jsou-li dosavadní výklady pochybné, vyřídí věc prostým konstatováním, že slovo je „temné“, že „není etymologie“ a pod. Vasmerův slovník se blíží typu waldovskému: vlastně si

jinak počínat ani nemohl, neboť není dosud vydán staroruský slovník. A tak největší přednost Vasmerova spočívá v bohatém uvádění a oceňování dosavadní literatury.

Od slovníku Preobraženského se Vasmerův liší velikým počtem hesel. Vasmer pojal i slova zastaralá a dialektická, dále spoustu slov cizího původu. O počtu hesel si lze učinit představu z tohoto srovnání: mezi dvěma sousedícími hesly *gridь* a *grob* Preobraženského jsou u Vasmera navíc hesla *grim grimasa grimirovať grip grif grifeľ gricik;* mezi hesly rovněž (u Preobraženského) sousedícími *kipeť* a *kirasa* je u Vasmera *kipiny kipor Kipr kiprej kipčak kipjatok kir*. Dialektických slov je tu veliké množství; Vasmer se neomezuje jenom na jazyk spisovný, ale pojímá vše, co skutečně v jazyku žije, pokud ovšem to bylo nějak zachyceno. Toto stanovisko je správné, neboť dialektismy pronikají stále do spisovného jazyka (vidíme to na př. z našeho akademického *Příručního slovníku*). Ostatně dialektické formy jsou často nezbytné pro výklad slov. Vasmer pojal i pokud možno všecka slova cizího původu. Některá jsou zastoupena jen na menším území (na př. zyrjanské, karelské, samojedské technické termíny severského života a přírody), jiné však pronikly v minulých dobách téměř všude do prostředí městského (přejaté termíny kulturního života). Jsou tu i na př. lodnické a námořnické termíny původu holandského atd. Co bychom však sotva v etymologickém slovníku čekali, jsou tu i kulturní evropeismy toho druhu jako *akademija akustika dissertacija kopija konfederacija*. Ty ovšem patří skutečně spíše do tzv. „slovníku cizích slov“, ale Vasmer aspoň zjišťuje, že to nebo ono takové slovo přišlo do ruštiny přes polštinu nebo němčinu nebo přímo z franštiny. Vzpomeňme však, že u nás Jos. Janko ve svých *Příspěvcích*, jež uveřejňoval v Časopise pro moderní filologii, si počínal také tak. Ale jak mu látka rostla pod rukama (zpracoval tak vlastně jenom *a f g*). Jak by takový slovník, kdyby chtěl být úplný, musil býti pak rozsáhlý!

Novinkou Vasmerova slovníku je to, že přináší i některá vlastní jména. To bylo od dosavadních recensentů kladně uvítáno. Najdeme tu osvětlení na př. jmen jistých staroruských hrdinů, jmen staroruských i jiných kmenů (*Vjatiči* atd.; *Deremela* ze Slova o pluku Igorově), osobních jmen křesťanských i jiných, zeměpisných starých (*Don'* ‚Dánsko‘ i *Don*, řeka Τάναϊς) i nových (na př. *Balkan Balkaš Beskidy Islandija Britannija*). Aby bylo možno udělat si obraz o tom, která a jaká jména jsou pojata, cituji z 8. sešitu všecka. Jsou to: *Kajala Kvan' Kerč Kes Kivač Kijev Kilija Kipčak Kitaj Kitež Kitovras Kišiněv Klevan' Kodyma Kozare Kozlov Kozma Kola Kolyvan Komi Kondrat Konstantin Korela*. Jde tu zajisté jen o výbor jmen nejzajímavějších, nějak důležitých pro kulturní historii. A poněvadž není (a dlouho nebude) speciální slovník vlastních jmen a poněvadž Vasmer je autor, který tu může a má co říci, bude tu pohodlný pramen poučení, zvláště pro čtenáře z neruských zemí.

Máme-li charakterisovat vlastní badatelský přínos Vasmerův, musíme jej hledat především ve výkladu přejatých cizích slov. Vasmer se dobře orientoval v jazycích běžných v evropské části SSSR a dobře zná příslušnou literaturu, takže jeho slovník bude na dlouhou dobu posledním slovem. U slov domácího původu je Vasmer dosti zdrželivý: nehledá vlastních nových výkladů, spokojuje se s tím, co našel u jiných. Ovšem hodnotí cizí domněnky, ale — zdá se mi — příliš opatrně. Na př. nedůvěřivě se staví k rozličným metathesám (na př. u *ватрушка*, tvarohový koláč, kde je domněnka o metathesi — z **tvarožьka* nebo z **tvaroguška* — nasnadě!) i k jiným změnám t. zv. „psychologickým“. Nerad připouští záměnu znělých a neznělých, na př. u *кажданка/каштанка* 544, jména psího s. *каштан*, vidí tu vliv jiných slov, v daném případě „Anlehnung an *каждый*“; výjimečně připuštěno je *b/p* v *беркатиха* Gypsophila, z **perekaticha* (zajisté správně, srov. Naše řeč 28, 1944, 108). Rovněž tak je mu vzdáleno

připustiti disimilační záměnu *r/l* i u slov mluvícím už neprůhledných. Na př. rostlina „vlochyně“ má název *болиголов* nebo **golovobolь* (z toho haplologií a disimilací *гоноболь*; u Vasmera vyloženo jinak), ale také *берголо́вь*; autor se však uchyluje k jiné domněnce. Nebo *ёрзать* ‚sich hin- und herbewegen‘, *ёрза* ‚unruhiger Mensch‘, je jistě totožné s *ёлзать* ‚kriechen‘, *елоза́* ‚unruhiger Mensch‘. Naproti tomu je ochoten myslit (arci s otazníkem) na interjekci *ba-* v *бахвал* ‚Prahler‘, na prefix *bu-* v osobním jménu *Бухвост*. Tu zase já nemohu s ním souhlasit.

Samozřejmě žádný etymologický slovník není dílo definitivní, tím méně takový, který přináší mnoho slov dosud jinde souborně nepojatých. Používám tedy této příležitosti, abych podal některé diskusní nebo doplňující poznámky o detailech.

Nejprve několik bibliografických doplňků z našich časopisů, obsahujících jiné výklady, než jsou ty, které podává Vasmer: *zola*, Časopis pro mod. filol. 26 (1939) 165, *бридкой владыка вязкий добрый здоров*, Recueil linguistique de Bratislava 1 (1948) 93 n., *зеница дубрава*, Listy filol. 72 (1948) 70 n., *бересклет бересклен брухмел бружмел*, Naše řeč 34 (1950) 89, *колач*, Naše řeč 29 (1945) 158.

Ke jménům rostlin mám tyto poznámky. *Будра* Glechoma, je i ukr. *budra*, což přešlo až na Moravu do valašského nářečí; příbuzno (přejato?) je lot. *ūdrene* téhož významu. *Бронец, брон* 125 jistě zkráceno z *бедренец*. *Боярышник* je především Sorbus, strom ‚jeřáb‘ (nikoli Crataegus, hloh!): nemůže souviset s *боярин*, ale — vzhledem k ukr. *orjabyna* (v. Berneker 1, 274) — bude z **orjabyšnik*. *Брусника* глог *дуб граб*: Lingua Posn. 2 (1950) 145 n. *Выка* 240 budiž spojeno s *вика* 199. *Копорка* Epilobium angustifolium jistě souvisí s *кипрей* téhož významu (sloven. *kyprina*, ukr. *kyprej*) a jistě nesouvisí s *kopr*! *Калина* od *kalъ* je můj výklad, Naše řeč 11 (1927) 121. *Жест*: jistě zkrácenina z *жерест*. — Houba *волвянка* 216, *волнуха* 219 je Lactarius torminosus (ukr. *vovn'anka*, p. *wełnianka*, stč. *vlněnka*, středolat. *lanula*) od *vьlna*, r *волна*, Naše řeč 28 (1944) 127. *Глива*: dnešní vědecký název je Pleurotus.

Ke jménům zvířat. *Барвена*: staré, nyní již opuštěné linnéovské vědecké jméno Cyprinus barbus jest nahraditi dnešním Barbus barbus. *Елец*: nynější vědecké jméno zní Leuciscus leuciscus. *Ворон г(р)аиворон жаворонок*, Lingua Posn. 3 (1951) 100, *голуб* ibid. *Гил*, ZfslPh 20 (1948) 34, *иволга*, ib. 47 (tu av. *varəgan-* je nevhodné, neboť se tím mínil nějaký pták velmi silný a dravý; spíše tomuto avestskému slovu odpovídá *rarogъ*, viz Linguistica slovaca 3, 1941, 84).

A nyní přistupme k dalším jednotlivostem:

бгать ‚biegen‘ není asi produktem metathesy z *gъb-(nǫti)*, ale přímo příbuzno s *biegen*. Naopak *gъb-* je výsledek metathesy z původního *bъg-*.

бес nemůže být příbuzno s lit. *baisà* a *baidýti*, neboť *ds* dávalo (v. Sb. prací fil. fak. brněn. univ. 1, 1952, 82 n., o *mrcati* etc.) *ts* > *c*. Je-li *kǫsati* z *kǫd-s-ati* (ib.), zaniklo *d*, protože bylo středním členem skupiny tří souhlásek.

блицы ‚Pilze, Schwämme‘ bude přece jen z němčiny! Cizí slova se někdy kladou jakožto pejorativní, na př. č. *šúchy* = špatné střevíce, sloven. *búchy* = staré knihy (srov. i fr. *bouquin* z němčiny!), č. *škrpály* z italštiny. Takový pejorativní odstín jistě má i slovo *блицы*!

болхар ‚Schellenklingel‘ 105 a *булхар* große Schelle 143 patří jistě k *балабо́лка* Schelle 44, totiž k jeho druhé části; připojen nový suffix.

борошня ‚Korb‘. Nikoli k *борошно* Mehl, ale k č. *brašna* (Waid)tasche, jež se rýmuje s *mošna*.

бот ‚Fischtrampe‘: postverbale k *botati* klopfen, to pak je příbuzno s lat. *battuo* schlagen.

брыс! je od *brysati* (toto viz u Bernekera 1, 90). O možnosti postverbálních interjekcí viz Sb. prací fil. fak. brněn. univ. 1 (1952) 84 n. (č. *bác!, čis!, švihýc!*).

брюхнуть ‚anschwellen' je expresivní novotvar k *брюзгнуть* téhož významu.

бузнуть ‚heftig schlagen' 157: srov. *звизнуть* einen tüchtigen Hieb versetzen 448 a *колызнуть* schlagen 605, č. *víznouti piznouti líznouti* udeřiti. Slova vesměs asi zvukomalebná.

бурт Unebenheit in einer Sohle bude jistě patřit k čes. *bortiti se* sich werfen.

вахта rostlina Menyanthes: je třeba zde výslovně připomenouti, že čes. *vachta* je z ruštiny přejato od J. Presla, jak uvádí správně již Matzenauer.

вашка nedospělá veverka 175 a *векша* veverka 179 jsou patrně přejaty z ugrofinštiny. Zatím mohu citovat jen čeremiské *o'ksa* Geld, jež cituje Beke, Acta linguistica (Budapešť 1, 1951, 65); tam je řeč i o placení veverčími kožemi.

вдовен ‚vollständig, bis zum Ende' má zřetelný protějšek v slovenském *dovedna doviedna vedno dojedna* Kálal (*Slovenský slovník*), mor.-slov. *vjedno povjedno* Bartoš (*Dial. slovník moravský*). Je tedy složeno z *vъ-(j)edьno* = in unum (srov. r.-csl. *vъedino*), s novými (nadbytečnými) předložkami *do* a znova *vъ*. Ztráta hlásky *d* se projevuje též u č. *jen* nur < *jedno*.

Veles a *Volos*. Vasmer oba názvy úplně odděluje, což se jistě nesetká se souhlasem. Dodávám, že stále trvám na tom, co jsem vyložil v Revue des études slaves 23 (1947) 61 n.

веретеница ‚Blindschleiche'. Důvod toho názvu: slepýš velikostí i podobou velmi upomíná na vřeteno.

верша. Není od *верх*; praslovansky bylo *vьrša* i *vьrža* (č. nář. *vrže*), čemuž odpovídá lit. *viržė*.

взлиза ‚kahle Stelle über der Schläfe' upomíná na čes. *liza* zářez na stromě (odříznutí kůry, takže je obnaženo dřevo) jakožto znamení.

вихлять ‚schlendern' (u Vasmera tiskovou chybou schleudern): se záměnou *ch/k* k čes. *viklati*.

вобла ‚Plötze': vskutku asi od *воблый* rund; ale pak tu je tabuový „Gegensinn" rybářského slangu: tělo plotice je „protáhlé, se stran sploštělé" (Dyk, *Naše ryby*, Praha 1944, 185); „suchá jako plotice (řečeno o dívce) Melnikov-Pečerskij, *V lesích* (český překlad) 4,142.

волоть: lit. *válkstis* k němu patří také, „parasitické" *ks* před *t* nepřekvapuje.

воля ‚Kropf'. K něm. *wellen* = schwellen (mé Studie o tvoření výrazů expresivních, Praha 1930, 98).

вскривиться ‚genesen, sich erholen'. Přesně mu odpovídá stč. *vzkřiviti sě* v legendě o Jidášovi.

выдать замуж ‚(eine Tochter) verheiraten'. Obdobně slovenské *vydať (za muža)*.

выскидь ‚ein vom Sturm entwurzelter Baum' má dokonalý protějšek v slovenském lidovém *vyskyď vyskyť* (mylně udává se tu význam „důl po pařezu").

вытаращить ‚aufsperren (Augen)': srv. č. *vytřeštit oči* id.

галуза ‚ungezogener Bursche'. Místo „vielleicht" (k *haluz* atd.) jest položit „sicher". Srov. č. *klacek* a něm. *Bengel* s oběma významy (1° kus dřeva, 2° hulvát).

гвор ‚Wasserblase, Beule, Geschwulst'; srov. slovenské *hrvoľ* vole.

гнадобить ‚sparen, sammeln' je jistě z *гонобить* t. v. Vliv spojení *к надобе* ‚zum Bedarf' by pak byl až druhotný.

говеть a lat. *favere*. O tom nyní podrobně Novotný, Listy filol. 72 (1948) 77 n.

горaздый. Škrtnouti č. *horazditi* ‚schelten, toben, lärmen', neboť toto české slovo je z maďarštiny (odvozeno od *garázda* ‚svárlivý, hašteřivý').

гугнивый ,stammelnd'. Východiskem je zvukomalebné *gǫgnati*, v. Zubatý, Sborník filol. 2 (1911) 55 a 3 (1912) 233.

гузло. Paralely v češtině *řiť*, *prdel* ,podex' v témže přeneseném významu (spodní část snopu).

дребедень ,Faselei'. Srov. č. *drbati* ,faseln'.

дятлина. Autor pochybuje o správnosti mého výkladu **dętelь* Trifolium od **dem-* (*dъmǫ dǫti*); ale nebezpečné nadýmání dobytka jetelem je povědomo každému venkovanu.

елаха алаха ,Dünnbier'. Vskutku k *ol*; pejorativní příponové *ch*.

ембель ,Tischlerhobel': *m* buď z anticipovaného (a pak ihned disimilovaného) *l* (**elbel* > *embel*; srov. typ čes. dial. *jertel* < *jetel* Klee) nebo tu jde o Schwyzerovo „rozpuštění" gemináty (**ebbel* > *embel*).

ерик: citovat Bernekera 1.445.

ерофеич ,Kräuterbranntwein'. Jistě podle prodávajícího obchodníka. Jako paralelu lze uvést litevskou kořalku *šmìčké*, nazvanou podle výrobce (Senn, Indogerm. Forsch. 50, 1932, 282).

ерс ,Orobus' příliš upomíná na něm. *Erbse*, asi z něho přejato.

женима ,Kebsweib'. Spíše tu suffixové *-im-* naznačuje tu okolnost, že jde o cosi nevlastního, srov. sch. *pobratim*, č. *otčim*.

знеть: je i moravsko-slovenské *znět* t. v.

Карпаты: o tom velmi podrobně Kořínek, Carpatica slovaca I/II (1943—44).

клонить. Zde musím odstranit jisté nedorozumění. Mé spojení (Indogerm. Forsch. 53, 1935, 91) se stind. *śrūṇáyati* se vztahuje jen na *kloniti* = darovati! Uznávám tedy *kloniti* dvojí: 1° biegen, 2° geben, každé jiného původu!

коли. I tu je nedorozumění. Můj výklad v Slavii 16 (1938/39) 168 se týká jen toho *-koli* (= stind. *khálu*), které se postpositivně klade po zájmenech a adverbiích (*kdokoli* wer immer, *kdykoliv* wann immer a pod.) a po záporce *ni* (*nikoli* keineswegs). — Naprosto se netýká takových případů jako stsl. *kolь* wie viel, wie sehr, r. *до-коль* bis, als atp.; v těchto jde o útvar příbuzný s lit. *kelì*, ř. πηλίκος, lat. *quālis*.

корнуть ,sich hinhocken, zusammenkauern' patří spíše ke *корнеть* ,emsig sitzen, hocken', jež je citováno na str. 633 na posledním řádku dole.

кулик ,Schnepfe'. České *kulík* ,Regenpfeifer' je přejato z ruštiny nebo z polštiny J. S. Preslem, viz Jungmannův Slovník.

кутерма ,Verwirrung' jistě souvisí se slovenským *trma-vrma* téhož významu (*vrma* je jen retnicová rýmová „ozvěna" prvého slova) a dále — připustíme-li záměnu retnic *b/m* — s lat. *turba*.

кутерьга ,Schneesturm' (a *куторга* téhož významu) souvisí zajisté s českými slovy *futeř*, *šutera*, *šuteřica*, *šutořica* téhož významu, o nichž jsem pojednal v Naší řeči 26 (1942) 33 n.

Další odchylné výklady jsou v mém článku v časopise Lingua Posnaniensis 4 (1953), ale ty neuvádím.

Poznámky a doplňky tohoto druhu se objevují i v ostatních recensích Vasmerova díla, ale tím se jeho cena nezmenšuje.

Václav Machek

Н. И. Кравцов, **Гоголь и болгарская литература.** Краткие сообщения Института славяноведения 8. Из истории русско-славянских литературных связей. Москва 1952, АН СССР, стр. 22—42.

Kravcovova studie *Gogol' a bulharská literatura* je věnována Gogol'ovu vlivu na bulharskou literaturu a bulharský společenský život v době od r. 1858, kdy se bulharští čtenáři po prvé seznámili s tímto ruským klasikem, až po dnešní dny, tedy v údobí dlouhém bezmála sto let. Ve studii se Kravcov neomezuje jenom na zevrubné vystopování Gogol'ova vlivu na bulharskou literaturu a společenský zivot, ale především v jednotlivých údobích ukazuje politické a společenské podmínky, za nichž se v Bulharsku projevil Gogol'ův vliv tak široce i hluboce. To je jeho metodickým východiskem. Důsledné provedení srovnávací marxisticko-leninské metody v oblasti slovanských literatur upozorňuje na sebe v řadě podobných prací Institutu slavjanovedenija.

Příčiny mnohostranného a příznivého působení „geniálních ruských umělců slova, mistrů realistického zobrazení skutečnosti" na rozvoj realismu, zejména v literaturách slovanských národů, spatřuje Kravcov jednak v příbuznosti jazyků a ve společných historických osudech slovanských národů, ve veliké pomoci, kterou jim v boji za osvobození vždy nezištně poskytoval ruský národ, jednak v geniálním ztělesnění pokrokových myšlenek svobody, národní nezávislosti a svébytnosti, humanismu, míru a přátelství mezi národy. A jedním z nejoblíbenějších umělců v Bulharsku stal se Gogol'. Kravcov považuje za příčinu toho okolnost, že ve svých nejlepších dílech, v *Mrtvých duších,* v *Tarasu Bulbovi* a v *Revisoru* Gogol' geniálně vyjádřil myšlenky boje ruského pracujícího lidu proti samoděržaví, nevolnictví a kapitalismu, myšlenky blízké zápasu bulharského národa proti tureckému násilí, národnostnímu útlaku a vykořisťování mas pracujících. Kravcov říká:

„Pokroková bulharská inteligence, těsně spjatá v lidem a hájící jeho materiální a duchovní zájmy, vyrůstala na ideách Belinského, Černyševského a Dobroljubova, na dílech Gogol'ových, učila se tu vlastenectví, svobodymilovnosti, národní hrdosti a nezávislosti, smělému a rozhodnému odmítání jakéhokoli útlaku zotročení, boji s triviálností a nevzdělaností. A pokrokoví demokratičtí spisovatelé Bulharska učili se kromě toho u Gogol'a jeho umělecké metodě, hluboké typisaci a neobyčejnému mistrovství jazyka."

Zásluha za první seznámení bulharské veřejnosti s Gogol'em a s jeho zásadami literárně estetickými náleží Petku Račevu Slavejkovovi. Slavejkov, bulharský básník a buditel, přeložil a otiskl r. 1858 pod názvem *Dva spisovatelé* v *Cařihradských novinách* začátek VII. kapitoly *Mrtvých duší,* lyrickou vložku o dvou typech spisovatelů, úryvek, kde Gogol' výstižně charakterisuje podstatu realistické tvorby.

Seznámení bulharské veřejnosti s programem realistické tvorby, formulovaným jedním ze zakladatelů ruského realismu, dodává mimořádný význam okolnost, že k němu došlo v údobí, kdy se utvářela bulharská národní literatura. Gogol'ovy literárně estetické názory staly se programem mladé bulharské literatury, která se pak rozvíjela ve znamení realismu.

Samého Slavejkova přivedla Gogol'ova díla k tomu, že se plně postavil do služeb lidu. Buditelský charakter jeho činnosti byl však příčinou, že Slavejkov nemohl v dostatečné míře splnit úkoly, které Gogol' vytyčil spisovateli.

S rozvojem umělecké prózy sílil Gogol'ův vliv na bulharskou literaturu.

Široce a mnohostranně zapůsobil Gogol' na prózu Ljubena Karavelova, zakladatele bulharského realismu. Tak se stal Gogol'ův vliv činitelem, který působil na bulharskou prózu trvale a určoval do značné míry její vývoj.

S Gogol'ovými díly seznámil se Karavelov již před svým odjezdem do Ruska v r. 1856. Za Karavelovova téměř desetiletého pobytu v Rusku stal se Gogol' jedním z jeho nejmilovanějších autorů.

Řadu svých povídek napsal Karavelov v Rusku a rusky. Na všech těchto prózách a zejména na povídce *Bulhaři za starých časů* je patrný silný vliv Gogoľův.

V další části své studie uvádí Kravcov jednotlivé momenty, kde se Karavelov v povídce Bulhaři za starých časů shoduje s Gogoľem. Za nejdůležitější však považuje, že Karavelov dovedl tvůrčím způsobem převzít gogoľovskou metodu kritického realismu. V Bulharech za starých časů Karavelov proto „patriarchální způsob života, život nehybný, mrtvý, zbavený velikých událostí a lpící na starých zvycích" nejen zevrubně zobrazuje, ale zároveň kriticky hodnotí.

Ovládnutí Gogoľovy umělecké tvůrčí metody umožnilo Karavelovovi další krok vpřed — převzetí tvůrčí metody Černyševského. Ve své pozdější povídce *Je vinen osud* Karavelov mění metodu vyprávění, opouští thema „malých lidí" a pokouší se o řešení důležitých otázek své doby.

Bulharští pokrokoví spisovatelé stali se nejen následovníky Gogoľa, ale dovedli též vysoce ocenit světový význam velikého ruského realistického spisovatele v rozvoji realismu.

S kritickými poznámkami na obranu realismu vystoupil v letech 1867—1871 Ljuben Karavelov v srbském časopisu *Matica.* Otázku o Gogoľově úloze v rozvoji realismu ve světové literatuře formuloval po prvé jasně bulharský kritik Nešo Bončev. Žil několik let v Moskvě, kde byl profesorem na jednom z moskevských gymnasií a kde též zemřel. Bončev dobře znal ruskou literaturu i kritiku.

R. 1872 přeložil Gogoľovu povídku *Taras Bulba* a otiskl ji v časopise bulharského knižního družstva v Braile. Překladu povídky Bončev předeslal studii *Evropští klasičtí spisovatelé v bulharštině a prospěch ze studia jejich děl.* V první části studie formuluje Bončev obecnou otázku o tom, že je nutné, aby si bulharská literatura osvojila umělecké úspěchy literatury světové. Druhou část studie věnuje rozboru Gogoľových děl jako nejvýznamnějšího představitele světové realistické literatury. Ve studii Bončev též po prvé přesně formuloval základní principy realismu v bulharské literatuře.

Dále pak Kravcov uvádí hlavní these Bončevovy studie, která se podle něho též vyznačuje základním nedostatkem. Bončev byl pracovníkem buditelského typu, evolucionistou, kterému byly vzdálené revolučně demokratické názory Christa Boteva a jeho druhů. Proto nemohl jasně rozeznat kritický rys, příznačný pro Gogoľa.

Správně však rozpoznal a vysoce zhodnotil Gogoľovo hluboké a upřímné vlastenectví. Tímto rysem se vyznačuje zejména povídka Taras Bulba přeložená Bončevem. Překlad byl zdařilý a možno jej označit za úspěch bulharského překladatelského umění.

Hlavní klad Bončevova překladu však nespočívá v jeho literárním významu. Gogoľovu povídku přeložil Bončev v době, kdy se v Bulharsku zřetelně projevovala revoluční nálada a kdy přicházela na pořad dne otázka ozbrojeného povstání „jako formy národně osvobozovacího boje a kdy se porobený bulharský národ obracel s nadějemi k velikému národu ruskému". Kravcov pak pokračuje:

„V tomto okamžiku má překlad ‚Tarase Bulby' veliký společenský význam jako prostředek ideové výchovy, rozvoje vlasteneckého ducha bulharského lidu a prohloubení jeho víry v bratrskou pomoc ruského národa v boji s tureckou nadvládou."

Již v tomto údobí měla Gogoľova tvorba veliký vliv na bulharský společenský život. Bulharskému lidu pomáhala ukazovat, kdo jsou jeho třídní nepřátelé. Tato stránka vlivu děl velikého umělce realismu projevila se zejména po osvobození země od Turků v r. 1878, kdy vzrostly kulturní styky Bulharska s Ruskem, kdy se staly Gogoľovy knihy, dík četným překladům, přístupné i širokým vrstvám a kdy též vzrostlo v Bulharsku Gogoľovo působení na literaturu a umění.

Ve vyčerpávajícím přehledu dovídáme se pak v Kravcovově studii, kdy byly v Bulharsku vydány v osmdesátých a devadesátých letech překlady jednotlivých Gogoľových děl. Mnohá díla byla znovu přeložena na začátku 20. století, zejména v r. 1902, kdy uplynulo padesát let od Gogoľovy smrti, a v r. 1909, kdy bylo vzpomínáno stého výročí jeho narození.

Po osvobození Bulharska byly též několikrát přeloženy a často inscenovány — ponejvíce ochotníky — Gogoľovy hry *Revisor* a *Ženitba*. Ochotníkům též náleží zásluha za jejich první provedení, a to Revisora r. 1882 ve Svištově a Ženitby r. 1890 v Plovdivě.

O důkladnosti Kravcovovy studie svědčí, že také u obou her uvádí přehled jejich inscenací v posledních dvou desítiletích minulého století.

Inscenace Revisora i Ženitby měly podle Kravcova mnohostranný význam:

„1. Podle slov S. Karakostova »položily zdravé a tvůrčí základy bulharského scénického realismu«.
2. Na Gogoľových hrách, tak jako později na hrách Ostrovského, Tolstého, Čechova a Gorkého, vyrostli významní mistři bulharské scény.
3. Mnozí z bulharských herců, kteří prošli ruskou scénickou školou, a režisérů, kteří žili nějakou dobu v Rusku, využívali v inscenacích Gogoľových her na bulharské scéně tvůrčích zkušeností ruského scénického realismu.
4. Gogoľovy hry, provedené mistrovsky těmito herci a režiséry, měly veliký společenský význam jako prostředek k odhalení bulharské byrokracie, bulharského měšťáctví a bulharských společenských nedostatků.“

S Gogoľovou tvorbou seznámil bulharské čtenáře v řadů statí též N. Bobčev. První z nich byla otištěna r. 1880 v časopise *Marica*. Bobčevovy stati mají informační charakter a projevují se v nich autorovy buržoasně liberalistické názory.

Úspěchy Gogoľových her a veliké rozšíření jeho děl v Bulharsku vyžadovalo, zejména v jubilejních letech 1902 a 1909, kritického výkladu tvorby velikého realisty.

Na začátku 20. století rýsují se v Bulharsku jasně dva protikladné literární směry — buržoasní směr reakční v čele s Kristevem a směr revolučně proletářský, vedený Dimitrem Blagoevem a G. Kirkovem.

Kravcov zjišťuje, že na konci 19. a na začátku našeho století „nedovedli bulharští pokrokoví kritici čtenářům a divákům správně a úplně vyložit společenský smysl Gogoľovy tvorby, že jí nedovedli využít v boji proti společenské a politické reakci, byrokracii, triviálnosti, nevědomosti“.

Reakční kritici se pak nezaměřovali na klady velikého ruského spisovatele, ale překrucovali význam jeho děl a hovořili v různých obměnách o jeho duševním dramatu.

Při hodnocení Gogoľova díla dlouho proto zůstávala Bončevova stať z r. 1872 jediným správným vodítkem.

Mnohem větším příspěvkem bylo podle Kravcova praktické osvojení Gogoľovy umělecké metody bulharskými spisovateli, které je předmětem další části Kravcovovy studie. Z údobí od osmdesátých let minulého století až do Velké říjnové socialistické revoluce uvádí Kravcov Zachari Stojanova, Todora Vlajkova, Ivana Vazova, Michalaki Georgieva, Aleka Konstantinova, Antona Strašimirova, Georgi Kirkova, Elina Pelina, Jordana Jovkova a Svetislava Minkova, „nejlepší bulharské spisovatele, kteří si osvojovali způsobem opravdu tvůrčím metodu kritického realismu a nejcennější rysy Gogoľovy metody“.

O Gogoľově vlivu na tyto spisovatele nehovoří Kravcov obecně, ale u každého z nich konkretně uvádí, v čem mu byl Gogoľ učitelem.

Také po Velké říjnové socialistické revoluci zůstal Gogoľ ve dvacátých a třicátých letech spojencem pokrokových bulharských pracovníků v jejich boji za úplné osvobození

pracujících, ačkoli se šíření jeho děl setkávalo v údobí fašismu a carovy diktatury s největšími překážkami. O popularisaci Gogoľových děl se v těchto letech zasloužili z pokrokových spisovatelů Christo Radevski, Georgi Karaslavov a Ljudmil Stojanov a z divadelních pracovníků režisér O. Massalitinov, žák Stanislavského a Nemiroviče Dančenka.

Nejširším masám stal se Gogoľ přístupný teprve v Bulharsku lidově demokratickém. Jako doklad o tom uvádí Kravcov, že za sedm let trvání lidově demokratického Bulharska byly Gogoľovy spisy vydány téměř ve stejném počtu exemplářů jako za sedmdesát let v údobí před osvobozením země Rudou armádou. Dnes se o Gogoľových dílech vyučuje ve škole a čtou je miliony čtenářů. Jeho hry se staly stálou součástí repertoáru bulharských divadel. „Proto má dnes Gogoľ v Bulharsku veliký společenskovýchovný význam," říká Kravcov. A podle slov Ljudmila Stojanova, „učí se současní bulharští spisovatelé na Gogoľových dílech vysokému uměleckému mistrovství, těsnému sepětí s lidem a jeho životem".

Závěr stati tvoří shrnutí, v čem spočívá celkový význam Gogoľův pro bulharskou společnost, bulharskou pokrokovou inteligenci, literaturu a umění.

V poznámce pod čarou uvádí Kravcov bibliografii statí o Gogoľovi z jubilejního roku 1952.

O. Zukal

Karel Sabina, **Sociální studie. Pojednání o socialismu.** Uspořádal *Jaroslav Vozka.* Praha 1950. Melantrich, 186 str.

Na Karlu Sabinovi, významném českém spisovateli a žurnalistovi doby pobřeznové, libretistovi Smetanových oper a důvěrném příteli Karla Hynka Máchy, lze si dobře ověřit nepřízeň, kterou česká buržoasie chovala k jakýmkoliv pokrokovým snahám, ke všemu, co by třeba jen připomnělo ohrožení jejích třídních zájmů.

Představitelé české literatury i literárního dějepisu se sice několikrát dali slyšet v tom smyslu, že odsouzení Sabiny-člověka nesmí být na překážku Sabinovi-spisovateli, nicméně však z jejich praxe je patrné, že nepracovali vždy „sine ira et studio". Zcela záměrně skreslovali jeho činnost žurnalistickou a veřejně politickou, často ji úplně zamlčovali, tvrdíce, že tato stránka Sabinovy úsoby nepřísluší jejich hodnocení. Stejně opatrnicky a přes prsty se na Sabinu dívali i naši historikové společenských hnutí z řad oportunistických socialistů. Halasně se oháněli jeho *Duchovným komunismem* a dovozovali, že pro vývoj českého dělnického hnutí neměl nijakého významu, že byl především spisovatel a že tedy jeho hodnocení je věc po výtce literárně historická. Zcela pochopitelně nechtěli mít ve svém stranickém štítě jméno proskribovaného buřiče, na němž byla nastálo přilepena viněta zrádcovství.

A tak teprve komunistický publicista Julius Fučík rehabilitoval Sabinu jako sociálního myslitele a politika a vyřkl konečně nekompromisní a nevyhýbavý soud o jeho zradě. Podle Fučíkova mínění byl Sabina skutečným bojovníkem za češství, za socialismus, byl ideovým vůdcem pokrokové mládeže. A jeho vina záleží v tom, že toto své velké poslání zradil. Ale národ Sabina nezradil; a byl-li snad českou buržoasií tak patheticky pasován na „zrádce národa", bylo to proto, aby zároveň s jeho osobou byla do propasti svržena i nenáviděná myšlenka, kterou hlásal a za niž bojoval.

Táž společenská třída, která Sabinu vyloučila z národa, udržovala záměrně jeho záležitost otevřenu a stále nevyjasněnu a nanejvýš se zálibou takřka voyeurskou vychutnávala pikantnost jeho životních osudů, ať už to bylo ve zpracování beletristickém anebo v odborně komentovaném rodinném listáři. Ale Sabinova činnost umělecká a zvláště pak sociálně myslitelská a veřejně politická nebyla popsána ani trochu uspo-

kojivě. Proto tedy více než radostně je nutno uvítat výbor Jaroslava Vozky, který přináší šest nejdůležitějších Sabinových žurnalistických studií, zabývajících se sociálními problémy.

První tři články jsou z r. 1849, tedy z doby po likvidaci měšťácko-demokratické revoluce. S vývojem, který se tehdy ohlašoval nástupem Bachova absolutismu, se Sabina nemínil smířit. Věřil, že nový nápor lidových radikálních mas se vzepře útisku vítězné kontrarevoluce. V článcích, které psal do *Pražského večerního listu* a pak zvláště do *Novin Lípy slovanské*, se otevřeně přihlásil do oposičního tábora proti vládě, vyzývaje národ k ostražitosti, k odporu proti ofensivě zpátečnických sil.

Tak v pojednání *Životní otázky*, otištěném v Novinách Lípy slovanské 2., 3., 4. a 6. března 1849, připomíná neúspěchy dotavadních politických snah českých a jejich příčinu vidí jednak v nevzdělanosti širokých lidových vrstev, jednak v odporu vedoucích politiků k socialismu, k tomu socialismu, který jedině může zaručit „oblažení všech uspokojením spravedlivých a přirozených požadavků všech“. Velmi výstižně odhaluje Sabina kapitalistické vykořisťování většiny menšinou. „Pokud svoboda nepokročila tak daleko,“ píše, „že stát a lidská společnost vůbec každému neposkytuje možnost a příležitost k blahobytu, pokud většina člověčenstva pro menšinu trpí a pracuje a menšina jen užívá, potud ještě není pravé svobody!“ Tento nespravedlivý stav, který je v rozporu s potřebami společnosti, musí být podle Sabiny odstraněn, a to buď revolucí nebo „reorganisací“. Opravy „shůry“, t. j. se strany vládní, by sice byly snadněji proveditelné, ale pro reakční postoj vlády nelze jich očekávati. A tak zbývá jedině druhá cesta, cesta revoluční — „zdola“, ale předpokladem její úspěšnosti je politické vzdělání nejširších lidových mas.

Na počátku r. 1849 se Sabina vzdal redaktorství Novin Lípy slovanské a rozhodl se vydávati revue *Tábor, jiskry časové,* která by se výhradně věnovala společenským problémům. Vyšlo však jen první číslo, odkud pocházejí další dvě studie sborníku, totiž *Bída lidská* a *Pokusy základních oprav společenských.*

V článku o *Bídě lidské* píše Sabina o základním společenském zlu, o bídě, která je matkou všech pozemských neřestí. Míní, že by bylo velmi užitečné sepsat historii bídy, aby tak lid aspoň dobře poznal příčiny tohoto zla a lépe pochopil své nynější postavení po tisíciletých snahách a bojích za jeho odstranění. Náboženství nepomohlo. Samo se sice odělo nádherou, ale ty, jimž mělo přinést osvobození, spoutalo a uvěznilo. Jak působí bída zhoubně i na mravnost, vystihuje dobře takřka autostylisační popis situace, v níž se Sabina později octl sám: „Člověk, aby se vyhnul bídě, zaprodá své síly tomu, kdož je právě chce a může zaplatiti, ba prodá sebe sám, pod výminkami, které jsou zřídla nejhanebnější bídy, stane se otrokem a podlézačem, vraždí ducha svého a rozerve i zašlapává vlastní své srdce“. Všechny tři varianty lidské bídy, totiž chudoba, hloupost a zlomyslnost, mají svého původce ve špatném společenském zřízení a mohou být vymýceny jedině s jeho likvidací. Proto je nutno zlomit staré okovy, vyhladit bídu rázem, v celé její obludné šíři. Sabina si je vědom toho, že je to úkol těžký, ale neváhá v boji vytrvat. Podporou je mu obraz husitského Tábora s vidinou Husa, vůdce Žižky a jeho spolubojovníků.

Studie *Pokusy základních oprav společenských* podává kritiku sociálních převratů a reforem v zahraničí, zejména ve Francii. Snaží se dokázat, že pouhá změna politické formy nestačí k nápravě sociálních nerovností. V některých státech byl absolutismus vystřídán konstitucionalismem, ale nic se nezměnilo, propast mezi chudými a bohatými zůstala. Proto Sabina odmítá dílčí sociální reformismus, žádá opravu celé společenské struktury, a to „rychle, nutkavě, abychom byli uchráněni od sociální revoluce, od nejstrašnější revoluce, všechny základy zviklající, nejzáhubnější, jaká se kdy vyřítila na naši zeměkouli“. Zde je dobře vidět, že Sabina nechápal správně smysl dějinného vývoje,

domnívaje se, že měšťácko-demokratická revoluce přinese osvobození dělnické třídě. I citovaná věta, v níž hrozí revolucí, nedojde-li k opravám, tomu nasvědčuje. Nebyl si zřejmě vědom toho, že vládnoucí třída se nevzdává dobrovolně, že vznik nového společenského řádu je podmíněn kvalitativními přeměnami společenského řádu starého, revolucí. Sociální otázky, jak je vidno, neměl Sabina náležitě ujasněny. Je to patrné i z dalšího textu, kde sice odmítá učení křesťanského socialisty Cabeta jako rovnostářskou utopii, ale sám nedovede nabídnout nic jiného než důsledný a bezuzdný liberalismus. Byl patrně inspirován názory bakuninovců, s nimiž se v té době stýkal. K témuž prameni ukazuje i pathetický závěr naší stati: „Že My, Slované, i v tomto ohledu — co se týká pokroku ve společenském životě — máme velikou světodějnou úlohu, poznávám světleji den co den". Z čeho to poznává, to už ovšem Sabina neříká.

Všechny tři zmíněné články byly napsány r. 1849 a spadají tedy do počátečního období Sabinova vývoje uměleckého i politického. Od pouhého konstatování sociálních nerovností ve svých literárních prvotinách přichází postupně k poznání, že nespravedlivé sociální rozdíly je nutno nějak odstranit. Tento obrat je zvlášť zřejmý po nepodařené revoluci z r. 1848. Sabina se problémem zabývá i žurnalisticky; nechtěje se vzdát nastupujícímu tlaku reakce, marně hledá východisko z porevolučních neutěšených zmatků. Kolísá mezi revolucí a pokojnou „reorganisací", nekriticky přeceňuje úlohu vzdělání a uvědomění lidových vrstev. Posléze se přiklání k liberalistickému „laissez faire, laissez passer" a v rozvoji obchodu a průmyslu, ve volné soutěži spatřuje předpoklady ke zlepšení společenského řádu.

Přes počáteční náběhy k socialismu zůstal Sabina v prvním období své tvorby pouze demokratickým radikálem. Jeho činnost byla náhle přervána uvězněním a Sabina se vrací k zaměstnání spisovatele až po osmileté přestávce. Opatrnost bývalého politického vězně brání mu však v plném návratu na politické forum, Sabina se věnuje převážně spisbě umělecké a teprve r. 1861 píše sociálně utopickou rozpravu „Duchovný komunismus".

Revoluční Sabina však neumlkl navždy. S růstem průmyslu na rozhraní let šede- a sedmdesátých sílí i dělnická třída a proniká na politické kolbiště. Sabina ani zde nezůstává stranou. Nastává vrcholné období jeho politického růstu. Pracuje mezi dělníky, přednáší v Umělecké besedě a je činný žurnalisticky, často na úkor práci umělecké. V tomto období byly též napsány další tři studie našeho výboru. Všimněme si nejdříve dvou článků závěrečných, uveřejněných v dělnickém kalendáři *Práce*.

V prvním jeho ročníku r. 1871 uveřejnil Sabina stať *Opravy vně i v nitru*! Vedle starého požadavku osvěty, vedle oprav v mysli, postuluje zde už rázně opravy v nitru a zevně společnosti. Vztah mezi ideologickou nadstavbou a hospodářskou základnou mu sice ještě uniká, ale se značnou bystrostí hodnotí některé problémy ekonomické. Píše na př., že problémy společenské jsou nerozlučně spjaty s otázkou práce a mzdy. Řešení sociální otázky svépomocí má četné stinné stránky, je uskutečnitelné jen potud, pokud je vůbec možné sobě pomoci. Aby se svépomoc mohla řádně rozvíjet, aby podniky družstevní nebyly hned při svém zrodu rdoušeny kapitalistickou konkurencí, je zapotřebí zaručit základní práva občanská, mezi nimi i právo na práci. Sabina dále pranýřuje nenasytnou obludnost kapitalistického monopolismu a k obraně proti němu navrhuje zavedení kolektivního podnikání, jakési to formy družstevnictví. Ve výkladu o mzdě je zajímavá kritika teorie Malthusovy, která popírá právo mzdových přídavků na děti. Sabina ostře tuto teorii odmítá, a to „ne snad z příčin sentimentálních, nýbrž z důvodů svobody", a velmi pěkně poukazuje na její skrytou třídní příčinu, spočívající ve snaze obmezit populaci v dělnických vrstvách.

Obdobné myšlenky vyslovuje Sabina i v článku *Rozjímání po práci*, otištěném v 2. ročníku kalendáře Práce r. 1872. Poukazuje tu na význam produktivity práce pro civilisační rozvoj. Velmi správně podtrhuje tu též důležitost vědy, „důsledné to, pravé a stálé opravovatelky poměrů sociálních". Poté se dosti povrchně zabývá Careyovým spisem *Základy politického hospodaření* a v závěru znovu řeší otázku, jakým způsobem změnit dosavadní neutěšené poměry. Pomoc státu, kterou konec konců nelze ani čekat, není naprosto žádoucí. Třída vykořisťovaných si musí pomoci sama vlastními silami. Prozatím však proletariát nemůže přistoupit k žádné akci, poněvadž je neuvědomělý, je záměrně udržován v nevědomosti. A tak nezbývá, než se vzdělávat, a to především prostřednictvím dělnického tisku, jehož vydavatelé musí být dokonale obeznámeni se všemi společenskými problémy.

Sabina to, co hlásal, snažil se vždy i prakticky provádět. Proto když se na podzim 1871 ujal redaktorství „Slovana", započal ihned s uvědomovací prací mezi dělnictvem. Zde, ve Slovanu, kromě řady článků informujících o současném stavu socialistického hnutí, o jeho význačných představitelích i o běžných problémech sociální politiky vyšly r. 1872 též tři nejdůležitější Sabinovy sociálně teoretické stati pod souborným názvem *Sociální* studie, podle nichž je pojmenován nově vydaný sborník. První dva články vyšly v lednu (7. a 13.) a byly už dříve publikovány v plzeňském měsíčníku *Vědomosti* (v r. 1870 pod titulem *Nynější stav socialismu*), třetí studie vyšla ve Slovanu 15. května 1872.

V Sociálních studiích se Sabina téměř ztotožnil s thesemi marxismu. Odlišil od sebe jednotlivé socialistické soustavy ve smyslu soudobého pojetí socialismu a komunismu, t. j. podle rozdělování společenského důchodu. Sabina zde arci rozděloval jednotlivé socialistické theorie a nepostihl tedy vývojovou posloupnost obou variant. Ale v závěrečné květnové části Studií mluví přímo o rozdílu mezi socialismem a komunismem. Píše, že „komunismus čelí přímo na účel, socialismus na prostředky", avšak přísně se prý oba systémy nedají od sebe odděliti. Srovnávaje dále nepoměr mezi mzdou proletáře a ziskem zaměstnavatele, dotkl se Sabina mimoděk i otázky nadhodnoty jako příčiny rozporů v kapitalismu. Značnou pozornost věnuje zde historii sociálního myšlení. Zmiňuje se i o Marxovi, o němž ví, že před časem odhalil rozpory mezi západoevropskými národohospodáři. Zdá se však, že Marxovy spisy neznal a že tuto zprávu přejal z druhé ruky. Velmi příznivé stanovisko zaujal Sabina vůči sociálním myslitelům, kteří se snažili společenské problémy řešit vědecky. Sám zde vyslovuje přesvědčení, že konečným cílem socialistů je vytvoření všeobecné sociální vědy.

Sociální studie zůstaly bohužel nedokončeny. Nemoc a později exkomunikace z národního celku zabránily Sabinovy dokončit započaté dílo, tak slibně se rozvíjející. A tak jeho světový názor v tomto vrcholném období zůstal vlastně torsem. Výrok „národního" soudu zastavil Sabinu na cestě za lepším společenským řádem, odkázal ho do těsné klausury filosofického a společenského pesimismu. Dělnická třída se zatím za jeho neúčasti pomalu rozrůstala a rok po Sabinově smrti si vytvořila svou první samostatnou dělnickou stranu, Československou sociální demokracii. Uskutečnilo se to, co Sabina až do svého skonu nechtěl připustit; nevěřil, že by české dělnictvo bylo tak politicky vyspělé, aby se mohlo pustit do nesmiřitelného boje proti vykořisťovatelským třídám. Nekritické přeceňování osvěty jako prostředku k vítězství dělnické třídy se stalo Sabinovi osudnou chimérou, za níž se slepě ubíral a jíž se nedovedl vzdát. V tom je jeden z hlavních omylů jeho utopicko-kritické sociální koncepce.

Sabina nebyl tedy socialistou v dnešním slova smyslu. Byl radikálním socialisujícím demokratem, nanejvýš socialistou utopicko-kritickým. Nicméně však tím, že nezaujatě informoval českou veřejnost o socialismu, tím, že pro myšlenku socialismu

získával dělnictvo, že bojoval proti výmyslům a pomluvám nepřátel socialismu, a v nemalé míře konečně tím, že se vůbec za tehdejší doby odvážil o socialismu a komunismu mluvit a psát, zapsal se nesmazatelně do dějin českého dělnického hnutí a socialistického myšlení.

Předmluva vydavatelova, v níž se velmi zasvěceně hodnotí Sabinův politický profil, má stejný název jako někdejší průkopnická jeho stať v České mysli 27, 1931, 492 n., totiž „Karel Sabina o vývoji společnosti k socialismu". Její hlavní předností proti prvotnímu znění je to, že Sabinovy sociálně teoretické názory nejsou zde isolovány, nýbrž že jsou zasazeny do širokého rámce celoživotní jeho práce politické i umělecké. Sabinův jazyk, místy zastaralý, vydavatel pečlivě zrevidoval a upravil podle současného jazykového usu. K vydání pak připojil velmi instruktivní poznámky.

Vyslovil-li Julius Fučík ve své sabinovské studii memento: potřebuje hodnocení! — naznačil tak literární historii jasně směr cesty, po níž se má ubírat, aby mohla úspěšně odstranit všechny ony záměrné i mimovolné nesmysly, které se o osobnosti Sabinově nahromadily za buržoasní éry. Pečlivá Vozkova edice nepřístupných časopiseckých statí Sabinových je jistě důstojným a slibným příspěvkem k vyplnění tohoto odkazu.

Oldřich Filip

Jan Eisner, **Devínska Nová Ves.** Bratislava 1952.

Krásná a cenná kniha, jež daleko přerůstá rámec publikace významného slovanského pohřebiště pod slavným devínským hradem, podává vedle své skvělé materiálově publikační části, historického úvodu a rozboru t. zv. avarských památek ve slovanském prostředí především velmi důležité kapitoly analytické.

Ve stati *o pohřebním ritu* probírá nejdříve popelnicové hroby a ukazuje na jejich starobylý ráz; pak se podrobně zabývá hroby kostrovými, jejich celkovou úpravou, zvláště vzácným deštěním u dna, stopami slovanského zvyku pálení ohňů nad hroby, jezdeckými pohřby, ukládáním milodarů a kostí z obětovaných zvířat, úpravou hromadných pohřbů, zvláštností ukládání mrtvého v sedě, úmyslným porušováním těl mrtvých jako projevem vampyrismu a částečnými pohřby, známými v oblasti avarské i germánské.

Při *rozboru keramiky* rozlišuje autor jednak domácí. středodunajský prvek hrnce s prohnutým hrdlem a kolkovou výzdobou, většinou na kruhu robeného, který nazývá keramikou podunajskou, jednak hrubé, v ruce hotovené nádoby, pro něž místo nesprávného názvu „nomádská keramika" zavádí termín *hrubá keramika potiská*, aby je rozlišil od skutečné nomádské keramiky, na pohřebišti velmi vzácné; zjišťuje, že na rozdíl od všech ostatních pohřebišť avarské oblasti vyskytuje se na pohřebišti i západoslovanský pražský typ. U všech těchto skupin ukazuje na jejich široké souvislosti, takže závěrečná část stati je velmi instruktivním přehledem vývojových i teritoriálních otázek vší slovanské keramiky.

Rozbor okras a šperků přináší plodné poznatky o koňském řemení, tvaru přezek, rozdílu nomádského a germánského pásu, záušnicích a korálech; v rozboru dalšího materiálu je zvláště důležitá stať o *památkách kovářských*, jimž autor věnoval již řadu cenných prací předchozích. Právem zdůrazňuje vysokou úroveň českého a slovenského kovářství ve starší době hradištní, kterou sám přesvědčivě doložil, a styky československé oblasti s Pannonií, kde již J. Hampel prokázal kontinuitu výrobních tradic římských dílen po zániku římské Pannonie. Nejdříve analysuje zbraně, k jejichž poměrné vzácnosti zdůrazňuje zajímavou paralelu v soudobých hrobech blízkých germánských Bajuvarů: avarské zahnuté šavle i rovné „meče", pro něž z typologických důvodů správně zavádí

odlišný termín *palaš*, germánské saxy, západní meče, různé druhy kopí, součástky nomádského luku, východní trojbřité šípy i evropské šípy s křídly, vzácné zbytky kroužkového brnění. Pak probírá různé druhy seker a nožů, ocílky, vědérka, srpy, nomádská udidla, středoasijské třmeny, velké přezky ze sedla, záhadné nástroje s laloky — snad k ošetřování koňských kopyt — a zbytky ostruh, kladivo, klín, dláto, zámek atd.; pokud je to možné, zamýšlí se všude nad původem předmětu a uvádí důležité analogie z jiných oblastí.

Následuje *rozbor názorů na třídění památek v avarské oblasti;* zde zabývá se autor znovu podrobněji římskou tradicí v Pannonii, vztahy památek oblasti avarské a germánské, zvláště pak rozborem nomádských památek. Klidně kritický postoj k dosavadní literatuře, zvláště maďarské, vede k novému zdůraznění nutnosti diskuse o datování keszthelyských litých bronzů, na niž autor poukázal již ve své francouzské práci z r. 1947; vztahy k sarmatskému Potisí a k římské industrii i historické předpoklady rozšíření importů byzantských a pontských vedou jej k datování těchto památek do starší fáze avarských dějin, ač autor zároveň souhlasí i s názorem A. Alföldiho, že výroba těchto bronzů přetrvala dobu pontských a byzantských importů, dosáhla plného rozkvětu v 8. století a dočkala se konce avarského panství. Správně zdůrazňuje autor nutnost statistických a kartografických zpracování, jež jediné povedou k správnému řešení této důležité otázky. Jádro rozboru tvoří ovšem kapitola o blatnické skupině památek, jež vyúsťuje v datování pohřebiště. Autor zdůrazňuje po N. Fettichovi, N. Mavrodinovi a vlastních předchozích rozborech význam skupiny litých bronzů s částečnými karolinskými vlivy, kupící se kolem skvělého nálezu z Turčianské Blatnice; analysuje všechny analogie této nálezové skupiny, kriticky se staví k jejich pozdnímu datování oběma jmenovanými badateli a zjišťuje historické předpoklady na přelomu 8. a 9. století, kam skupinu správně časově zařazuje. To mu slouží mimo jiné poznatky k datování vlastního novoveského pohřebiště, jež mu počíná v době nepříliš vzdálené od roku 625 a končí někdy v době blízké roku 800.

Závěrečná část o novoveském lidu zabývá se zprvu celkovým rázem pohřebiště, jež autor právem označuje jako největší, nejstarší a nejsvéráznější pohřebiště na západním okraji avarské oblasti. Zdůrazňuje, že nejstarší, popelnicové hroby tvoří archeologický celek s ostatním pohřebištěm; ukazuje, že i inventář některých jezdeckých hrobů není avarský a že bajuvarská složka — byla-li vůbec jaká a nejde-li jen o vliv — byla velmi slabá. Právem staví i protiklad anthropologicky různorodých pohřebišť avarské oblasti a poměrně jednotného, slovanskému sousedství blízkého pohřebiště novoveského. Uvažuje o sociálním rozvrstvení obyvatelstva, prohlašuje autor, že na pohřebišti byl pohřben lid jednotně ovládaný, svobodný, společensky a majetkově diferencovaný ve dvě vrstvy. U nečetných mělkých a chudých hrobů byl by ochoten připustit možnost otrocké třídy, ukazuje však na nepravděpodobnost jednotného pohřebiště pro pány i otroky. Zemědělská a řemeslnická masa lidu, pohřbeného v hlubokých, dobře upravených a milodary vybavených hrobech, byla podle autorových pozorování svobodná, ozbrojená a nebyla otrockou masou vůči několika bohatým jezdcům. U jezdeckých hrobů zdůrazňuje autor jejich úpravu, mohutné ohniště nad nimi a nedostatek jakýchkoli zásahů, jež by svědčily o vampyrismu; znovu upozorňuje, že v některých jezdeckých hrobech bylo velmi málo milodarů. Po úvaze o tom, co lze vyšetřit z hrobových milodarů o způsobu života obyvatelstva, věnuje úvahu i nedalekému sídlišti v trati Ďalšie Topolite jako jednomu z mnoha soudobých sídlišť okolních; Devín byl podle autorova soudu již tehdy hradem. Při řešení otázky ethnické příslušnosti pohřebiště rozvíjí historické předpoklady, uvažuje o zeměpisné poloze místa, bere v úvahu zjištěné poznatky o sociálním

rozvrstvení společnosti a — podobně jako J. Schránil a Em. Šimek — soudí, že pohřebiště je ilustrací Fredegarovy zprávy o míšení Slovanů s Avary. Ve shodě s názorem G. Labudy o dalším trvání Samova kmenového svazu soudí autor, že severní břeh Bratislavské brány zůstával stále důležitým bodem slovanské hranice. Logické důvody i odlišný ráz vysloveně avarských hřbitovů jsou mu oporou tohoto názoru; jiným závažným argumentem pro něj je zjištění, že na jižním břehu Dunaje v Bratislavské bráně není avarských pohřebišť, takže devínskou oblast nelze pokládat za avarský opěrný bod. Na severním břehu dunajském zjistil autor pohřebiště bez kočovnických památek (na př. v Bratislavě-Dvorníku); nálezy hromadí se tu především na břehu Moravy, takže není archeologických dokladů, že by Avaři ovládali počátek cesty z Bratislavské brány na slovanské Nitransko. Autor tedy hledá v okolí Devínské Nové Vsi spíše jižní mocenskou posici Slovanstva než severní předmostí avarské.

Jak vidno, je kniha Eisnerova základní prací, analytickou i synthetickou, o vývoji Slovanstva v karpatské kotlině; přináleží jí opravdu čestné místo na cestě k novému pojetí slovanských starožitností. Úžasná metodická připravenost autorova, jeho široký rozhled i jeho prostý a výrazný, každému srozumitelný a přehledný sloh činí z díla jednu z klasických knih tohoto oboru.

Rudolf Turek

ZPRÁVY

Разъяснение

В Ученых записках Института славяноведения Академии наук СССР, т. IV, 1951 в статье И. Н. Мельниковой под заглавием *Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине в 1919—1920 гг.* на странице 85 автор утверждает следующее: «„Генеральный статут“ объявил официальным языком Подкарпатской Руси так называемый „простонародный язык“ — дикий жаргон, изобретенный местными буржуазными националистами Волошиным и Панькевичем, мало похожий на украинский язык, — родной для подавляющего большинства населения Закарпатья. Это было грубым нарушением принципа невмешательства в языковые дела, являющееся компетенцией будущего автономного сейма.»

Правда, в судьбе языка украинского населения Закарпатской Украины немаловажную роль сыграли буржуазно-националистические взгляды ведущих общественных и политических деятелей того времени. Но особенный интерес к решению не в украинском смысле так названного «языкового вопроса» имела правящая чешская буржуазия, которая опасалась, что введением украинского языка в качестве официального языка школ и администрации украинский народ Закарпатской Украины будеть тяготеть к Советской Украине не только культурно, но и политически. Но не смотря на это, утверждение И. Н. Мельниковой не соответствует историческим фактам и содержит явные ошибки.

1. Генеральный статут не объявлял официальным языком быв. Подкарпатской Руси так называемый «простонародный язык» — дикий жаргон, изобретенный ..., но ясно говорит: «Во всех школах народный язык будет языком учения, и так само будет урядовым языком. Вообще ... Русинский язык есть языком учения в первых классах и поступает к высшим ...»

Из-за понятия «народный язык» велась длительная борьба между сторонниками украинского и русского направления. Эта борьба приобретала острый характер вмешательством в нее в той или в другой форме чешской буржуазии и даже соседних держав.

2. «Дикий жаргон» не был изобретен в 1919 году местными буржуазными националистами Волошиным и Панькевичем, а уже и раньше существовал, именно от начала литературного возрождения Закарпатской Украины (в первой половине XIX ст.) в виде так называемого «язычия», т. е. по существу смешения языков церковнославянского и русского с местным наречием. Это «язычие» продолжало существовать в некоторых изданиях даже до 1938 года, так как до того времени не была одобрена ни одна из существовавших тогда грамматик, кроме русской грамматики Е. Сабова, которая вышла еще в 1924 году, в школы была введена в 1937 году, а составлена была профессором А. Григорьевым. Изменить положение дела не могла даже Коммунистическая партия Закарпатья, которая также пользо-

валась этим языком в своих изданиях до 1925—1927 гг. Об этом подробнее можно информироваться из книги О. Б а д а н а, *Закарпатська Украина*, Харьків 1929, ДВУ, 66 и сл.

3. Автор данного разъяснения не является уроженцем Закарпатья, а уроженцем Западной Украины; в конце 1919 года, во время своих славистических занятий в Праге был приглашен школьным управлением бывшей Подкарпатской Руси помочь в культурной работе Закарпатской Украины. Он никогда не считал себя приверженцем буржуазного национализма, а, наоборот, в органе националистической молодежи *Пробоем* (1937) № 7, 108, подвергался резким нападкам за помещение в редактированном им *Науковом зборнике* 1922—1938 гг. научных статей на русском и чешском языках (проф. А. П е т р о в а, Ю. Я в о р с к о г о, Ф. Г а б р и е л я и др.).

4. Автор данного разъяснения в 1921 году составил учебник украинского языка (по местной номенклатуре «руського») для низших классов средних школ и применил в нём рекоммендированное анкетой Чешской академии наук этимологическое правописание М а к с и м о в и ч а ввиду того, что местная интеллигенция отрицательно относилась к украинскому фонетическому правописанию. Издание такого учебника было выходом из тяжелого положения, которое создалось в 1921 году, когда на учительском совещании в месяце июне был отвергнут проект правописания по фонетическому принципу д-ра Гиадора С т р и п с к о г о с 1919 года. Это правописание предлагалось подготовительной комиссией принять как переходную стадию к украинскому правописанию. Но появившийся на совещании неожиданно из Будапешта сам автор правописания д-р Г. Стрипский отказался от своего произведения. В создавшейся ситуации украинский язык для школ можно было сохранить, только использовав имевшуюся тогда старую правописную традицию. Другого выхода не было.

5. Фактические ошибки, допущенные И. Н. Мельниковой в ее статье, были на Пряшевщине некоторыми некритически приняты и отразились неблагоприятно на моей работе по исследованию пряшевских говоров и прежде всего на моей работе по дополнению словаря южно-карпатских украинских говоров. Этот словарь должен быть продолжением моей работы *Українські говори Підкарпатської Руси . . .*, рекомендованной Управлением педагогических вузов и педагогических училищ УССР в качестве пособия для филологических факультетов (1952).

Прага, дня 8-го июня 1953 г. *Иван Панькевич*

O rodičích Kollárovy Míny. Když jsem byl počátkem třicátých let tohoto století v Jeně, podíval jsem se do Lobdy, kde na zrušeném hřbitově je dosud zachován hrob otce Kollárovy Míny Georga Friedricha Schmidta s tímto nápisem:

„Hier ruhet in Gott die Asche unseres theureren Vaters des Herrn Georg Friedrich Schmidt seit 1792, adjunctus und Oberpfarrer allhier, geboren zu Nieder-Rusla am 26. Apr. 1752, gestorben am 24. April 1818“.

Pod tímto nápisem je další:

„Seine Ehegenossin, unsere gute Mutter folgte ihm nach in die ewige Heimath am 17. Juni 1831 und fand ihre Ruhestätte zu Wenigen-Jena“.

Jméno manželky tu není uvedeno. O svých stycích s rodinou Schmidtovou píše Kollár v Pamětech (*Spisy* IV, Praha 1863, str. 271—279). *Karel Paul*

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. — Vydává Slovanský ústav Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 01 v Praze. — Redakční rada: Julius Dolanský (za Slovanský ústav) — Bohuslav Havránek (pro jazykovědu) — Karel Krejčí, vedoucí redakce — Frank Wollman (pro literární vědu a obory příbuzné) — Slavomír Wollman, sekretář redakce. — Redakce: Slovanský ústav, Valentinská 1, Praha I, tel. 656-86 (617-00). Administrace: Nakladatelství Čs. akademie věd, Vodičkova 40, Praha II, — Novinové výplatné povoleno dohlédacím poštovním úřadem Praha 022 pod č. j. 313/530-Ře-53. - Ročník XXIII rok 1954, sešit 1. Rukopis tiskárně 15. XII. 1953, imprimatur 14. IV. 1954, vydáno 20. V. 1954
Cena tohoto sešitu Kčs 20,—, cena ročníku Kčs 80,—. — D-07580.

СЛАВИЯ. Журнал по славянской филологии. — Издает Славянский институт Чехословацкой Академии Наук в Издательстве ЧСАН. — Типография: Книгтиск, н. п., завод 01 в Праге. — Редакционная коллегия: Юлиус Доланскы (от Славянского института) — Богуслав Гавранек (по языкознании) — Карел Крейчи, заведующий редакции — Франк Вольман (по литературоведении и сомежным наукам) — Славомир Вольман, секретарь редакции. — Редакция: Славянский институт, Валентинска 1, Прага I. тел. 656-86 (617-00). — Администрация: Издательство Чс. Академии Наук, Водичкова 40, Прага II. — Том XXIII, год 1954, выпуск 1. Сдано в набор 15. XII. 1953, подписано к печати 14. IV. 1954, издано 20. V. 1954.
Цена этого выпуска Кчс 20,—, цена тома Кчс 80,—.

SLAVIA. Revue de philologie slave. — Publiée par l'Institut Slave de l'Academie tchécoslovaque à son Édition. — Imprimée par Knihtisk, n. p., usine 01 à Prague. — Conseil de rédaction: Julius Dolanský (pour l'Institut Slave) — Bohuslav Havránek (linguistique) — Karel Krejčí, chargé de rédaction — Frank Wollman (science littéraire et domaines contigus) — Slavomír Wollman, secrétaire de rédaction. — Rédaction: L'Institut Slave, Valentinská 1, Prague I, tél. 656-86 (617-00). — Administration: Édition de l'Académie tchécosl vaque, Vodičkova 40, Prague II. — Tome XXIII, année 1954, fascicule 1. Manuscrit remis à l'imprimerie 15. XII. 1953, imprimatur 14. IV. 1954, publié 20. V. 1954.
Prix de ce fascicule Kčs 20,— abonnement annuel Kčs 80,—.